

Kjønn, identitet og roller i bronsealderen

En kritisk studie av kjønn, identitet og roller med utgangspunkt i graver og helleristninger utenfor normen i bronsealderen i Sør-Skandinavia.

Vilde Torp Råbu

Masteroppgave i arkeologi

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

Universitetet i Bergen

Høst 2023

Forsidebilde:

Illustrasjon med inspirasjon fra den gravlagte på Maglehøj, tegnet av Synne Farstad Johansen.

Forord

Prosessen med å gjennomføre en masteroppgave har vært krevende og stressende, men fremfor alt spennende og lærerik. Fokuset i denne oppgaven, som har blitt satt på kjønn og identitet i bronsealderen i Sør-Skandinavia, ble gjort fordi det interesserer meg, men også fordi det spiller en viktig rolle i forståelsen av fortidsmennesket. En mindre stereotyp, og en mer nyansert og utforskende studie vil derfor være viktig for å ikke overføre for mye av dagens oppfatninger til bronsealderens samfunn.

Jeg ønsker å rette et en stor takk til min veileder, Lars Forsberg, for gode innspill angående oppgavens struktur og for gode litteraturtips. Videre vil jeg takke min biveileder, Melanie Wrigglesworth, for all støtte gjennom hele prosessen. Jeg setter pris på din hjelp til å holde fokus på oppgavens tema, de gode konstruktive tilbakemeldingene, og ikke minst vil jeg takke deg for ditt engasjement rundt oppgaven. Takk til Randi Barndon for nyttige tips omkring teorier som kunne benyttes. Videre vil jeg takke Vitlycke Museum for hjelp med å finne kalkeringer og informasjon om helleristningsfeltene i Sverige. En takk går også til Joakim Goldhahn for hans innsikt angående studiet av kjønn i bronsealderssamfunnet. Goldhahn påpekte viktigheten av å undersøke ulike typer menn og kvinner, fremfor å begrense seg til stereotype kjønnsidentiteter og roller.

Jeg vil også takke mine venner og familie på Sørlandet for deres støtte og tro på meg. En ekstra takk rettes til min mor, som alltid har vært svært entusiastisk for min interesse i arkeologi. Til slutt ønsker jeg å takke venner på studiet, som har gjort hele prosessen med å skrive en masteroppgave og livet generelt tusen ganger bedre.

Abstract

This thesis aims to explore the relationship between gender and identity in the South-Scandinavian Bronze Age through an examination of archaeological material. The focus of the study is primarily on graves with ambiguous and rare grave assemblages from Denmark and Sweden, as well as infrequent rock art from Norway and Sweden. The main objective is to understand how gender and identity were expressed in these burials and rock art.

Specifically, two individuals have been given attention in this research: the buried man in Hvidegård and the woman in Maglehøj. Many interpretations have linked these individuals to the role of ritual specialists, suggesting a shamanic or sorcerer function based on the presence of unique objects with ritual and magical connotations. While this interpretation may hold some validity, it is important to acknowledge that these individuals had multifaceted roles and diverse identities in their lives. The thesis also explores how rock art depicting human motifs can reveal different social roles and identities based on the allocation of attributes and their context with other motifs, which may not be exclusively related to gender. The theoretical framework in the study draws upon intersectionality, personhood and performativity theories. These theories conceptualize gender, identity and the concept of being a person as complex and relational, emphasizing their performative nature and rejecting the notion of fixed identities bound by time and space. The thesis argues that in the Bronze Age society, expressing aspects of identity went beyond gender alone, and that other facets of identity were undoubtedly important. Overall, the thesis seeks to shed light on the complex interplay between gender, identity and archaeological material in the South Scandinavian Bronze Age, emphasizing the need for a nuanced and multifaceted approach. This challenges the modern understanding of gender and identity.

Innhold

Forord	ii
Abstract	iii
Figurliste.....	vi
Tabelliste	ix
Kapittel 1. Innledning.....	1
1.1. Emne og mål	1
1.2. Område	3
1.3. Tid.....	3
1.4. Begrepsforklaring	5
1.5. Oppgavens struktur.....	6
Kapittel 2. Forskningshistorie	8
2.1. Utvikling av kjønn i arkeologisk forskning.....	8
2.1.1. Den andre bølge – kvinner i fokus	8
2.1.2. Den tredje bølge – kjønn og diversitet	11
2.2. Kjønn i bronsealderen.....	12
2.2.1. Kvinner og menn som motpoler?.....	12
2.2.2. Kjønn og identitet i bronsealderen	14
2.2.3. Utdrede den maskuline rolle	15
2.3. Kjønn og bronsealdergraver	15
2.4. Kjønn og helleristninger	16
2.4.1. Menn	16
2.4.2. Kvinner.. og menn?.....	17
2.4.3. Mann-kvinne-opposisjon?.....	18
2.5. Veien videre?.....	18
Kapittel 3. Teoretiske og metodiske tilnærminger	19
3.1. Interseksjonalitet.....	19

3.2. Å være en person	20
3.3. Det performative individ	22
3.4. Metode	23
Kapittel 4. Empiri	24
4.1. Hvidegård	25
4.2. Maglehøj	28
4.3. Graver for sammenligning	30
4.3.1. Kjønnnormative graver	30
4.3.2. Graver med etui	31
4.4. Sammenfatning	33
4.5. Helleristninger i Skandinavia	34
4.5.1. Oppgavens helleristningsmateriale	36
4.5.2. Beskrivelse av feltene	39
4.6. Sammenfatning	47
Kapittel 5. Analyse	48
5.1. Synlighet av kjønn i bronsealderens graver	48
5.2. Et skille mellom kjønnnormative og tvetydige «unormale» graver?	49
5.3. Graver med etui	50
5.3.1. Etuienes innhold	51
5.4. Mannlig og kvinnelig gravgods?	55
5.5. Helleristninger	56
5.5.1. Inndeling av menneskefigurenes ulike attribuering	56
5.5.2. Resultat av analyse	61
5.5.3. Scener og performative handlinger	63
5.6. Sammenfatning	65
Kapittel 6. Diskusjon	67
6.1. Menn og kvinner som dualisme	67

6.1.1. Mannlige og kvinnelige gjenstander	68
6.1.2. Avbildninger av kvinner og menn	70
6.2. Sosial status, identiteter og roller	73
6.2.1. Høystatusledere?	73
6.2.2. Krigere?.....	74
6.2.3. Rituelle spesialister?	75
6.3. Fra binære stereotyper til et mangfold av identiteter og roller?	78
Kapittel 7. Avslutning	80
Litteraturliste	81
Appendiks 1 – Helleristningsfelt.....	1
Appendiks 2 – Gravmaterialet.....	15

Figurliste

Figur 1.1. Kart som viser områdene i Norge, Sverige og Danmark (merk at øyene i nærheten er deler av Danmark) som betegner Sør-Skandinavia. Målestokkenheten vises i km. GIS: Vilde T. Råbu.	3
Figur 4.1. Kart som viser funn av flere graver fra bronsealderen i Danmark. De røde prikkene markerer grav nr. 23, der Maglehøj er plassert, og grav 25, der Hvidegård er plassert (Glob 1970: 146).	25
Figur 4.2. Tegning av Hvidegård under utgraving (Herbst 1848).	26
Figur 4.3. Tegning av steinkisten fra Hvidegård (Herbst 1848).	26
Figur 4.4. Tegningene viser noen av gjenstandene i graven Hvidegård: sverd og sverdheng, en fibula, etui av lær med nål, og noe innhold fra læretuet (Herbst 1848).	27
Figur 4.5. Gravhaugen på Maglehøj og gjenstandene av bronse (Aner og Kersten 1973).	28
Figur 4.6. Rekonstruksjon av de gravlagte individene i de kjønnsnormative gravene. Fra venstre: Borum Eshøj grav c, a, og b, og Trindhøj. Rekonstruksjon av Sigyn Steinqvist ©Bergerbrant & Steinqvist 2007 (Bergerbrant 2007: 51-53).	30
Figur 4.7. Etui fra noen av oppgavens graver. Fra venstre: Hvidegård (Aner og Kersten 1973), Thinghøj (Lomborg 1956: 181), Ballermosen I og Ballermosen II (Aner og Kersten 1973). Ikke i skala.	31

Figur 4.8. Eksempler på nåler som kan ha tilhørt et etui, fra gravene Garderhøj, Sonnerup, Charlottenlund, Petersdal II (Aner og Kersten 1973) og Fridhem (Runcis 1996 i Goldhahn 2007: 177). Ikke i skala.	32
Figur 4.9. Dobbelgraven Karlstrup I og II gir eksempel på en grav der det ikke eksisterer et etui, men smågjenstanders nære plassering ved belteområdet tyder på at de kan ha vært oppbevart i et etui. (Aner og Kersten 1973: 186).....	33
Figur 4.10. Småsaker plassert tett sammen ved beltestedet i graven fra Saltvik (Oldeberg 1974) (se Appendiks 2). Ikke i skala.	33
Figur 4.11. Menneskefigur fra Vitlycke, Tanum som representerer en ujevnt formet figur uten tilhørende attributter. Utklipp fra Coles 2005: 32	35
Figur 4.12. Geografisk oversikt over oppgavens 16 utvalgte helleristningsfelt i Norge og Sverige. I Norge er det 2 felt sør i Trondheimsområdet, 4 felt i Sør-Øst-Norge, og det er 10 felt i Vest-Sverige. Målestokkenheten vises i km. GIS: Vilde T. Råbu.....	37
Figur 4.13. Inndeling av menneskeformede helleristninger (Horn 2017).....	38
Figur 4.14. Kartet gir en oversikt på hvor de enkelte helleristningsfeltene med jordbruksristninger er plassert i Norge og Sverige. Målestokkenhetene vises i km. GIS: Vilde T. Råbu.....	39
Figur 4.15. Utklipp av utvalgte helleristninger på Backa Brastad (hällristning.se).	39
Figur 4.16. Utklipp fra helleristningsfeltet Begby 6, Fredrikstad (Vogt 2012: 110).	40
Figur. 4.17. Utklipp av helleristningsfeltet Borge Lille, Fredrikstad (Vogt 2012: 122).	40
Figur 4.18. Helleristningsfeltet Fossum, Tanum 255 (SHFA.se).....	41
Figur 4.19. Utklipp av helleristningsfeltet Hede Kville (Coles 2005: 189).	41
Figur 4.20. Utklipp av helleristningsfeltet Hegre VII (Sognnes 2001: 175).	42
Figur 4.21. Utklipp av helleristningsfeltet Högsbyn, Tisselskog (Svensson 1982: 24).	42
Figur 4.22. Utklipp av helleristningsfeltet Kalleby Uppegård 432:1 (SHFA.se).....	42
Figur 4.23. Utklipp av helleristningsfeltet Källsängen Bottna 88.1 (Coles 2005: 175).	43
Figur 4.24. Utklipp av helleristningsfeltet Leirfall III, panel a (Sognnes 2001: 70).	43
Figur 4.25. Utklipp av helleristningsfeltet Litsleby. Tanum 72 (Coles 2005: 146).	44
Figur 4.26. Helleristningsfeltet Navestad Pyntelund VI, Sarpsborg (Vogt 2012: 357).	44
Figur 4.27. Helleristningsfeltet Svälte Kville 182 (Coles 2005: 193).	45
Figur 4.28. Helleristningsfeltet Tvette, Fredrikstad (Vogt 2012: 229).	45
Figur 4.29. Utklipp av ristningsscener på Vitlycke I, Tanum (hallristning.se).	46
Figur 4.30. Helleristningsfeltet Ånnerød, Skee 625 (Coles 2005: 196).	46

Figur 5.1. Gullobjekter som opptrer utenfor etuiet i noen graver. 1: Sverd, oval plate i gull og del av beltekrok fra Charlottenlund (Aner og Kersten 1973: Tafel 76). 2: Armbånd i gull fra Garderhøj (Aner og Kersten 1973), 3: fingerring fra Smørumovre (Aner og Kersten 1973). Ikke i skala.	50
Figur 5.2. Noen ting som kan opptre i et etui. Fra venstre: biter av polert baltisk rav, gull, fossil tann, to biter svovelkis, tre biter kvarts, og en bit selenitt. Foto: Vilde T. Råbu.....	52
Figur 5.3. Gullobjekter som opptrer i etuiene. 1: gullsmykke i løpende spiral i Ballermosen II (Aner og Kersten 1973). 2: stykke med gullblikk i Petersdal II (Aner og Kersten 1973). 3: 1 stykke gulltråd fra Thorup (Aner og Kersten 1986).....	53
Figur 5.4. Fra venstre: slangehale, skall fra middelhavsnegle, kjeve fra ekornunge og falkeklo fra Hvidegård (Glob 1970: 96).....	53
Figur 5.5. Rav fra noen etui. 1: ravbiter fra Thorup (Aner og Kersten 1986). 2: en ravknapp fra Smidstrup (Aner og Kersten 1973). 3: rav fra Petersdal I (Aner og Kersten 1973) 4: rav fra Hvidegård (Aner og Kersten 1973).....	54
Figur 5.6. Rød stein fra Hvidegård (Aner og Kersten 1973). 2: Kullbit fra Ballermosen II (Lomborg 1956: 167). 3: Selenitt fra Egtved (Aner og Kersten 1990). 4: Småstein fra Hvidegård (Aner og Kersten 1973).....	54
Figur 5.7. Flintdolk sydd inn i tarm eller blære fra Hvidegård (Glob 1970: 96). 2: Lærbeholder sydd sammen med tråd (Glob 1979: 96). 3: Ildslagningsstein pakket inn i lær, en trepinne omviklet med lærstrimler og et hylster av lær omviklet med snor fra Garderhøj (Boye 1896). 4: Fiskekrok viklet inn i snor fra Karlstrup I (Aner og Kersten 1973).....	54
Figur 5.8. Eksempler på gjenstander som kan opptre i etui, og eksempel på hvordan et læretui kan ha sett ut. Fra en utstilling på Vitlycke Museum i Sverige, 2022. Foto: Vilde T. Råbu. ..	55
Figur 6.1. Fra venstre: «Fossumkvinnen» fra helleristningsfeltet Fossum i Sverige. Foto: Vilde T. Råbu. I midten: hodet til den gravlagte i Lille Dragshøj (Boye 1896: XXIII). Til høyre: To øksebærende figurer med fallos og skålgrop fra helleristningsfeltet Fossum i Sverige. Foto: Vilde T. Råbu.....	70
Figur 6.2. Scener som avbilder hieros gamos. Øverst fra venstre: fire hieros gamos fra Svälte Kville (Coles 2005: 193). Nederst fra venstre: tre hieros gamos fra Kalleby Uppegård (SHFA.se), et fra Vitlycke (hallristning.se), et fra Tvette (Vogt 2012: 229), og et fra Leirfall III (Sognnes 2001: 70).....	72
Figur 6.3. Prosesjonene på Leirfall III og Vitlycke.....	74

Figur 6.4. Til venstre: Ristningsfigur med sverdslire og sverd markert. Til høyre: Rekonstruksjon av den gravlagte i Hvidegård. Tegnet av Henning Ørsnes. (Lomborg 1981: 76).....	75
Figur 6.5. Slangen i materialet. Fra høyre: nål fra graven Fridhem (Runcis 1996, i Goldhahn 2007: 177), en slangehale fra to perspektiv fra Hvidegård (Glob 1970: 96), menneskefigur fra Högsbyn (Svensson 1982: 24), menneskefigur fra Litsleby (Coles 2005: 146), menneskefigur fra Vitlcye (shfa.com).	77
Figur 6.6. Fuglen i materialet. Helleristninger fra Källsängen Bottna som kanskje avbilder blanding av menneske og fugl (Coles 2005: 175), og falkeklo og småstein fra graven Hvidegård (Glob 1970: 96).	77

Tabelliste

Tabell 4.1. Enkelte ristningsområder fra bronsealderen som viser forholdet mellom ulike typer bergkunstbilder. Hentet fra Goldhahn og Fuglestvedt 2012: 242, der forfatterne tok utgangspunkt i Goldhahn et al. 2010: 7.....	35
Tabell 5.1. En oversikt over ulike gjenstandsgrupper som opptrer i de kjønnsnormative gravene fra Borum Eshøj og Trindhøj, og de tvetydige gravene Hvidegård og Maglehøj.	49
Tabell 5.2. Antall gjenstander som opptrer i etuiene. Prosenten er regnet ut fra 40 graver.	51
Tabell 5.3. Ristningsfigurer med og uten markert fallos.....	57
Tabell 5.4. Ristningsfigurenes hodeform og hodeplagg.	58
Tabell 5.5. Ristningsfigurer med sverdslire og uten sverdslire.....	59
Tabell 5.6. Ristningsfigurer med mulig draktøy eller rustning.	60
Tabell 5.7. Resultatene av ristningsanalysen.....	61
Tabell 5.8. Regionale forskjeller i helleristningenes tildelte attributter.	63
Tabell 5.9. Ristningsfigurer i ulike scener.	65

Kapittel 1. Innledning

I denne oppgaven rettes fokuset mot kjønn, identitet og roller i den Sør-Skandinaviske bronsealderen. Målet vil være å problematisere forenklede tolkninger i arkeologisk forskning, som normativt og tradisjonelt har blitt overført til mennesker i bronsealderens samfunn. Det blir tatt utgangspunkt i graver og helleristninger som kan oppleves som sjeldne og utenfor normen. Det vil trekkes frem to graver fra Danmark, Hvidegård og Maglehøj, som eksempler på graver som avviker fra den vanlige inndelingen av mannlige og kvinnelige graver. I bronsealderens graver er det vanligvis et tydelig skille av gravgods som tilhører biologiske kvinner og menn (Ehrenberg 1989: 119). Hvidegård og Maglehøj passer ikke inn i en typisk mannlig eller kvinnelig grav basert på gravgodset, og oppfattes som noe midt imellom. Gravene skiller seg også ut ved tilstedeværelsen småting i et etui, ofte tolket i religiøse og magiske termer (se Herbst 1848: 58, 60; Lomborg 1966: 5; Glob 1970: 93; Randsborg 1993: 122; Kaul 1998: 16-20; Jensen 2002: 301-303; Goldhahn: 2007: 182). I tillegg vil det bli benyttet utvalgte menneskefigurer i helleristningsmaterialet fra Norge og Sverige, der oppmerksomheten rettes mot figurer med markerte attributter, deriblant våpen, fallos eller klesplagg. Disse menneskefigurene skiller seg ut, ettersom de fleste figurene ikke har tydelige markerte attributter (Ehrenberg 1989: 140; Coles 1990: 23; Mandt og Lødøen 2005: 212; Goldhahn og Fuglestvedt 2012: 245; Horn et.al 2022: 3). Helleristninger som ser ut til å fremstille scener eller handlinger blir også vektlagt. Hovedmålet vil være å undersøke om det finnes sammenhenger mellom kjønn, identitet og roller i bronsealderen ut fra det arkeologiske materialet.

1.1. Emne og mål

Oppgavens problemstilling er: *Hvilke sammenhenger mellom kjønn, identitet og roller kan bli forstått ut fra graver og helleristninger som oppleves utenfor normen i bronsealderen i Sør-Skandinavia.*

Problemstillingen tar hovedsakelig sikte på å utforske sammenhenger mellom kjønn, identitet og roller i Sør-Skandinavia basert på graver og helleristninger som oppleves som utenfor normen. Det vil for det første være et fokus på gravgods i spesifikke graver, og ved en gjennomgang av gravene Hvidegård, Maglehøj, 38 andre graver med etui og kjønnsnormative graver, søker oppgaven å avdekke forskjeller, likheter og mønstre i gravmaterialet. For det andre vil oppgaven ta sikte på å analysere menneskefigurenes attribuering og identifisere

performative handlinger i helleristningsmaterialet. Ved å ta i bruk dette materialet vil oppgaven bidra til å utfordre forenklete tolkninger av kjønn, identitet og roller i bronsealderen.

Tidligere arkeologiske studier har i stor grad basert seg på stereotypier, der kjønn har blitt knyttet til typiske identiteter, roller og aktiviteter. Det vil derfor være et mål å unngå ensidige tolkninger ved bruk av en kritisk og åpen tilnærming. Ved å anvende teoretiske konsepter som interseksjonalitet, personhood og performativitet vil oppgaven problematisere hvordan kjønn som kategori har blitt tilnærmet i arkeologisk forskning. Det er viktig å understreke at problemstillingen er svært utfordrende, med betydelige begrensninger i det arkeologiske materialet. Bronsealderen, som strakte seg over omtrent 1200 år, gjennomgikk samfunnsendringer som antagelig påvirket og endret mennesker sitt syn på kjønn, identitet og roller over tid. På tross av utfordringene vil denne studien søke etter å utvide forståelsen av dette i bronsealderens samfunn.

1.2. Område

Figur 1.1. Kart som viser områdene i Norge, Sverige og Danmark (merk at øyene i nærheten er deler av Danmark) som betegner Sør-Skandinavia. Målestokkenheten vises i km. GIS: Vilde T. Råbu.

I oppgaven er det geografiske fokuset rettet mot Sør-Skandinavia (figur 1.1). Dette inkluderer områdene i det Sørlege Norge (Trøndelag, Vestlandet, Sørlandet, Østlandet), Sørlege Sverige (inkl. Götaland og Svealand) og Danmark. Gravene som benyttes er hovedsakelig fra Danmark, men det brukes også noen graver fra Sverige (se Appendiks 2).

Helleristningsfeltene, som spenner fra det sørlege Sverige til Sør-Norge, inkluderer ti felt fra Bohuslän, fire fra Østfold, og to fra Trøndelag (se Appendiks 1).

1.3. Tid

I Skandinavisk sammenheng har det ikke blitt funnet skriftlige kilder fra bronsealderen (Montelius 1986: 21), noe som har gjort det utfordrende å fastslå konkret når bronsealderen

først startet (Brøndsted 1958: 11). Imidlertid etablerte Oscar Montelius en tidfesting for bronsealderen mot slutten av 1800-tallet basert på typologisk og funnkontekstuell tilnærming (se Montelius 1885; Montelius 1986: 9-11). Med mindre justeringer av Vandkilde et al. (1996), som tok i bruk naturvitenskapelige metoder, deriblant dendrokronologi og C14 dateringer, er tidfestingen fortsatt i bruk (Johansen 2000:15). Ut fra dette deles bronsealderen inn i to hoveddeler: den eldre bronsealderen (1700 – 1100 f.kr) og den yngre bronsealderen (1100-500 f.kr) (Vandkilde et al. 1996: 194, 196). Periodene deles videre inn i seks underperioder, der eldre bronsealder omfatter periode I (1700-1500), II (1500-1300), III, (1300-1100) og yngre bronsealder periodene IV (1100-900), V (900-700) og VI (700-500) (Vandkilde et al. 1996: 193-196; Vogt 2012: 16).

I oppgaven er det en tidsavgrensning basert på materialet som brukes. To utvalgte graver, Hvidegård og Maglehøj, er begge datert til periode III (1300-1100 f.kr) i eldre bronsealder. De andre gravene som brukes for sammenligning er hovedsakelig datert til periode II (1500-1300 f.kr) og III (1300-1100 f.kr), men noen er også datert til perioder i yngre bronsealder (se Appendiks 2). I helleristningsmaterialet er det imidlertid mer utfordrende å oppnå presise dateringer. For å kunne datere helleristningene relativt, utviklet Flemming Kaul (1998: 88) dateringsmetoden skipskronologi. Skipskronologi sammenligner utformingen av skip på bronsegjenstander med skipene avbildet i helleristningsmaterialet, og skipenes endring i utforming over tid kan sette helleristningene inn i en kronologisk rekkefølge. Strandlinjedatering ble brukt av Johan Ling (2008) for å avgjøre om skipsristninger befant seg over eller under vann i sammenheng med strandlinjen. Ved å fastslå om skipene har befunnet seg over eller under vann kan de plasseres i en kronologisk rekkefølge (Ling 2008: 27-28), som igjen muliggjør datering av den yngste mulige alderen på helleristningene (Hygen og Bengtsson 1999: 180). Det er viktig å merke seg at nye helleristninger kan ha blitt tilføyd det samme feltet over lang tid (Jensen 2013: 450). Dette er tydelig i Trøndelag, der mange felt avbilder helleristninger fra både steinalderen og bronsealderen (Lødøen 2005: 97-98). Identifiserbare gjenstander avbildet i helleristningsmaterialet, som skjold, øks, spyd og sverd (Horn et. al. 2022: 3) kan også brukes til typologisk datering når de sammenlignes med tilsvarende gjenstander fra andre kontekster, for eksempel graver (Hygen og Bengtsson 1999: 182-184). Samlet sett indikerer dateringsmetodene at helleristninger ble produsert gjennom hele bronsealderen (Mandt 1987: 38), der Vogt (2012: 13) mener majoriteten er datert til siste del av yngre bronsealder (700-500 f.kr). Potensielt stammer helleristningene i denne oppgaven fra perioder i både eldre og yngre bronsealder. Det er heller ikke utenkelig at noen

kan være fra slutten av steinalder eller starten av jernalder. Likevel har noen jordbruksristninger blitt datert til steinalder (Gjessing 1939: 1; Hygen og Bengtsson 1999: 24, 182; Vogt 2012: 25).

1.4. Begrepsforklaring

Enkelte begrep går igjen i denne oppgaven, og vil derfor gjøres rede for her.

Identitet er et komplekst begrep som omfatter ulike aspekter av en persons liv og tilhørighet i sosiale grupper (Sørensen 2009: 254; Hansen 2012: 57). Dette kan være identiteter som kjønn, status, familie, alder og etnisitet. I arkeologisk forskning har identitet vært vidt debattert siden 1990-tallet, og det er nå en større enighet om at identitet ikke er statisk, men konstruert og i stadig forandring (Brück 2004: 311; Sørensen 2013b: 217). I en vestlig moderne tankegang er identitet ofte knyttet til ideen om at kjønn, som enten mann eller kvinne, er en essensiell og naturlig del av et individs identitet fra fødsel av (Yates 1993: 49; Harris og Cipolla 2017: 61). Imidlertid vil oppfatningen av det naturlige variere når man beveger seg fra en kontekst til en annen, og derfor finnes det ikke en universell, naturlig identitet (Yates 1993: 49-50, 61; Brück 2006: 310).

Kjønn henviser til en del av en persons identitet som formet av samfunnets praksiser og idealer (Sørensen 2009: 254). Fra 1980-tallet ble det etablert et skille mellom biologisk- og sosialt kjønn, som videre førte til at «naturen» ble skilt fra «kulturen» (se kapittel 2.1.). I nyere tid har flere gått bort fra denne absolutte inndelingen, og begrepet brukes på en flertydig måte med inkludering av både sosiale og kroppslige erfaringer. Likevel blir det gitt en definisjon på hva begrepene bygger på, som forklarer at det biologiske- og sosiale kjønn er del av det samme.

Begrepet *sex*, oversatt til biologisk kjønn, omhandler klassifiseringen av menneskelige kroppar basert på genitalier, hormoner, kromosomer og reproduktive funksjoner (Gilchrist 1999: xviii). Biologisk kjønn er basert på biologiske faktorer, men ikke begrenset til oppfatningen om at det bare finnes to biologiske kjønn (Joyce 2008: 45). Det kan derfor ikke antas at mennesker i fortiden vekta biologiske erfaringer på samme måte som det gjøres i dagens samfunn (Joyce 2008: 45; Hays-Gilpin 2012: 200; Moral 2016: 797, 805). Denne oppgaven tar utgangspunkt i at forståelsen av biologisk kjønn er kontekstuellet varierende.

Begrepet *gender*, oversatt til sosialt kjønn, kan bli forstått som en kompleks og mangefasettert sosial konstruksjon (Sørensen 1992: 35; Hjørungdal 1994: 142). I oppgaven refererer begrepet sosialt kjønn til den kulturelle tolkningen av kjønne forskjeller. Disse kulturelle tolkningene er avhengig av historiske og personlige omstendigheter. Kjønn oppleves som noe performativt gjennom gjentakende handling, og er dermed konstituert som en samfunnsnorm i sin samtid (Butler 2020: 51-52). Begrepet kan knyttes til kjønnsideologi og kjønnsroller, der det sosiale kontinuerlig tilegnes individet (Sørensen 1992: 35). Dette innebærer at både biologiske- og sosiale erfaringer er en del av den handlingen som kreves for etablering av kjønnsnormer.

Kjønnsideologi kan forstås som et tanke-system som etablerer sosiale relasjoner mellom kjønnene. I et vestlig moderne syn gjelder dette kjønnsrelasjoner mellom kvinner og menn (Arwill-Nordbladh 1989: 132). Det er viktig å merke seg at ideologien antagelig ikke ble fullstendig levd ut, eller forstått på samme måte av alle individer i et samfunn.

Kjønnsroller refererer til hvordan kvinner og menn deltar i sosiale, økonomiske, politiske og religiøse sfærer innenfor en bestemt kulturell kontekst (Conkey og Spector 1984: 15). Disse rollene beskriver hvilke handlinger og adferd som anses som passende for hver kjønnskategori (Conkey og Spector 1984: 15). Det er viktig å merke seg at aktivitetene knyttet til kjønn i et samfunn kan variere betydelig (Gilchrist 1999: xv), og være avhengig av andre faktorer, deriblant alder eller status.

1.5. Oppgavens struktur

Innledningsvis har oppgavens tema, problemstilling og avgrensning i tid og rom blitt beskrevet, og en begrepsforklaring har blitt presentert. I **kapittel 2** ligger det en gjennomgang av relevant forskningshistorie delt inn i fire deler. Den første delen gir en gjennomgang av kjønn som tema i arkeologisk forskning. Neste del fokuserer på kjønnsforskning i bronsealderen. Deretter gjennomgås forskning knyttet til kjønn og graver, og til slutt forskning knyttet til kjønn og helleristninger. I **kapittel 3** presenteres oppgavens teoretiske rammeverk og metodiske tilnærminger. **Kapittel 4** presenterer oppgavens empiri, med en gjennomgang av gravene Hvidegård og Maglehøj, kjønnsnormative graver og andre graver med etui. Helleristningsfeltene beskrives også. I **kapittel 5** analyseres og sammenlignes Hvidegård og Maglehøj med kjønnsnormative graver og andre graver med etui. Deretter deles

menneskefigurene i helleristningsmaterialet inn i grupper basert på attributter og potensielle performative handlinger. **Kapittel 6** knytter temaene fra de foregående kapitlene sammen og diskuterer det helhetlig i et teoretisk og forskningshistorisk lys. **Kapittel 7** oppsummerer studien og nevner hovedfunnene som har kommet frem, samt muligheter for videre forskning.

Kapittel 2. Forskningshistorie

Dette kapitlet gir en oversikt over den mest relevante forskningshistorien. Først vil det bli gjort rede for utviklingen av arkeologi til en kjønned disiplin. Dette innebefatter tiden fra da kjønn ble et særlig interessefelt i arkeologisk forskning fra 1960- 70 tallet, med et fokus på å inkludere kvinnen som aktiv agent i fortiden, og frem til utviklingen av diversitetskategorier. Arkeologiske tilnæringer til kjønn har varierende utvikling avhengig av landområde og tid, og siden oppgaven begrenser seg til Sør-Skandinavia, vil ikke de mangeartede utviklingene bli utdypende redegjort for her. Videre i kapitlet skal forskning på kjønn i bronsealderen i Sør-Skandinavia gjøres rede for, og etter dette skal forskning på kjønn i graver og kjønn i helleristningsmaterialet gjennomgås.

2.1. Utvikling av kjønn i arkeologisk forskning

I arkeologisk forskning har kjønn lenge vært et tema for diskusjon. Lenge var eksistensen av to distinkte kjønn i fortidssamfunnene en generell konsensus i forskningsmiljøene (Joyce 2008: 23). Det var først sent på 1970-tallet at kjønn ble et mer eksplisitt fokusområde i arkeologisk forskning (Hays-Gilpin 2004: 4; Joyce 2008: 23), men også innen andre fagområder som sosiologi, antropologi og historie (Johnson 2020: 159). Denne utviklingen var inspirert og relatert til den globale kvinnebevegelsen og feministiske tilnæringer på 1960-70 tallet, og har dermed ofte blitt presentert i feministiske bølger (Joyce 2008: 23; Sørensen 2013a: 398).

2.1.1. Den andre bølge – kvinner i fokus

Den andre feministiske bølge på 1960-70 tallet (Holst 2016: 46) kritiske hovedsakelig de tradisjonelle arkeologiske tolkningene, som de anså som androsentriske (Conkey og Spector 1984: 28-29). Disse androsentriske tolkningene betraktet menn og mannlig erfaring som en nøytral standard og mal, samtidig som kvinner og deres erfaringer ble sett på som et avvik fra denne normen (Bem 1993: 2). Feministkritikken hevdet at dette synet på kjønn påvirket forskningen i stor grad (Gilchrist 1999: 3; Engelstad 2007: 218). Dette kan belyses gjennom de patriarkalske teoriene som ble brukt på denne tiden, der datidens makthierarkier førte til at kvinner var underordnet som forskere og i forhistorien (Gilchrist 1999: 2). Med andre ord var det dominans av mannlige arkeologer i studier av forhistorien (Bauer 1983: 4-5), og deres

interesse for menn førte til at de ble sett på som representanter for fortidssamfunnene (Bem 1993: 2), samtidig som kvinnene kun var begrenset til noen aktiviteter (Johnson 2010: 125).

Det er tydelig at kvinner og menn ble oppfattet som fullstendig forskjellige (Wylie 1991: 34). På denne tiden ble biologi betraktet som skjebne, og kvinner og menn ble forklart gjennom universale og hierarkiske kjønnsroller (Bem 1993: 2), som gjorde det utfordrende å tenke annerledes rundt kjønn. Moderne kulturspesifikke kjønnsstereotyper ble ukritisk brukt (Gilchrist 1999: 4), og det var dermed tydelig at historiske, kulturelle og kjønnsmessige variasjoner ikke ble tatt i betraktning i forskningen (Gilchrist 1999: 4). Disse stereotypene bidro til å gjøre kvinner så godt som usynlige i forhistorien (Conkey og Spector 1984: 6). På denne økte antall kvinnelige studenter, og deres forskningsbidrag hadde en kritisk holdning til den tradisjonelle, allmenne forståelsen av forhistorien og utelatelsen av kvinner og satt fokus på å synliggjøre dem (Hjørungdal 1991: 13; Dommasnes og Montón-Subías 2012: 369). Dermed hadde tidlig feministisk kritikk som mål å inkludere kvinner som aktive aktører i fortiden (Sørensen 2000: 5, 17; Engelstad 2007: 217; Sørensen 2007: 49).

Det var mot slutten av 1970-tallet at kvinnelige arkeologer i Skandinavia satt fokus på kvinners aktive rolle i fortiden, som noen av de første (Gilchrist 1999: 4). Dette perspektivet ble tydelig fremhevet i feministkonferansen fra 1979 «*Var de alle menn?*» («*Were they all men? An Examination of sex roles in prehistoric society*») publisert av Bertelsen et. al. (1987). I denne publikasjonen pekte blant annet Gro Mandt på den manglende oppmerksomheten viet til fortidskvinnenes daglige liv, roller og status (Mandt 1987: 35). Oppmerksomheten rundt kvinners rolle i forhistorisk tid økte, og det ble viktig å diskutere at kvinners roller kunne være mer varierte og mangfoldige, noe det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret lenge hadde skygget for (Hygen og Bengtsson 1999: 78). Likevel var det utfordrende å inkludere og synliggjøre dem som aktive agenter i fortidens samfunn, og det krevde ofte en komplett omskriving av etablerte logikker (Engelstad 2007: 217). På samme måte var det også utfordrende å plassere menn i kategorier som var underordnet eliten (Johnson 2010: 127). Som nevnt var fokuset hovedsakelig på kvinners rolle i forhistorien (Hedeager 2017: 126), der målet var å distansere seg fra deres tradisjonelle arbeidsroller i hjemmet (Sørensen 2013a: 400, 404). I denne sammenheng ble det også argumentert for at kvinner hadde vært involvert i aktiviteter som tradisjonelt ble assosiert med menn, som handel og håndverk (Sørensen 2009: 259). Basert på rike gravfunn, har det også blitt foreslått at kvinner hadde en likestilt status, eller en høyere status enn menn (Sørensen 2013a: 401-402, 404). Disse tolkningene kunne synliggjøre

kvinneres tilstedeværelse gjennom varierende aktiviteter, men også deres posisjoner og makt i fortidens samfunn (Østmo og Hedeager 2005: 296).

Likevel var det lite endring i den teoretiske fremgangsmåten (Dommasnes 1992: 6), og mangelen på nye teorier skapte ytterligere problemer med å se på forhistorien med nye øyne (Bertelsen et. al 1987: 10). På 1980- og 1990-tallet ble sex/gender systemet introdusert, og Conkey og Sectors (1984) artikkel «*Archaeology and the Study of Gender*» spilte en viktig rolle som et av de første verkene som adresserte begrepet gender. Innføringen av begrepet skapte et nytt teoretisk skille mellom det biologiske og det sosiale kjønn (Butler 1990: 6; Butler 1999: 8; Hays-Gilpin 2004: 7; Johnson 2010: 129; Goldhahn og Fuglestad 2012: 238). Conkey og Spector (1984) bidro dermed til å endre forståelsen av kjønn. Kjønn ble ikke lengre betraktet utelukkende som biologisk bestemt, men også som en sosial konstruksjon (Conkey og Spector 1984: 16) som kunne variere og endre seg sosialt, kulturelt og strukturerende (Engelstad 2001: 267). Kjønnforskningen bygde videre på dette skillet (Skogstrand 2006: 110) med mål om å utfordre biologiens skjebne, som tidligere hadde tildelt kvinner og menn deres kjønnete roller. Det sosiale kjønn distanserte seg fra det biologiske (Butler 1990: 6; Butler 1999: 8), og førte til at kroppen i seg selv ofte ble ansett som et passivt medium (Butler 1990: 129). På denne måten kunne det ikke utelukkende bli dratt stereotype paralleller mellom kjønn og aktiviteter.

Det nye fokuset i den kvinnesentrerte forskningen bidro til å inkludere kvinner i forhistorien. Likevel var fokuset fortsatt preget av ensidighet, parallelt med den tidligere mannsentrerte forskningen (Bem 1993: 130-132). Den vesentlige forskjellen nå var at fokuset var rettet mot kvinner og deres funksjonsområde, snarere enn menns, men fortsatt gjennom den androsentriske linsen (Bem 1993: 130-132). Den store oppmerksomheten rettet mot kvinner førte dermed til en fortsettende stereotyp fremstilling av menn og maskulinitet, der de fortsatt ble tildelt roller som jegere, krigere, høvdinge og jordbrukere (Skogstrand 2016: 2). I lys av den økende forskningen på kvinner er det viktig å understreke at feministtilnæringer ikke utelukkende handler om kvinner, og ikke alle studier av kvinner nødvendigvis er feministiske (Dommasnes 2012a: 369). For å belyse dette poenget, pekes det på feministiske arbeid som har rettet oppmerksomheten mot maskulinitet (se kapittel 2.2.3. og 2.4.3). Det er også verdt å nevne at kjønnsstudier ikke begrenser seg til kvinner, men omfatter alle mennesker.

2.1.2. Den tredje bølge – kjønn og diversitet

I løpet av 1990-tallet kom det som omtales som den tredje feministiske bølge. I denne bølgen ble variasjoner innad kvinner og menn vektlagt (Gilchrist 2009: 1031; Matić 2016: 811). Forestillingen om at kvinner og menn hadde essensielle dikotome kvaliteter og erfaringer var derfor ikke lenger holdbar (Gilchrist 1999: 3). På denne tiden ble det stilt kritikk til det teoretiske skillet mellom det biologiske- og sosiale kjønn, som var et gjeldene begrep i den andre feministiske bølge. Flere argumenterte nå for at biologisk kjønn også var en kulturell konstruksjon (Sørensen 2000: 46). Judith Butler (1990, 1993, 1999) betraktet både biologisk- og sosialt kjønn som kulturelle konstruksjoner, og hevdet at kjønnsnormer over tid produserer det som oppfattes som et naturlig biologisk kjønn (Butler 1990: 135-141; Butler 1999: 191). Videre mente Thomas Laqueur (1990: 16) at oppfatningen av biologisk kjønn i seg selv er sosialt konstruert. Jimmy Strassburg (2000: 40) hevdet at det sosiale kjønn i realiteten er det biologiske kjønn, og vice versa. Joanna Sofaer (2006: 60) avviste et absolutt skille mellom «natur» og «kultur». Hun hevdet at biologiske prosesser og menneskelig sosialt kulturliv er sammenvevd i den enkeltes biologiske kropp, og at det derfor ikke kan skilles fra hverandre (Sofaer 2006: 60).

I den tredje feministiske bølgen ble det sentralt å oppnå en mer helhetlig, flersidig og kompleks forståelse av mennesker (Sørensen 2013a: 403). Begrepet interseksjonalitet ble sentralt, ettersom det belyste hvordan ulike identiteter som kjønn, klasse, status, alder og etnisitet krysses og samhandlet, og dermed bidro til å forme komplekse sosiale dynamikker (Engelstad 2007: 221; Gilchrist 2009: 1029, 1042; Fahlander 2012: 141; Matić 2016: 811). Dette perspektivet har vært med på å erkjenne at kjønn bare er én av flere identiteter (Conkey og Gero 1991: 12; Gilchrist 1999: 2-9; Gilchrist 2009: 1042). Det komplekse rundt kjønn og andre identiteter har også queerteori bidratt til å problematisere (Harris og Cipolla 2017: 58). Denne teorien, utviklet av blant annet Butler (1990, 1999), har avfeid tradisjonelle kjønnskategorier, og har bidratt til å utfordre og problematisere heteronormative normer (Strassburg 2000: 24; Johnson 2020: 292).

Basert på disse betraktningene blir det klart at feministisk kritikk har økt den teoretiske bevisstheten, og bidratt til bredere og mer eksplisitte tolkninger ved å utforske variasjoner i kjønns- og identitetssystem (Goldhahn 2012: 238).

2.2. Kjønn i bronsealderen

I bronsealderforskning har det blitt gitt betydelig oppmerksomhet til både kvinner og menn (Skogstrand 2004: 47). Dette kan skyldes enkeltindividers, både kvinner og menns større fremtreden i gravmaterialet enn tidligere (Sørensen 2013b: 217). Tradisjonelle tolkninger har i stor grad delt inn gravene med et kjønns spesifikt skille, ofte basert på gjenstandene. Forskningen på kjønn i bronsealderen har også rettet betydelig oppmerksomhet til menneskefigurene i helleristningsmaterialet. Helleristningene har også blitt delt inn i et kjønns spesifikt skille.

2.2.1. Kvinner og menn som motpoler?

Basert på dansk gravmateriale fra bronsealderen hadde Sophus Müller (1897: 400; 1909: 50) tidlig oppfatningen om at kvinner hadde en respektert stilling i samfunnet. Han mente kvinner ble gravlagt med samme ære som menn gjennom de kostbare smykkene og våpnene (dolk) de var utstyrt med (Müller 1897: 400). Imidlertid mente også Müller (1909: 55) at det var færre kvinner som ble gravlagt med slik ære, sammenlignet med antallet rike mannsgraver. Randsborg (1974: 55) argumenterte derimot for at oppfatningen om at kvinner og menn var likestilt ikke var holdbar, og viser til Müllers (1897, 1909) arbeid. Randsborg (1974) gjennomførte en kvantitativ analyse av gravfunn fra eldre bronsealder i Danmark, der han vurderte totalvekten av gull og bronse i mannlige og kvinnelige graver. Analysen viste at både kvinner og menn ble gravlagt med betydelige mengder bronse og gull, men at antallet kvinner med høy status generelt var halvparten så mange som menn av tilsvarende rang (Randsborg 1974: 60). På bakgrunn av dette argumenterte Randsborg for at kvinner generelt hadde lavere status enn menn (Randsborg 1974: 52). Randsborg (1974: 57) foreslo også at utvidelse og forbedring av bostedsområder i bronsealderens periode III påvirket strukturen og endret kvinners rolle i økonomien. Kvinner ble dermed begrenset til husholdet og aktiviteter i hjemmet, mens menn påtok seg ansvaret i den politiske sfære, som var knyttet til handel og nye teknologier (Randsborg 1986: 148, 152). Dette var teknologier som ikke var involvert i husholdet, og kvinners arbeid ble begrenset og deres status redusert (Randsborg 1986: 152). Menn hadde dermed kontroll over arbeid og fordeling av bronse, samt innflytelse over kvinners arbeid (Randsborg 1986: 148).

I sine studier på kjønn i Skandinavias bronsealder har Kristian Kristiansen på (1984, 1998) sett på gjenstander fra depotnedleggelse og gravmaterialet i Danmark. Ut fra dette hevdet han

at kvinner hadde en underordnet rolle sammenlignet med menn, ettersom menn brukte rikt utsmykkede koner og døtre som et uttrykk for sin egen rikdom (Kristiansen 1984: 94). Han argumenterte også for at kvinnelige gjenstander i depotnedleggelse ble brukt til å presentere gaver for gudene, men på vegne av mannlige høvdinger (Kristiansen 1998: 179). Kvinnenes egne status ble dermed ikke representert gjennom disse gjenstandene. Kristiansen påpeker også at kvinner spilte en viktig rolle når det gjaldt import av bronse til Skandinavia og etablering av allianser (Kristiansen 1984: 94-95; Kristiansen 1998: 178). I sin studie av kjønns materialisering i yngre bronsealder i Sør-Skandinavia inkluderte Kristiansen (2014) det store antallet kvinnelig smykker i depotnedleggelse og helleristningsfigurer. Helleristningene domineres av båter og mannlige krigere, der mange viser sverd og reist fallos, i motsetning til depotmaterialet som domineres av rike kvinnelige smykker (Kristiansen 2014: 340). Kristiansen (2014: 340, 348) argumenterte ut fra dette at helleristningsfigurene representerte et sterkt maskulint krigerideal, og forestilte menns sjøreiser og heroiske natur i rituelle sammenhenger, der kvinnene hadde sekundære roller. Videre anså han at smykkene i depotene var knyttet til kvinner, men at de symbolsk refererte til den mannlige verden i helleristningsmaterialet (Kristiansen 2014: 340). Han mente imidlertid at kvinnene kunne oppnå en større rituell rolle som prester, og at de hadde økonomisk makt som voktere av husholdningen og eiendom, nettopp fordi deres ektemenn, sønner og slekt var på reise for å søke berømmelse og rikdom i form av bronse og gull (Kristiansen 2014: 344, 350).

Det er tydelig at Sør-Skandinavisk bronsealderforskning fra 1970-tallet hadde et fokus på den mannlige sfæren, der kvinnenes roller og mulige makt i samfunnet ikke ble like grundig analysert (Bergerbrant 2007: 6). I de tilfellene kvinner ble tatt i betraktning, ble det ofte understreket at deres makt var avhengig av menn (Ehrenberg 1989: 31), og at de spilte en sekundær rolle (Sørensen 1992: 37). Når kvinner gravlagt med verdifulle gjenstander som smykker, ble det antatt at menn ønsket å vise sin egen rikdom gjennom sine koner eller døtre (Ehrenberg 1989: 31). Både Randsborg (1974, 1986) og Kristiansen (1984, 1998, 2014) har observert tilfeller der kvinner kan ha fått mer makt i visse perioder, men de hevder aldri at mannens makt blir redusert. Kvinnenes rolle og status oppfattes dermed som fluktuerende i sammenheng med samfunnsendringer, i motsetning til mannens rolle og status, som alltid anes som uforanderlig.

2.2.2. Kjønn og identitet i bronsealderen

De siste årene har kjønn som del av en identitet blitt et mer etablert teoretisk utgangspunkt (se kapittel 2.1.2). Studier er ikke lengre kun begrenset til en aktiv mann og en passiv kvinne, men har lagt mer vekt på å fordype seg i de ulike rollene og identitetene som kan ha utspilt seg i bronsealderssamfunnet. Bergerbrant (2007) satt i sin doktoravhandling søkelys på identiteter, kjønnsrelasjoner og sosiale strukturer i perioden 1600-1300 f.kr i Sør-Skandinavia og Nordlige Tyskland. Basert på Sør-Skandinavias godt bevarte gravmateriale mente Bergerbrant (2007: 84) at samfunnet kan ha vært basert på to biologiske kjønn. Likevel nevner hun at kjønn ikke er statisk, og at det finnes variasjoner som kan ha vært avhengig av personens alder og/eller sosiale samfunnsrolle (Bergerbrant 2007: 84). I henhold til variasjoner mente hun at kvinnelig status ble opprettholdt eller økte noe med alder, i motsetning til mannens status, som ikke økte med alderen (Bergerbrant 2007: 117, 130). Hovedsakelig viste hennes studie at noen grunnleggende funksjoner var delt av alle, men at tydelige variasjoner var til stede (Bergerbrant 2007: 131). Michelle Louise Pettersen (2014) satt i sin masteroppgave fokus på kvinnens status og forhold i bronsealderssamfunnet med utgangspunkt i kvinnerelaterte funn fra Vestlandet og Danmark. Ut fra dette mente Pettersen at kvinner kunne ha hatt en religiøs eller rituell rolle, at de aktivt kunne ta del i handesnettverk, men også at de arbeidet med leire, tekstiler, og var deltakere i metallarbeid (Pettersen 2014: 72-73). Bergerbrant og Wessman (2018) undersøkte også kvinner, med et ekstra fokus på hvordan kvinnelige reisende kunne bli sett i det arkeologiske materialet. I studien ble menneskeristninger på et felt i Sverige benyttet, og likheter med drakter som ble identifisert på noen av menneskefigurene ble sammenlignet med drakter funnet i danske eikekistegraver. Med dette utgangspunktet mente de at helleristningene kunne vise at ikke bare menn, men også kvinner og barn i nordisk bronsealder var aktive reisende (Bergerbrant og Wessman 2018: 130).¹ Katarina Streiffert Eikeland (2023) undersøkte kvinners tilstedeværelse, status og økonomiske makt i maritime settinger, hovedsakelig i Skandinavias bronsealder. I artikkelen ville hun revurdere forestillingen omkring de patriarkalske maktforholdene som finner sted i maritim handel og krigføring. Hun argumenterte for en sameksistens av maktforhold som inkluderer kvinner som aktive sosiale agenter i maritim handel og pådrivere for endring, og mente at noen kvinner hadde lik status som menn (Eikeland 2023). Louise Felding (2020) satt i sin artikkel fokus på elitekvinner i bronsealder samfunnet i Norden ved bruk av 270 kvinnelig kjønnede graver fra Danmark og Nordlige

---

¹ Se Frei et al. (2015, 2017) for eksempler på kvinner som har beveget seg over større distanser i løpet av livet.

Tyskland. Ut fra funnene hennes, som blant annet viste at 20% av elitekvinnene fra tidlig bronsealder hadde en dolk i graven, mente hun at kvinner ikke bør settes inn i husholdet. Hun mente at disse kvinnene kunne ha hatt høy sosial status, politisk makt, rituell makt og roller innen håndverk (Felding 2020: 21-22)

2.2.3. Utfordre den maskuline rolle

Kvinner har de siste fire tiårene blitt mer synlige som følge av den feministiske kritikken, der forhistoriens feminine roller og status i større grad har vært et fokus i kjønnsforskning (Skogstrand 2016: 2). Likevel finnes det enkelte kjønnsstudier som har fokusert på menn. Lisbeth Skogstrand (2016) utførte en feministisk kjønnsstudie av menn, der det maskuline i bronsealderen ble undersøkt uten et androsentrisk perspektiv. Hovedsakelig undersøkte Skogstrand mannlige roller, identiteter og idealer som kan ha blitt uttrykt i gravmaterialet i sen bronsealder og tidlig jernalder i Skandinavia. Hun forsøkte å vise variasjon i menns roller, der hun mente at ikke den stereotype krigeren ikke alltid var et ideal (Skogstrand 2016: 127-129). Et av aspektene hun tok i betraktning var toalettsaker (bl.a. barberkniver, pinsetter, øreskje og neglerenser) som er sterkt fremtredende i mannsgraver fra yngre bronsealder (Skogstrand 2016: 56). Hun mente dette kunne tyde på en kompleks maskulinitet, som omfattet både kamphandlinger og omsorg for kroppen gjennom bruken av toalettsaker (Skogstrand 2016: 129). På samme måte knyttet også Paul Treherne (1995: 108, 110-111) mannlig krigeridentitet til maskulin skjønnhet gjennom tilstedeværelsen av toalettsaker og ornamenter (bl.a. armeringer, nåler og belteornament). Skogstrand (2016) og Treherne (1995) sitt arbeid demonstrerte dermed at maskulinitet kunne være mer mangfoldig.

2.3. Kjønn og bronsealdergraver

I arkeologisk forskning har interessen for kjønn i gravkontekst vært gjeldene i lengre tid, der de første omtaler av graver og kjønn kom i første halvdel av 1800-tallet (Hjørungdal 1994: 143). Med datidens kjønnsideologi var målet å klassifisere graver som enten mann eller kvinne. Generelt ble våpen (utenom dolk) ansett som mer eller mindre eksklusivt for menn, mens enkelte typer smykker var forbeholdt kvinner (Randsborg 1986: 147). Denne inndelingen, sammen med Müller (1877) sitt arbeid, som tok utgangspunkt i eldre bronsealder eikekistegraver fra Danmark, viste at flere gjenstander ikke eksklusivt kunne tildeles menn eller kvinner innenfor de etablerte kategoriene. Dette gjaldt i stor grad bronsegjenstander som

dolk, toalettsaker, knapper, kniv, fibula, nål og mindre tutulus (Müller 1877: 286-287). I realiteten var det derfor en stor mengde graver som ikke kunne tildeles et kjønn under kategoriene mann og kvinne, som videre førte til at mange graver ble utelatt eller bortforklart (Hjørungdal 1994: 143). De kunne også bli beskrevet som ikke-kjønne eller medlemmer av et tredje, eller fjerde kjønn (Sofaer 2006: 99-100, 102). Samtidig har mangelen på kvinner i gravmaterialet i noen tilfeller vært nok til å fastslå at en grav tilhørte en kvinne, selv utenfor de tradisjonelle kriteriene (Bergerbrant 2007: 8). Selv når graver ble delt inn som enten mann eller kvinne (Sofaer 2006: 99), ble det ikke i stor grad utforsket hvordan dette kunne knyttes til det sosiale samfunnet i bronsealderen.

På 1970-tallet begynte arkeologer igjen å diskutere kjønn i gravmaterialet (Hjørungdal 1994: 144.). På denne tiden var fortsatt en mann-kvinne-opposisjon naturlig, der målet var å søke etter sikrere kriterier for å identifisere de to kjønnene (Hjørungdal 1994: 144-145). Dette store fokuset på å identifisere forskjeller førte til at variasjoner innad kvinner og innad menn fortsatt ble sterkt nedtonet eller ikke tatt i betraktning (Hjørungdal 1994: 143). Som en av de første i Skandinavisk arkeologi, argumenterte Hjørungdal (1994) for at kjønn burde bli forstått mer komplekst (Bergerbrant 2007: 7). Hun foreslo at åpne, omfattende og mangesidige tolkninger ville være avgjørende for en mindre stereotyp forståelse av kjønn og identitet (Hjørungdal 1994: 147).

2.4. Kjønn og helleristninger

Kjønn har lenge vært et sentralt tema i tolkningen av helleristningsmaterialet (Hays-Gilpin 2004: 11). Tradisjonelt har arkeologer tolket menneskefigurer som enten mannlige eller kvinnelige, i stor grad basert på anatomiske forskjeller, andre attributter og aktive handlinger (Mandt 1987; Yates 1993; Bengtsson 1999; Hays-Gilpin 2004; Bevan 2015; Horn 2017). Denne tolkningsmetoden har ført til et fokus på å søke etter universelle symboler på mannlighet og kvinnelighet (Lindgren 1999: 43).

2.4.1. Menn

I skandinavisk bergkunstforskning har mange menneskefigurer tradisjonelt blitt tolket som menn, da en betydelig del av dem er tydelig markert med det som tolkes som en fallos (Bengtsson 1999: 311; Hays-Gilpin 2004: 21; Goldhahn og Fuglestad 2012: 245;

Fuglestvedt 2018: 256). Fallosen blir ofte representert som en rett eller buet strek i torsoen (Engelstad 2001: 264). Attributter som våpen, inkludert sverd, øks, skjold, spyd og buer har generelt også blitt assosiert med mannlige figurer (Larsson 1997: 71, 94; Hygen og Bengtsson 1999: 78; Bengtsson 1999: 312; Goldhahn og Fuglestvedt 2012: 245). I tillegg har markerte legger og mulig seremonielt utstyr som lur, horn og fuglemasker (Coles 1990: 23, 34; Yates 1993: 45), samt båter og hester blitt tolket som symboler på status for menn (Bengtsson 1999: 312). Menneskefigurer som utøver aktive handlinger, selv uten tydelige anatomiske trekk, har også blitt tolket som menn (Engelstad 2001: 264-265).

2.4.2. Kvinner.. og menn?

Selv om menn i størst grad har blitt identifisert i helleristningsmaterialet, finnes det også attributter som tolkes å være representative for kvinner. En markert skålgrop i nærheten av underkroppen har ofte blitt sett på som et symbol på kvinnens kjønnsorgan (Glob 1969: 170; Burenhult 1979: 27; Coles 1990: 25; Hygen og Bengtsson 1999: 79, 128; Bengtsson 1999: 315; Fari 2003: 58; Coles 2005: 35), og hennes reproduktive evner (Horn 2017: 240). Videre har en linje markert ut fra hodet, forstått som langt hår eller hestehale, blitt forstått som tilhørende kvinner (Almgren 1927: 16, 90; Kaul 1998: 248; Mandt 1987: 40; Coles 1990: 25; Larsson 1997: 84; Hygen og Bengtsson 1999: 77; Bengtsson 1999: 310; Fari 2003: 58; Joyce 2008: 86; Goldhahn og Fuglestvedt 2012: 245). Basert på attributter som regnes å tilhøre kvinner og menn, har det blitt foreslått at parmotiver, ofte omtalt som hieros gamos,² er et heterofilt par (Almgren 1927: 117; Coles 1990: 25; Hygen og Bengtsson 1999: 79; Bengtsson 1999: 310; Sognnes 2001: 120; Fari 2003: 3; Joyce 2008: 86).

Mangelen på tydelige markører for kvinner har gjort det utfordrende å identifisere dem i helleristningsmaterialet. Denne utfordringen har utløst forskning om hvorvidt kvinner faktisk er avbildet (Horn 2017: 237; Bergerbrant og Wessman 2018: 121). Gro Mandt (1987: 45-50) argumenterte for at kvinner kanskje ble avbildet i betydelig større grad enn tidligere tolket, og har foreslått at de kan være kodet i andre type motivgrupper som båter, vogner, fotavtrykk, trær, slanger, spiraler og ringfigurer (Mandt 1987: 45-50). Jeanette Varberg (2015: 2, 7) støtter ideen om at kvinner muligens var rikere avbildet. Hun foreslo at en vertikal strek

---

² Hieros gamos i helleristningsmaterialet har ofte blitt forstått som et heterofilt par i et hellig bryllup eller et sakralt samleie (Hjørungdal 1991: 188).

markert mellom bena, tradisjonelt tolket som en ikke-erigert fallos, kan representere et kvinnelig kjønnsorgan.

2.4.3. Mann-kvinne-opposisjon?

Tim Yates (1990, 1993) var blant de første som rettet oppmerksomhet mot maskulinitet i stedet for feminitet i kjønnsforskning på helleristingsmaterialet. Han argumenterte for at variasjonen hos menneskefigurene ikke kunne relateres til en enkel mann-kvinne-opposisjon (Yates 1993: 46-47). Ifølge han var det problematisk å tvinge helleristningene inn i kategorier som enten mann eller kvinne (Yates 1993: 46-47), noe han kritiserte Mandt (1987) for. Figurene var i hans oppfatning mer komplekse, og ikke sammenlignbare med dagens opplevelse av kjønn (Yates 1990: 197). Yates brukte hieros gamos-motiver som et eksempel for å illustrere sitt synspunkt, og mente figurparet ikke nødvendigvis representerte en mann og en kvinne, men kanskje to typer menn (moden/ umoden og krigersk/ ikke krigersk). Han mente attributtet som ofte tolkes som langt hår eller hestehale var en hårstil tilhørende yngre menn (Yates 1993: 42-46).

2.5. Veien videre?

Tradisjonelt har forskning på bronsealderssamfunnet hatt et stort fokus på å definere symboler som enten mannlige eller kvinnelige i både grav- og helleristningsmaterialet (Skogstrand 2004: 84). Disse definisjonene har vært begrenset til stereotype kvinner og menn, noe som har gitt opphav til teoretiske utfordringer. Dette har blant annet ført til at kvinner har blitt plassert i en passiv kategori, noe som er androsentrisk og generaliserende (Yates 1990: 177). Yates argumenterte derfor for at kroppen bør betraktes som historisk formet, noe Goldhahn og Fuglestvedt (2012: 247) imøtegår i sin kritikk av stereotype inndelinger. Veiene videre i forskningen vil derfor være betydningsfull for å unngå reproduksjon av binære, stereotype og vestlige oppfatninger rundt kjønn og identitet. Noen mulige veier videre i forskningen med fokus på kjønn og identitet i bronsealderens samfunn har allerede blitt presentert (se Yates 1990, 1993; Treherne 1995; Bergerbrant 2007; Pettersen 2014; Skogstrand 2016; Felding 2020; Eikeland 2023). Det vil være viktig for å utvide forståelsen av mennesker som levde i et samfunn for flere tusen år siden. Likevel må man være oppmerksom på at moderne perspektiv og holdninger alltid vil påvirke resultatene, også i denne oppgaven. I neste kapittel vil oppgavens teoretiske rammeverk presenteres. Dette vil danne grunnlaget for å kunne diskutere kjønn, identitet og roller i bronsealderen.

Kapittel 3. Teoretiske og metodiske tilnærminger

I dette kapittelet vil oppgavens teoretiske rammeverk og metodiske tilnærminger presenteres. Teoriene som brukes er interseksjonalitetsteori, personhood og performativitet. Dette teoretiske rammeverket har tatt inspirasjon fra Julie Westlye (2019) og Michelle Pettersen (2014) sine masteroppgaver. Teoriene vil brukes for kunne fortolke og forklare kjønn forbi den binære forståelsesrammen, og vil bidra til en forståelse av bronsealderens identiteter som avhengig av andre faktorer enn kun kjønn.

3.1. Interseksjonalitet

Tradisjonelt har arkeologisk forskning generalisert kjønn, plassert kvinner og menn inn i stereotype bokser, og påstått at det universelt og tidløst bare eksisterer én type kjønnsrelasjon (Joyce 2008: 51). Dette synet overser individuelle forskjeller og fremmer at kjønn er den eneste eller viktigste delen av en persons identitet. For å kunne forstå mennesker som mer komplekse, vil interseksjonalitetsteori være viktig å ta i bruk. Teorien vurderer hvordan ulike sosiale kategorier som kjønn, status, klasse, etnisitet, rase, seksualitet og alder krysser hverandre og påvirker erfaringer og opplevelser (McCall 2005: 1772-1773; Grahn 2011: 225; Moral 2016: 805). Når flere identitetskategorier kan bli forstått i sammenheng med hverandre gir det et unikt bilde av hvert individ (Collins og Bilge 2020: 2, 167-168), og interseksjonalitetsteori er dermed med på å dekonstruere de kulturelt konstruerte kjønnskategoriene (Spencer-Wood og Trunzo 2022: 5). Teorien har sitt opphav i svart feminisme, der Juristen Kimberle Crenshaw (1989) var den første til å introdusere begrepet (Moen 2019: 217). Crenshaw undersøkte hvordan kjønn, rase og klasse samvirket for å kunne fange opp måten ulikhetsskapende mekanismer og diskriminering fungerer (Ikdahl et.al. 2022: 366). Fokuset i interseksjonalitetsstudier ble fra denne tiden i stor grad blitt rettet mot historisk underordnede, ignorerte og ikke-privilegerte grupper (Spencer-Wood og Trunzo 2022: 19).

Bronsealderens arkeologiske materiale har tradisjonelt blitt tolket gjennom en vestlig og heteroseksuell linse. Helleristningsmaterialet har i stor grad blitt klassifisert ut ifra anatomiske kjønnete trekk og tilhørende attributter og aktiviteter, mens gravene ofte har blitt delt inn som

tilhørende enten menn eller kvinner basert på gjenstandene som følger med i graven (se kapittel 2.3. og 2.4.). I lys av interseksjonalitet vil det være viktig å være kritisk til kjønn i materialet, samtidig som andre identitetskategorier blir vurdert i sammenheng med kjønn i grav- og helleristningsmaterialet (Joyce 2008: 94). Da blir ikke de eksisterende og begrensede kategoriene reproduisert, og tilnærmingen gir bedre vektlegging av relasjonalt (Glenn 2002: 14). Det vil si at opplevelsen av å være en person avhenger av kontekst og omstendigheter, og identiteter er dermed ikke stabile (Fowler 2016: 297, 408). Interseksjonalitet kan på denne måten bidra til å unngå reproduksjon av dagens forutinntatte ideer og begrensninger (Moen 2019: 217), og kan gi et mer nyansert, komplekst og flerdimensjonalt bilde av identiteter og roller i bronsealderen (Moen 2019: 217; Lund og Moen 2019: 144, 152).

Selv om interseksjonalitetsteori kan bidra til nyanserte tolkninger ved å krysse flere identitetskategorier og unngå binære kjønnssystem, eksisterer det likevel utfordringer i bruken av den. For det første finnes det mange identitetskategorier, og ikke alle disse kategoriene kan bli gitt like stor oppmerksomhet (Matić 2016: 812). Dette kan resultere i problemer med valg av hvilke identiteter som skal krysses, som gjør det lett å mikse identiteter uten nøye vurdering (Johnson 2020: 179). Videre er det også en kompleks oppgave å klassifisere hvem mennesker var i fortiden, og hvordan identiteter faktisk ble forstått (Johnson 2020: 179). En annen utfordring med interseksjonalitet er at teorien i stor grad har fokusert på å undersøke historisk underordnede, ignorerte, og ikke-privilegerte grupper (Spencer-Wood og Trunzo 2022: 19). I denne sammenheng har Carbado (2013: 184) rettet kritikk mot den begrensede bruken av teorien. Han hevdet det langvarige fokuset på kvinner med farget hud har bidratt til en ytterligere naturalisering av den hvite, heterofile mannlige normen som standard, der andre grupper differensieres som ikke-normative og interseksjonelt forskjellige (Carbado 2013: 818, 841). Derfor er det viktig å inkludere alle mennesker ved bruk av teorien.

3.2. Å være en person

Tidligere i arkeologisk forskning ble individer i stor grad oversett og betraktet som passive. Ian Hodder (1986: 25-26) var blant dem som mente at denne tilnærmingen til individer ikke var holdbar. Som en utvikling fra dette synet har arkeologer i de senere årene begynt å spørre seg om de fortidige samfunn hadde samme forståelsen av hva det vil si å være en person (Fowler 2004: 1; Harris og Cipolla 2017: 53). Personhood-teorien omhandler hva det vil si å

være en person (Fowler 2010: 253), og vil bli brukt som et utgangspunkt for å kunne forstå at mennesker i bronsealderen ikke nødvendigvis var individualisert på samme måte som mennesker er i dagens samfunn (Fowler 2004: 1, 4). For å kunne diskutere og forstå fortidens individer og samfunn ut fra grav- og helleristningsmaterialet vil dette være viktig å ta stilling til. Det blir derfor lagt til grunn at det å være en person er i konstant endring, og dermed ikke iboende i menneskekroppen (Moen og Walsh 2022: 4). Dette kan settes i kontrast til den historiske, vestlige forståelsen av å være en person, som ofte har vært begrenset til å fokusere på den fysiske kroppen (Fowler 2004: 9). Denne forståelsen har ført til at mennesker ser på seg selv som avgrensede (Harris og Cipolla 2017: 61).

I denne oppgaven blir det tatt utgangspunkt i at det å være en person er sammensatt, mangfoldig og kontekstuel (Fowler 2004: 7). Selv om det er betydelige likheter og ulikheter mellom menneskelige kropper, er likevel forståelsen av kroppen sterkt påvirket av sosial bakgrunn, kulturelle praksiser, etnisitet, kjønn, seksualitet og andre identitetsfaktorer (Fowler 2004: 22). På denne måten vil alle samfunn og individer ha ulik forståelse for hvordan personhood opprettholdes gjennom forhold og interaksjon med andre mennesker, men også til ikke-menneskelige elementer som steder, dyr, planter, jord og stener (Fowler 2004: 3-5, 85; Crellin 2020: 130). Med en vestlig tankegang betraktes mennesker ofte som separat og kvantitativt forskjellig fra det ikke-menneskelige som er i samfunnet (Dommasnes 2006b: 260; Crellin 2020: 244). Derfor er et relasjonelt perspektiv fordelaktig for å forstå at mennesker ikke er en separert fra verden, men en integrert del av den (Crellin 2020: 245). Det ikke-menneskelige kan derfor bli forstått som minst like viktig som mennesket, og det er viktig å anerkjenne at forholdet, forståelsen og grensene mellom det menneskelige og det ikke-menneskelige varierer (Dommasnes 2006b: 260- 261). Det vil si at det ikke er holdbart å ukritisk bruke nåtidens grenser, kategorier og begrep (Dommasnes 2006b: 267).

Det kan rettes noe kritikk mot bruken av personhood. Mange studier som bruker teorien har i stor grad hatt fokus på personer som er spesielle, deriblant mennesker fra eliten, krigere og sjamaner (Fowler 2016: 409). Analysene har derfor ikke like ofte tatt sikte på alle individ i et samfunn. Dette skyldes i stor grad manglende materiale. De godt bevarte gravhaugene og gravrøysene fra bronsealderen i denne oppgaven representerer kun en liten del av befolkningen (Joyce 2008: 19; Thrane 2013: 757), ettersom ikke alle mennesker fikk en så rik begravelse. Dette har ført til store mangler etter andre individer som levde i samtiden, og det vil derfor være vanskelig å gå bort fra mennesker fra de øvre sjiktene. I oppgaven vil det bli

tatt hensyn til at det eksisterte variasjoner blant individene fra det øvre sjiktet, og at individer som regnes å tilhøre samme generaliserte gruppe, for eksempel krigere, ikke var fullstendig like.

3.3. Det performative individ

Performativitetsteorien, som ofte assosieres med Judith Butler (1990, 1993), er sentral for hvordan kjønn konstrueres og opprettholdes. Slik Butler oppfattes i denne oppgaven, mente hun at kjønn ikke naturlig kommer ved fødselen, men snarere noe som aktivt fremføres og uttrykkes gjennom individers gjentakende handlinger (Butler 1990: 32-33, 135-141; Butler 1999: 190-191). Disse handlingene etablerer videre én eller flere normer, og kjønn formes dermed gjennom gjentakende handlinger som i stor grad er underbevisst (Butler 1993: 12; Butler 2020: 50). Underbevisstheden har bidratt til å gi kjønn en illusjon av naturlighet, og i dagens vestlige samfunn rettes disse kjønnsnormene i hovedsak mot én type mann eller én type kvinne (Butler 1990: 135-141; Butler 1999: 190-191; Sørensen 2000: 182). På samme måte er det som betraktes som maskuline og feminine trekk konstruert innenfor heteroseksualitetens innskrenkede rammer (Butler 2020: 53). I en performativ forståelsesramme er de «naturlige» normene i realiteten i en konstant produksjon og reproduksjon over tid (Moen og Walsh 2022: 2, 4). Dette vil si at mennesker i bronsealderen antagelig hadde en annen opplevelse av kjønn og identitet.

Selv om Butlers teori om performativitet har vært sentral og innflytelsesrik for hvordan forestillinger om kjønn kan forstås, har teorien også møtt kritikk. Lundgren og Svalastog (2001: 221-222) mente Butler neglisjerte den fysiske kroppen, og mente hun så på den som en blank overflate der sosiale og kulturelle verdier kunne skrives inn. De mente derfor at Butler i stor grad har sett bort fra betydningen av den fysiske kroppen når kjønn konstrueres (Lundgren og Svalastog 2001: 221-222). I denne oppgaven argumenteres det imidlertid for at Butler ikke har forstått kroppen som irrelevant, men heller at gjentakende handlingene har en stor betydning for oppfatningen av både det kroppslige og sosiale hos mennesker. Hvordan den biologiske kroppen blir forstått varierer derfor avhengig av kulturelle forhold. Det er derfor overbevisende å hevde at mennesker ikke naturlig er født med et kjønn eller en identitet, men at dette er noe som tilegnes gjennom repetisjon av handlinger (Butler 2020: 44).

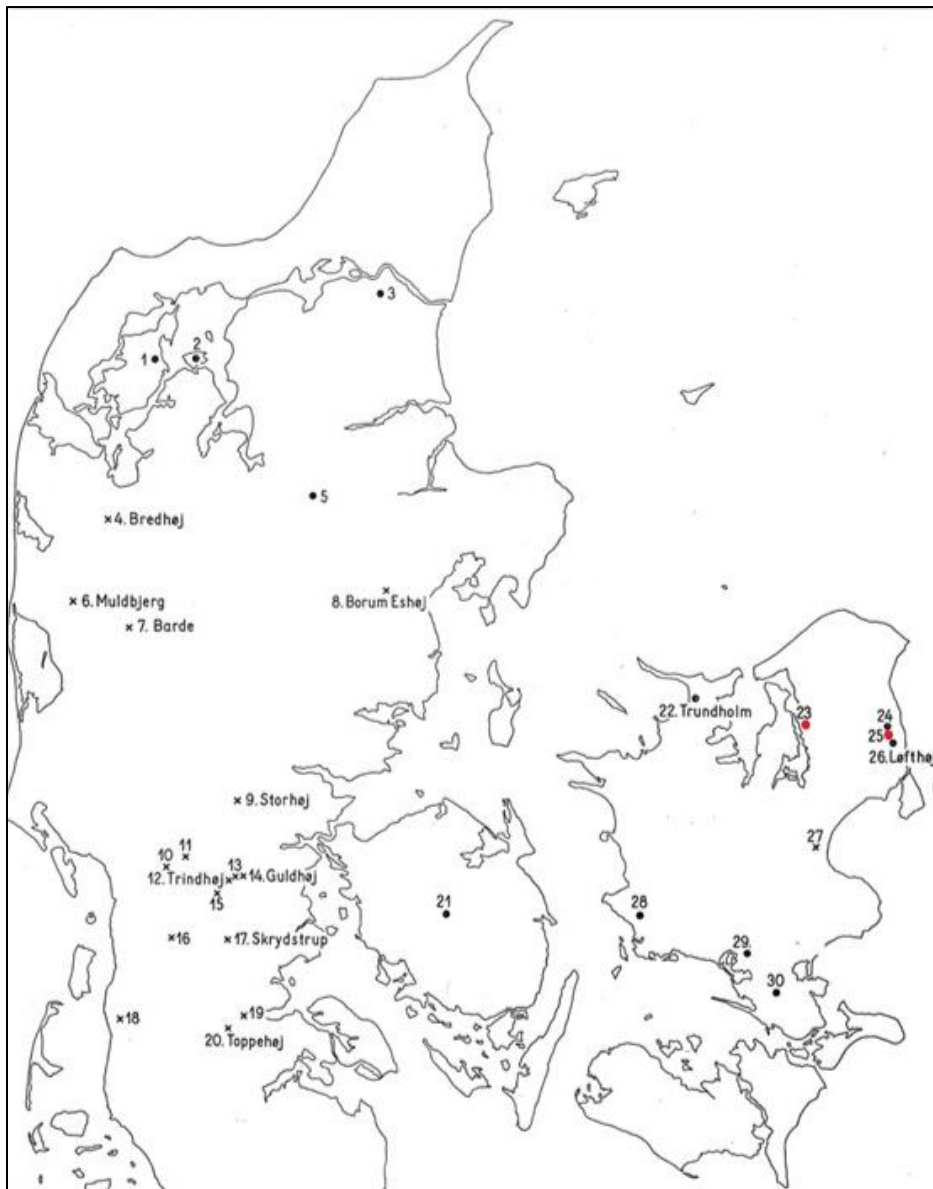

3.4. Metode

Denne studien tar utgangspunkt i 44 graver og 16 helleristningsfelt fra bronsealderen i Sør-Skandinavia. Metodisk inneholder oppgaven to hovedpunkter. Den ene metodiske tilnærmingen er en forskningshistorisk analyse, der tidligere tolkninger av kjønn og identitet i arkeologisk forskning undersøkes. I tillegg settes fokus på tolkninger av kjønn og identitet i forbindelse med bronsealderforskning, samt forskning på graver og helleristninger fra denne perioden. Målet er å kritisk kunne vurdere hvordan kjønn og identitet har blitt forstått og fortolket i forskningen, der eventuelle stereotyper og forenklete oppfatninger som har vært til stede identifiseres. Den andre metodiske tilnærmingen innebærer en analyse av det arkeologiske materialet, der fokuset ligger på graver og helleristninger som kan peke mot kjønn, identitet og roller. To graver fra eldre bronsealder, Hvidegård og Maglehøj inkluderes grunnet deres tvetydige gjenstander i relasjon til kjønn, og deres unike etui. Tre typisk mannlige graver og én typisk kvinnelig grav, samt 38 andre graver som potensielt har etui inkluderes også. Helleristningsmaterialet fokuserer på menneskefigurer med tilknyttede attributter fra 16 ulike felt i Norge og Sverige. Materialet vil analyseres for å finne likheter, forskjeller og eventuelle mønstre.

Kapittel 4. Empiri

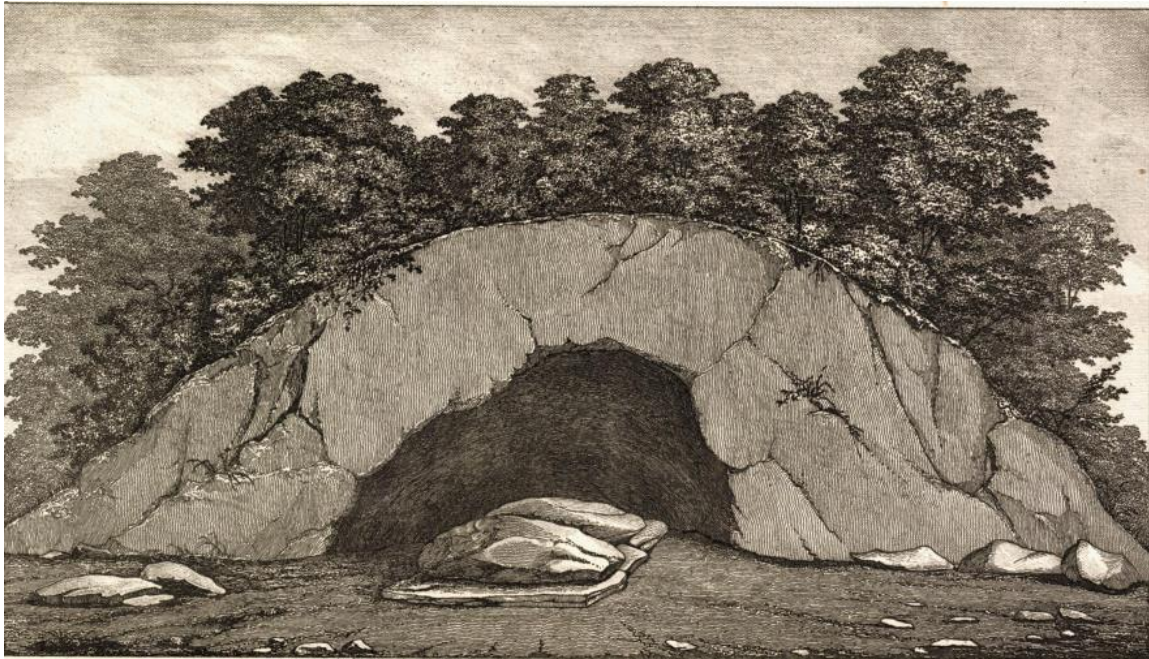
I dette kapitlet vil en oversikt over materialet som inngår i studien presenteres. Det vil først bli foretatt en gjennomgang av gravene Hvidegård og Maglehøj. Etter dette vil eksempler på kjønnsnormative graver og graver med etui presenteres. Etuiene omtales ofte som «lædertaske» «læderpung» eller «troldsmantstaske» i den danske litteraturen. Etuiene er som oftest av lær, men i graven Maglehøj er etuiet av bronse, og betegnelsen etui brukes derfor i denne oppgaven. Funnmaterialet som oppsummeres i empirien gir ikke nødvendigvis det fulle bildet av gravens innhold, spesielt kan gjenstander av organisk materiale ha gått tapt. Flere av gravene ble også gravd ut på 1800-tallet, da de hadde andre utgravingsteknikker og praksiser, som kan forklare mangel på enkelte gjenstander i gravene eller mindre gode kontekstopplysninger. Gravene er ikke beskrevet i detalj i teksten grunnet plass og relevans. For mer detaljert informasjon om innholdet i gravene, se Appendix 2. Det utvalgte helleristningsmaterialet i Norge og Sverige er basert på Horn (2017) sin statistikk for inndeling av menneskefigurer.

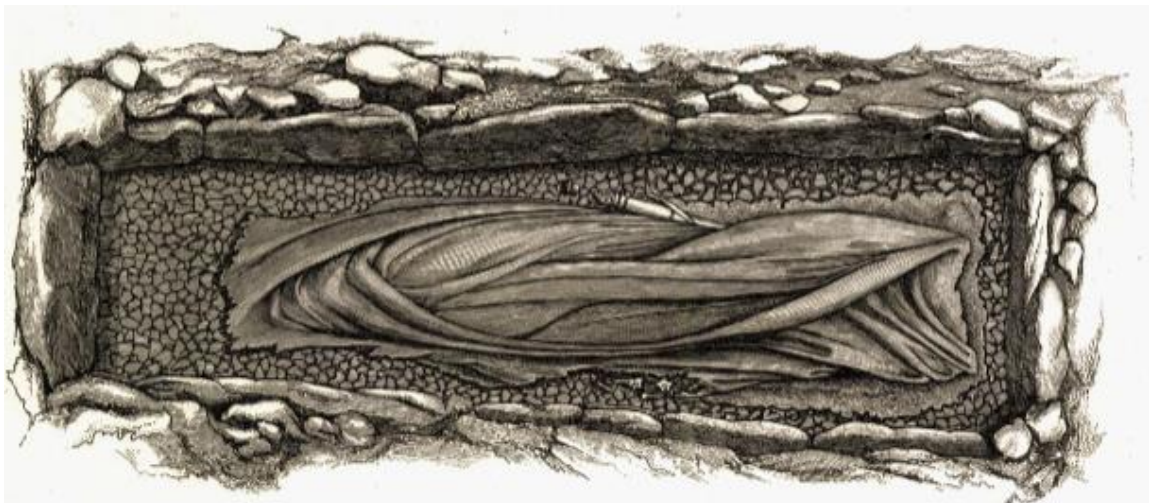
Figur 4.1. Kart som viser funn av flere graver fra bronsealderen i Danmark. De røde prikkene markerer grav nr. 23, der Maglehøj er plassert, og grav 25, der Hvidegård er plassert (Glob 1970: 146).

4.1. Hvidegård

I Hvidegårdens mark ved Lyngby, utenfor København i Danmark, ble det åpnet en gravhaug for undersøkelse den 19 august 1845 (Herbst 1848: 337). I midten av haugen var det plassert en firkantet lang steinkiste (Herbst 1848: 337-339) datert tidlig til bronsealderens periode III (Aner og Kersten 1973: 145).

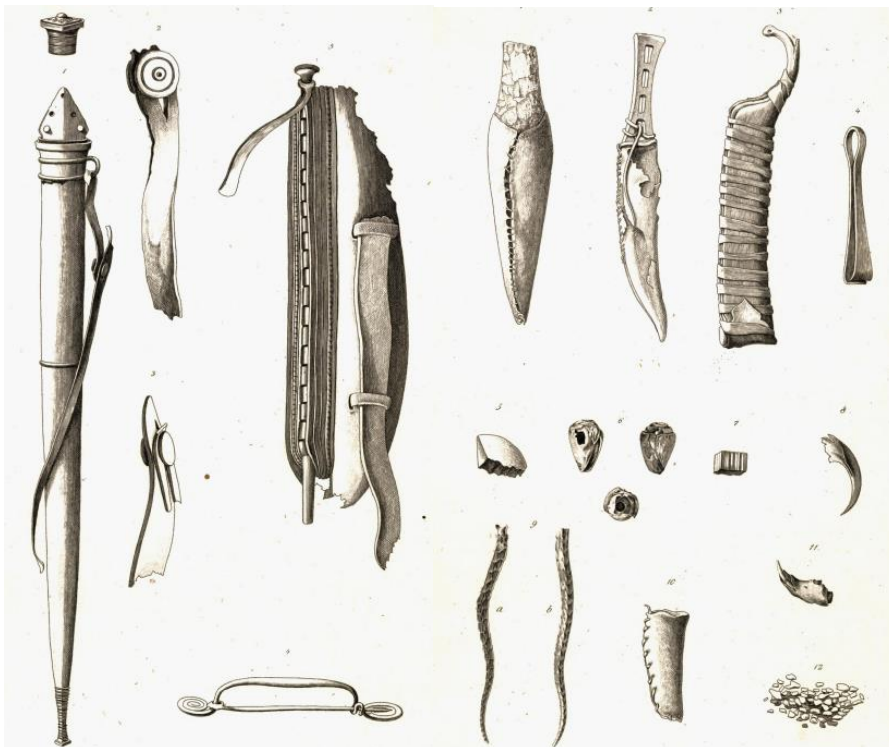
Figur 4.2. Tegning av Hvidegård under utgraving (Herbst 1848).

Figur 4.3. Tegning av steinkisten fra Hvidegård (Herbst 1848).

Kistens bunn var dekket av små flintstein, og over flinten var det lagvis plassert okseskinn og et brunt oppløst stoffstykke i ull. I stoffstykket var det innsvøpt en haug med brente ben tilhørende en voksen mann, og sør i kisten ble det funnet en samling av ryggvirvler (Herbst 1848: 339-340; Lomborg 1966: 3-4; Aner og Kersten 1973: 143; Lomborg 1981: 73; Randsborg 1993: 122; Jensen 2002: 301). Blant de kremerte benene var det flere keramikkbiter, kanskje fra et kar som fulgte den avdøde på bålet (Goldhahn 2009a: 97). De kremerte benene var plassert midt i kisten, og blant dem var det en fibula (Herbst 1848: 339-340; Lomborg 1966: 3-4; Aner og Kersten 1973: 143; Lomborg 1981: 73; Randsborg 1993: 122; Jensen 2002: 301). Blant benene lå det også et fragment av en spiralarmering i bronse, samt et bronserør som kan ha tilhørt et snorskjørt (Randsborg 1993: 122; Jensen 2002: 301;

Jensen 2013: 443). I den vestlige enden av kisten var rester etter et barkespann (Herbst 1848: 338, 341, 343; Lomborg 1956: 178; Lomborg 1966: 4; Aner og Kersten 1973: 143; Lomborg 1981: 73; Randsborg 1993: 122). På nordsiden av kisten var det et bronsesverd, med en tilhørende treslire, dekket med lær og med spor etter et sverdheng eller belte. I umiddelbar nærhet til sverdet lå et sylindrisk formet læretui, rundt 14 cm langt og 5 cm bredt, lukket med en bronsenål som gikk gjennom små lærløkker på den ene siden av etuiet (Herbst 1848: 338, 341, 343; Lomborg 1956: 178; Lomborg 1966: 4; Aner og Kersten 1973: 143; Lomborg 1981: 73; Randsborg 1993: 122).

Figur 4.4. Tegningene viser noen av gjenstandene i graven Hvidegård: sverd og sverdheng, en fibula, etui av lær med nål, og noe innhold fra læretuiet (Herbst 1848).

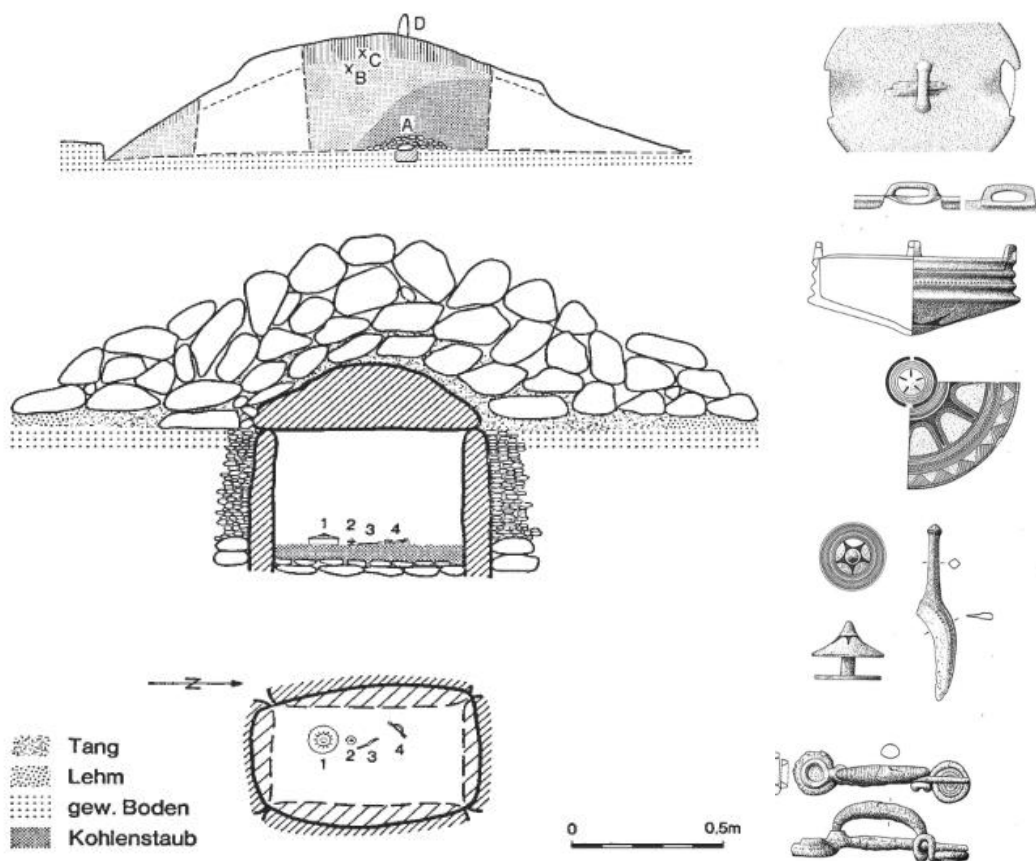
Læretuiet inneholdt følgende: en bronsepinsett, en rakekniv i bronse, en kniv i bronse med lærslire, en ubearbeidet ravbit, et fragment av en gjennomboret ravperle, deler av en rød stein, to skallbiter fra en større og en mindre middelhavsnegle, der den minste var gjennomboret, en terningformet trebit i bartre, en barkbit, en liten flintbit, røtter av ukjent art, halen av en firfirsle eller slange, en klo av rovfugl (mulig falk), en ildslagningsstein i flint dekket av tarm eller blære sammensydd med en lærstropp, en liten lærpose på 4 cm sammensydd på ene siden som inneholdt: venstre del av underkjeven til en ekornunge med to tenner, en del småstein, samt en liten tarm/blære med småstein, og løse småstein av samme slag som i blæren (Herbst 1848: 341-344; Lomborg 1956: 178; Lomborg 1966: 4; Aner og Kersten 1973: 145; Lomborg 1981: 73-75; Glob 1970: 93; Randsborg 1993: 124; Kaul 1998: 17;

Jensen 2002: 301-302; Goldhahn 2007: 181; Goldhahn 2009b: 58; Jensen 2013: 444; Goldhahn 2019: 75-76).

I en senere osteologisk gjennomgang av de kremerte benene fra graven, utført av Caroline Arcini (Arcini, in prep, i Goldhahn 2009a: 97), kom det frem at benmateriale i graven mest sannsynlig stammet fra tre forskjellige individer. Benene kom fra en voksen mann (20-40 år), en eldre tenåring (17-19) og et lite barn (3-4 år). Mengden og sammensetningen av bein fra de tre forskjellige, førte til at Arcini mente graven var ment for et individ, og at de to andre individene ble gravlagt i en annen grav (Arcini in prep, i Goldhahn 2009a: 97).

4.2. Maglehøj

Gravhaugen Maglehøj i Oppe Sundby, nær Fredrikssund i Nord Sjælland i Danmark, ble gravd ut i 1888 (Boye 1889: 317). Gravhaugen hadde en diameter på 19.5 meter og var 4 meter høy (Boye 1889: 318). I midten av haugen var det en sentralgrav i form av en mindre rektangulær steinkiste (Boye 1889: 319), datert til sen periode III i eldre bronsealder (Aner og Kersten 1973: 55, no. 183). Graven inneholdt kremerte levninger etter en kvinne (Lomborg 1966: 5).

Figur 4.5. Gravhaugen på Maglehøj og gjenstandene av bronse (Aner og Kersten 1973).

Gravrommet bestod av fire flate sidesteiner og bunnen av kisten var dekket av kull (Boye 1889: 318-319; Goldhahn 2019: 189). Over kullaget lå et lag med strandvellet stein, og deretter et tykt lag av kremerte menneskelevninger innsvøpt i brunt ulltøy. Blant benene var det fire bronsegjenstander: en dobbelknapp, en fibula, en liten kniv, og en belteboks med innhold (Boye 1889: 318-324; Aner og Kersten 1973: 53-54). Kisten ble til slutt dekket av en steinblokk, sand, grus, bendeltang, og toppet med en dyngestein (Boye 1889: 319).

Belteboksen inneholdt en rekke forskjellige gjenstander og dyrelevninger, inkludert en fortann og et bruddstykke av tannkronen fra en hest, knokler fra en røyskatt, en klo fra en gaupe, en del av en knokkel fra et lam eller rådyrkalv, en del av luftstrupen fra en fugl, levninger av orm, en rognekvist, et bit trekull, en bit brent leire, to mindre biter av kvarts, to mindre avslåtte biter av svovelkis, en bronsetråd, en bronsebit fra en kniv, og små brente knokkelstumper fra menneske (Boye 1889: 321-324; Glob 1970: 132; Aner og Kersten 1973: 54; Kaul 1998: 16; Jensen 2002: 302; Goldhahn 2007: 188). Belteboksen, som tradisjonelt betraktes som et typisk kvinnesmykke (Lomborg 1966: 5), indikerer sammen med benmaterialet at den avdøde var en kvinne (Boye 1889: 334). Likevel mente Lomborg (1966: 5) at det mulig var en dobbelgrav, grunnet tilstedeværelsen av en kniv. Det er ikke en holdbar tolkning, ettersom kniver ofte finnes i kvinneattribuerte graver (Goldhahn 2019: 189).

4.3. Graver for sammenligning

Dette kapitlet gir en kortfattet beskrivelse av fire velbevarte kjønnsnormative graver, i tillegg til graver med etui.

4.3.1. Kjønnsnormative graver

Figur 4.6. Rekonstruksjon av de gravlagte individene i de kjønnsnormative gravene. Fra venstre: Borum Eshøj grav c, a, og b, og Trindhøj. Rekonstruksjon av Sigyn Steinqvist ©Bergerbrant & Steinqvist 2007 (Bergerbrant 2007: 51-53).

Borum Eshøj A, B og C (II)

Gravhaugen på Borum Eshøj fra periode II (1500-1300 f.kr) ligger et par mil nordvest for Århus I Danmark (Glob 1970: 22-23) og ble gravd ut i 1871. I gravhaugen ble det funnet tre ikke-kremerte individer gravlagt individuelt i eikekister. Kiste a og b rommet menn, og kiste c en kvinne (Boye 1896: 58). *Kiste A* inneholdt levningene av en mann i alderen 50-60 år (Glob 1970: 29). Videre ble følgende funnet: brunt ulltøy, en kuhud, en oval kappe, lue, skjørt, livbånd, en trenål og mulig fottøy (Boye 1896: 53-55). I *kiste B* var en ung mann, antatt å være 17-20 år gammel (Boye 1896: 56-57). I graven ble det funnet brunt ull, en oval kappe, en kuhud, et stykke ullbånd, et firkantet skjørt, en dobbelknapp av tre, lærbelte, en bronsedolk i en sverdslire, en kam, en trenål, mulig fottøy og ved likets hode en barkeske (Boye 1896: 56-57). *Kiste C* tilhørte en kvinne anslått å være rundt 50-60 år gammel (Boye 1896: 58). Kisten inneholdt følgende gjenstander: en kuhud, ulltøy, en trøye med ermer, et langt skjørt, to livbånd, en fibula, et leirkar, et nett, en hornkam og et hårnett plassert i håret, en belteplate, en halsring, to armringer, to fingerringe, to små runde bronseplater, en bronsedolk, og en spanneske (Boye 1896: 58-61).

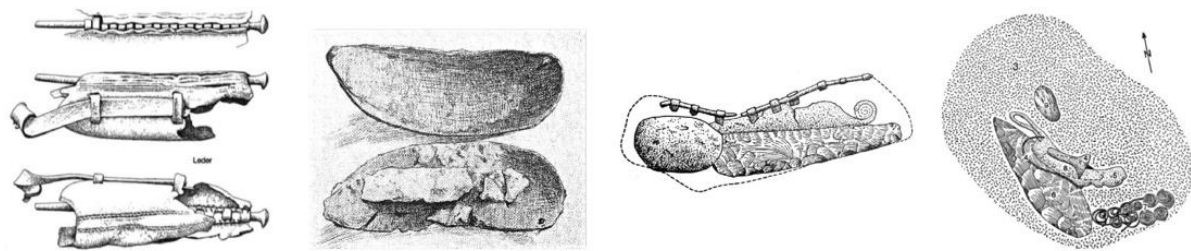

Trindhøj (II)

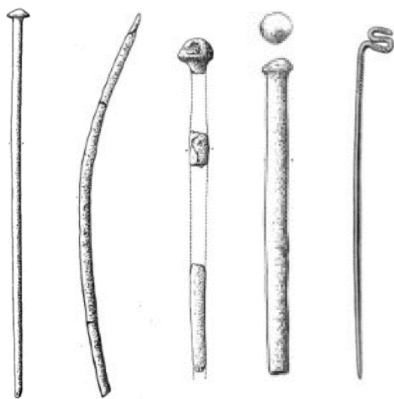
Gravhaugen på Trindhøj ved Vamdrup i Syd-Jylland ble gravd ut i 1861 og inneholdt fire eikekister. Her vil fokuset rettes mot eikekisten som betegner grav A (Boye 1896: 88). På kistens bunn lå det et ikke-brent mannslik (Boye 1896: 88). Kisten inneholdt følgende gjenstander: en kuhud, en lue, et skjørt holdt sammen av et ullent belte, mulig fottøy, mulig et sjal, en kappe, et bronsesverd i slire, ved føttene en sylindrerformet eske av tre som inneholdt en mindre sylindrerformet eske av tre, en lue som til dels var stukket inn i den mindre esken av tre, en bronsekniv og en hornkam (Boye 1896: 88-91).

4.3.2. Graver med etui

Fra bronsealderen kjennes det til et 40-talls graver der det antas at den avdøde ble gravlagt med et etui (Goldhahn 2013: 391). Det lave antallet graver kan skyldes faktorer som usakkyndige utgravninger som har ført til ødeleggelse av organiske materialer i form av etuier (Lomborg 1956: 185), mangelfulle kontekstopplysninger, gravens bevaringsgrad, eller sjelden bruk av etuier i gravritualer. Gravene er fordelt ut over hele Danmark (Lomborg 1966: 6, 8; Lomborg 1981: 78), i alle de fem moderne regionene. Av gravene er 14 av dem i region Hovedstaden, seks i Midtjylland, seks i Sjælland, fem i Nordjylland og fire i Syddanmark. I tillegg er det fem tilsvarende graver på ulike områder i Sverige (se Appendiks 2).

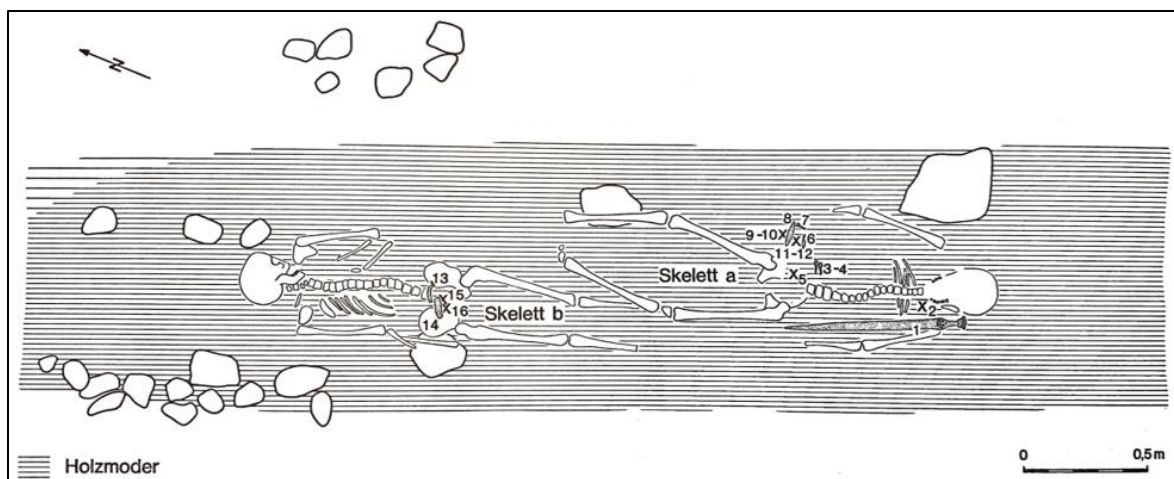
Figur 4.7. Etui fra noen av oppgavens graver. Fra venstre: Hvidegård (Aner og Kersten 1973), Thinghøj (Lomborg 1956: 181), Ballermosen I og Ballermosen II (Aner og Kersten 1973). Ikke i skala.

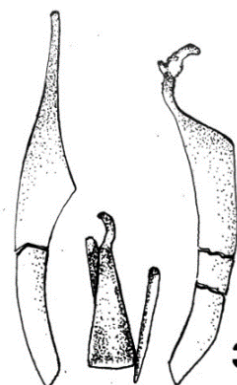
Figur 4.8. Eksempler på nåler som kan ha tilhørt et etui, fra gravene Garderhøj, Sonnerup, Charlottenlund, Petersdal II (Aner og Kersten 1973) og Fridhem (Runcis 1996 i Goldhahn 2007: 177). Ikke i skala.

Det å finne et antall på aktuelle graver har imidlertid ikke vært ukomplisert.³ Et fåtall av etuiene er bevart, og det finnes derfor ikke et fullstendig eller delvis bevart etui i alle gravene (se figur 4.7.). I noen av gravene er etuiene kun synlige gjennom tilstedeværelsen av en lang bronsenål som antas å tilhøre etuiet (se figur 4.8.) (Goldhahn 2019: 86). Imidlertid er det også utfordrende å fastslå nålens bruksområde. I noen tilfeller kan nålen ha blitt brukt til noe annet (se Lomborg 1956: 186), eksempelvis som feste til en klesdrakt. Årsaken til at noen nåler tolkes å tilhøre et etui skyldes andre godt bevarte etui som viser at nåler av samme type har blitt brukt som en låseanordning (Goldhahn 2013: 391). Videre viste Lomborg (1956) sin gjennomgang at innholdet i etuiene er av ganske bestemte typer ikke-organisk materiale som ildslagningsstein, rakekniv, pinsett og andre småting (Lomborg 1956: 185). Forekomsten av slike småting plassert tett sammen i en gruppe ved beltestedet kan antyde at de originalt har vært plassert i et etui der (Lomborg 1956: 185, Goldhahn 2019: 86) (figur 4.9 og 4.10). Forekomsten av organisk masse ved beltestedet kan også være en indikasjon på at det har vært et læretui i graven. Gravene uten et fysisk etui vil av den grunn også inkluderes. Læretuienes plassering i graven tyder på at de har vært anbragt på en lærreim ved den avdøde sitt beltested (Lomborg 1981: 76), der også tre- og lærslirer tilhørende dolk og sverd har hengt fast (Goldhahn 2013: 391). Etuienes opprinnelige plassering kan ikke alltid fastslås. I graven på Garderhøj har etuiet en plassering ved venstre skulder, som kan tyde på at etuiet i dette tilfellet har blitt lagt ned løst ned i graven (Lomborg 1956: 192-192). I kremasjonsgraver kan etuienes plassering i forhold til kroppen ikke fastslås.

³ Gunnarsson (2010: 10) sin tabell av graver med etui har blitt tatt utgangspunkt i.

Figur 4.9. Dobbelgraven Karlstrup I og II gir eksempel på en grav der det ikke eksisterer et etui, men smågjenstanders nære plassering ved belteområdet tyder på at de kan ha vært oppbevart i et etui. (Aner og Kersten 1973: 186).

Figur 4.10. Småsaker plassert tett sammen ved beltestedet i graven fra Saltvik (Oldeberg 1974) (se Appendiks 2). Ikke i skala.

30

Blant de 40 gravene antas det at 38 er mannlige og at to kan være kvinnelige. Denne inndelingen baserer seg på gjenstandene lagt ned i gravene, samt Lomborg (1956: 189) sine tolkninger av gravene. Blant gravene har 23 levninger etter ikke-kremert menneske, ni har ingen menneskelevninger og en av gravene har både kremerte og ikke-kremerte levninger. Bevaringsgraden varierer også sterkt, og i de aller fleste tilfeller kan man ikke sikkert fastslå den avdødes biologiske kjønn. Det er derfor nødvendig å stille seg kritisk til om denne inndelingen basert på gjenstandstyper faktisk stemmer, noe som problematiseres nærmere i kapittel 5.1. og 6.1.1. Årsaken til at gravene har blitt delt inn etter de typiske mannlige og kvinnelige

gjenstandene i denne oppgaven knyttes til kompleksiteten ved å etablere nye kategorier. Det argumenteres for at det vil være mer fordelaktig å ha et kritisk blikk på tolkningene som ligger til grunn for den strenge inndelingen av kvinner og menn i gravmaterialet basert på gjenstander.

4.4. Sammenfatning

I dette delkapittelet har et utvalg graver fra Danmark og Sverige blitt presentert. Dette inkluderte gravene Hvidegård og Maglehøj, fire kjønnsnormative graver fra Danmark og andre graver med etui. De sistnevnte gravene har en rekke småting i etuiene, i likhet med Hvidegård og Maglehøj. Dette ting som ildslagningsstein, rakekniv, pinsett og kniv. Noen av etuiene har også mer unikt innhold, som vil undersøkes nærmere i kapittel 5.3.1.

4.5. Helleristninger i Skandinavia

I Europeisk sammenheng er Skandinavia området med høyest forekomst av helleristninger fra bronsealderen (Price 2015: 196), med de største konsentrasjonene i det sør-østlige Skandinavia (Randsborg 1993: 80). Helleristninger betegner figurer og symboler hugget inn i berget (Vogt 2012: 13), og i Skandinavia skilles det tradisjonelt mellom to ulike helleristningstradisjoner. Den eldste gruppen som kalles veideristninger (Mandt 1987: 37), eller nord skandinaviske helleristninger, hovedsakelig datert til steinalderen, og den yngste gruppen, jordbruksristninger eller ristninger av Sør-Skandinavisk type (Hygen og Bengtsson 1999: 24). Den sistnevnte helleristningsgruppen vil brukes videre i oppgaven (Hygen og Bengtsson 1999: 24).

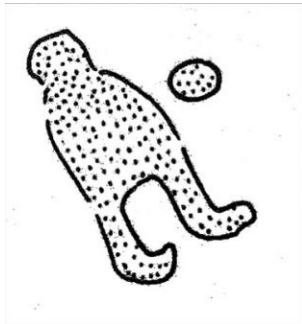
Utbredelse

Jordbruksristningene er funnet i mange regioner, og de viktigste områdene ligger i Bohuslän-Østfold regionen, og videre i Norge er Trøndelagsfylkene, Rogaland, Vestland, og Agder (Hygen og Bengtsson 1999: 24). I det sørlige Sverige er det store konsentrasjoner i Uppland og Östergötland, i tillegg til Södermanland, nordvestre Småland, Västmanland og Skåne (Hygen og Bengtsson 1999: 24). Helleristningene er også spredt i mindre grupper utenfor disse hovedområdene (Marstrander 1963: 1). Jordbruksristninger er imidlertid mer uvanlig i Danmark (Dommasnes 2006a: 60), og har hovedsakelig sin eksistens på øyene (Randsborg 1993: 80) med de fleste ristningene hugget på løsblokker (Hygen og Bengtsson 1999: 31). Et unntak ser man på øyen Bornholm, med ristninger på fast fjell (Randsborg 1993: 81). I Norge og Sverige er derimot de aller fleste ristningene hugget på fast fjell (Mandt 1987: 39), og det antas å eksistere minst 17.000 jordbruksristningsfelt i disse to landene (Hygen og Bengtsson 1999: 24). Grovt er ristningene et kystfenomen som opptrer i det som er, eller tidligere har vært kyst (Goldhahn 2002: 8), ofte i tilknytning til åpne vann ved sjøer, fjorder og vikar (Jensen 2013: 534-535).

Tema og motiver

Jordbruksristningenes tema og motiver er relativt få, repetitive, og ikke veldig ulike fra hverandre (Sognnes 1999: 17). Disse motivene kan deles inn i seks hovedgrupper: skålgroper, båtmotiv, menneskemotiv, dyremotiv, sirkulære motiv og fotavtrykk/ fotsåler (Yates 1993: 31). Skålgroper finnes det aller flest av i Skandinavia (Sognnes 1999: 55), med et foreløpig estimat på 500.000 enkelte skålgroper (Horn et. al 2022: 1). Den dominerende

enkeltgjenstanden er båter (Horn et. al 2022: 1), og enkeltgjenstanden det finnes nest flest av er menneskefigurer. Den aller vanligste menneskefiguren i Bohuslän og Østfold har blitt beskrevet som en enkel formet type, som verken er lineær eller rund (Coles 2005: 31) (se figur. 4.11). Figuren har videre et skålgropformet hode, enten festet til kroppen eller plassert

Figur 4.11. Menneskefigur fra Vitlycke, Tanum som representerer en ujevnt formet figur uten tilhørende attributter. Utklipp fra Coles 2005: 32

rett over. Videre har figuren pinnelignende armer (likevel mange armløse) som ofte er festet direkte til overkroppen. Til slutt har de som oftest rette bein (Coles 2005: 31, 33). Disse figurene er veldig skjematisk (Engelstad 2001: 263), og fremstilt uten synlige attributter direkte knyttet til figuren (Ehrenberg 1989: 140; Coles 2005: 31). På de aller vanligste menneskefigurene lar deg seg dermed ikke avgjøre om det er en mann eller en kvinne som er avbildet etter de tradisjonelle klassifiseringspraksisene (Sognnes 1999: 46), og de beskrives som ikke-kjønnede (Coles 2005: 31, 35). Videre i motivverden finnes det helleristninger som forestiller dyrefigurer som okse, hest, hund, (Mandt 1987: 39) slange, hjortedyr og fuglefigurer (gås eller and) (Vogt 2012: 62-65). I materialet er det også avbildet vogner, våpen og redskap (sverd, øks, spyd), lur, planter og håndflater (Mandt 1987: 39). Man finner også en del uforklarlige figurmotiv.

Area	Cup marks	Boats	Humans	Animals	Feet	Sun/circle	Other
Bornholm	3523	78	3	–	20	26	13
Southeast Scania	2762	167	51	35	233	60	96
Tjust	7925	691	10	45	215	114	194
Östergötland	5619	1558	275	544	334	204	394
Västergötland	2060	73	7	6	281	51	7
Uppland	19000	1665	190	185	309	128	612
Northern Bohuslän	27338	7721	3556	1522	533	610	1795
Sogn og Fjordane	2484	165	5	4	2	13	21
Trøndelag	2475	517	57	254	561	316	94
Σ (99806)	73186	12635	4154	2595	2488	1522	3226
≈ %	73.5	12.5	4	2.5	2.5	1.5	3.0

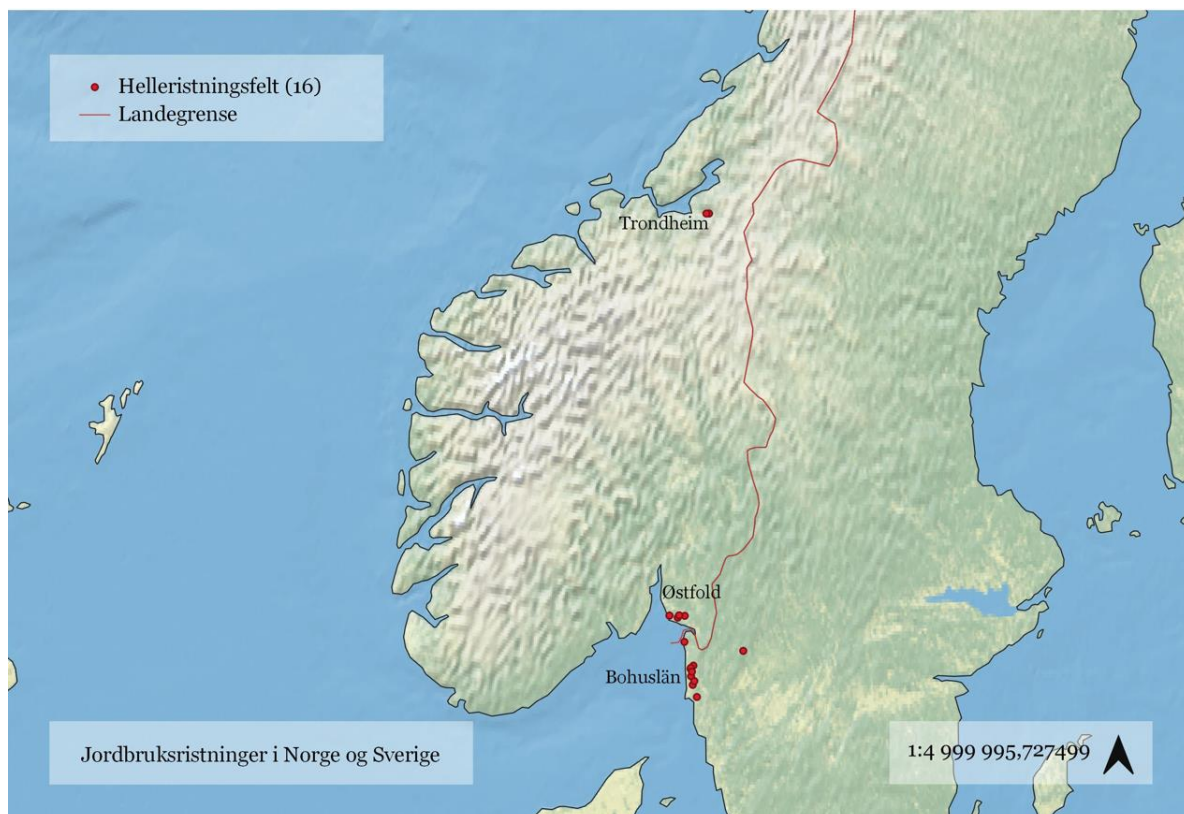
Tabell 4.1. Enkelte ristningsområder fra bronsealderen som viser forholdet mellom ulike typer bergkunstbilder. Hentet fra Goldhahn og Fuglestad 2012: 242, der forfatterne tok utgangspunkt i Goldhahn et al. 2010: 7.

Jordbruksristningene oppfattes å være del av en felles bronsealderkultur gitt motivlikhetene (Mandt 1987: 39; Randsborg 1993: 80-81). Selv med mange likheter i materialet bærer det likevel preg av variasjon, der stiliseringsgraden kan variere mye (Brøndsted 1958: 137). Det er også store variasjoner i hvordan motivene er satt sammen i en kontekst på berget (Sognnes 1999: 17), i tillegg til hvor ofte de forskjellige motivene dukker opp i ulike regioner innenfor Skandinavia (Mandt 1987: 39). I Danmark skiller jordbruksristningene seg en hel del fra det

øvrigt i Sør-Skandinavia, ettersom mange felt kun består av skålgroper (Hygen og Bengtsson 1999: 31). I helleristningsmaterialet fra Danmark og det sydvestlige Norge finner man noen menneskefigurer, men ikke i like stor grad som i Østfold i Norge og Bohuslän og Östergötland i Sverige (Glob 1969: 96). Tallene Glob (1969: 96) kom frem med viser at menneske- og dyremotiv utgjør omkring 5% i det danske helleristningsmaterialet, i det sydvestlige Norge utgjør det 2-3 %, og i Skåne kun 1%. I Østfold utgjør menneskefigurer omtrent 13%, og i Bohuslän omtrent 25%, og i Östergötland omtrent 18% (Glob 1969: 96). Tallene har nok endret seg noe siden 1969, men de representerer likevel regionale forskjeller som fortsatt er til stede. Den nyere tabellen Goldhahn og Fuglestad (2012: 242) fremviser i sin artikkel (se tabell 4.1.) viser også at det er store regionale forskjeller når det kommer til hva slags motivgruppe det legges vekt på å avbilde. Tabellen viser at det finnes relativt få menneskefigurer på øyen Bornholm, enkelte steder i Sverige, Vestland og Trøndelag. I motsetning har Nordre Bohuslän svært mange menneskefigurer.

4.5.1. Oppgavens helleristningsmateriale

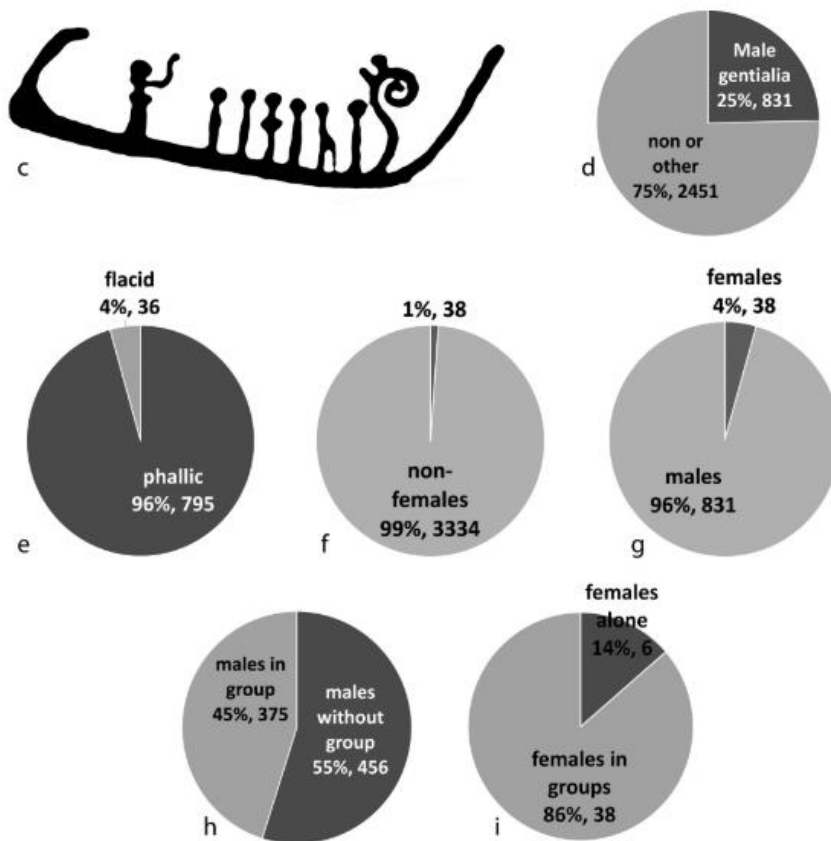
Innenfor gruppen av jordbruksristninger finnes det en rekke helleristningsfelt i Norge og Sverige. Det store antallet har gjort det nødvendig å rette oppmerksomheten mot enkelte utvalgte felt (se figur 4.12 og 4.14). Utvelgelsen har blitt gjort med hensyn til relevans for denne studien, og fokuset vil ligge på helleristningsfigurer som tolkes å representere mennesker. For å bli regnet som en menneskefigur må figuren ha en menneskelignende torso med armer og/ eller bein. Videre vil det fokuseres på figurer som er markert som noe mer enn de enkle og dominerende menneskelige strekfigurene. Derfor må attributter som ulike gjenstander eller anatomiske trekk i relasjon til figuren være til stede. Det er viktig å merke seg at tilstedeværelsen av anatomiske trekk ikke er et krav, og at det derfor inkluderes figurer både med og uten det som tolkes som et kjønnsorgan. Figurer som mannskapsstreker, figurer uten synlige attributter, eller løse beinpar vil bli utelatt ettersom de ikke er relevante for problemstillingen. Mannskapsstrekene antas å forestille symbolske fremstillinger av mannskapet om bord i båter (Sognnes 1999: 43). Likevel er noen av mannskapsstrekene avbildet som mer enn en enkel strek, der de ser ut til å stå på kne og holde årer eller bruke lur. Disse detaljene vil ikke være et fokus i studien grunnet plass og relevans. Imidlertid finnes det også andre menneskefigurer på båter som enda tydeligere viser en komplett menneskefigur med tilhørende attributter. Disse vil bli inkludert i antall menneskefigurer.

Figur 4.12. Geografisk oversikt over oppgavens 16 utvalgte helleristningsfelt i Norge og Sverige. I Norge er det 2 felt sør i Trondheimsområdet, 4 felt i Sør-Øst-Norge, og det er 10 felt i Vest-Sverige. Målestokkenheten vises i km. GIS: Vilde T. Råbu.

Utvalget av helleristninger har tatt noe utgangspunkt i Christian Horn (2017: 245) sin statistikk, som inkluderer 3372 menneskefigurer fra bronsealderen i Norge og Sverige (figur 4.13). Statistikken viser at de aller fleste helleristningene, 2451 (75%), ikke har et mannlig kjønnsorgan. Totalt tolkes 831 (25%) helleristninger som menn basert på anatomiske trekk, og totalt 29, eller kanskje opp til 38 helleristninger tolkes som kvinner (opptil 1% av alle figurer) (Horn 2017: 246). Det vil si at det aller mest vanlige er at menneskefigurene ikke er markert med noen anatomisk kjønne attributter. Tidligere studier av Glob (1969: 99) og Bengtsson (1999) viser lignende trender som Horn (2017). Disse studiene viser også at figurer som regnes som kvinner er i sterkt undertall sammenlignet med menn. Dette gjelder spesielt i Østfold-Bohuslän-områdene, der antallet avbildede kvinner regnes å være svært lavt. I Danmark er trenden noe annerledes, der rundt en tredjedel menneskefigurene tolkes som kvinner (Glob 1969: 99). Disse tidligere studiene indikerer at de aller fleste helleristningene er enkle strekfigurer uten tilhørende attributter. Mangelen på attributter gjør det utfordrende å diskutere identiteter og roller i bronsealderen, og de vil dermed ikke brukes i denne studien. Likevel kan figurer uten attributter ha hatt funksjoner som symboliserte kjønn eller andre

identitetskategorier i sin samtid (Hays-Gilpin 2004: 17).

Figur 4.13. Inndeling av menneskeformede helleristninger (Horn 2017)

I denne studien benyttes det to kriterier for utvalg av menneskefigurer som skal inkluderes. Disse kriteriene er:

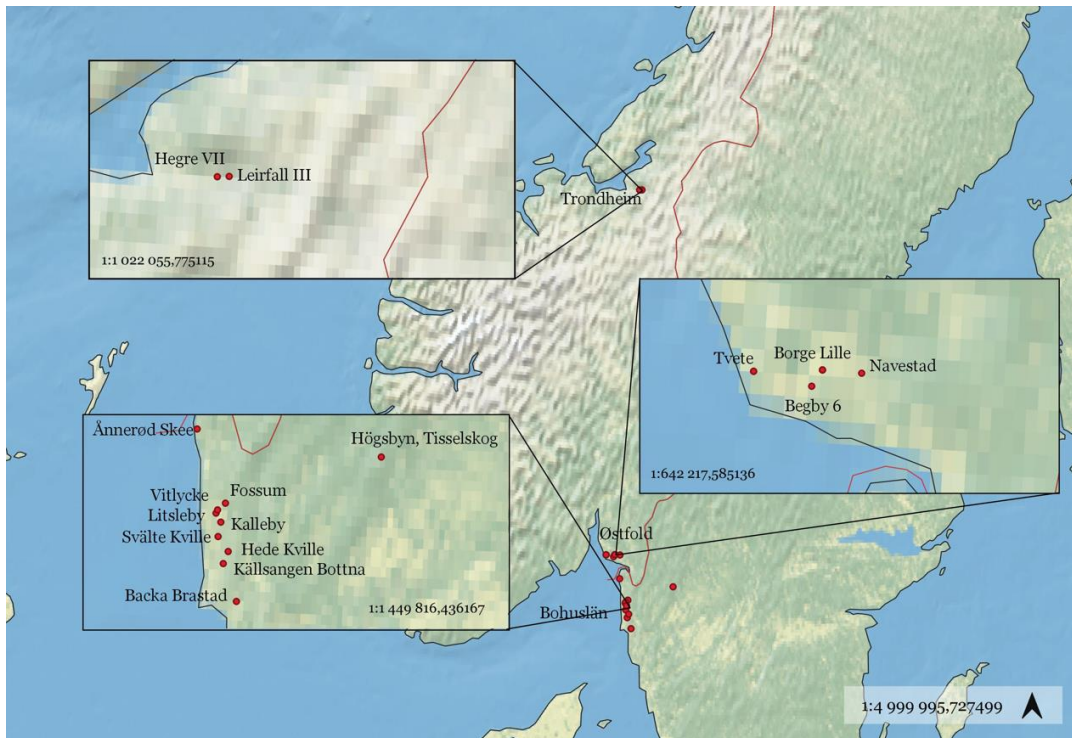
- *Torso med armer og/eller bein:* Menneskefiguren må ha en tydelig torso som inkluderer enten armer eller bein (eller begge deler), som gjør det klart at det er en menneskefigur.
- *Tilhørende attributter:* Menneskefiguren må være i relasjon med minst én attributt. Dette kan inkludere horn, lur, våpen/redskap, avlang hodeform, strek ut fra hodet, fremhevede legger, fallos, skålgrop mellom bein eller klesplagg.

Selv om det finnes mange interessante menneskefigurer på de ulike helleristningsfeltene, vil ikke alle inkluderes i analysen etter kriteriene. Dette skyldes som nevnt mangel på direkte tilknyttede attributter. De utvalgte helleristningene har attributter, og i tillegg viser flere av dem mulige performative handlinger som kan ha vært symbolsk for kjønn, identitet og roller.

4.5.2. Beskrivelse av feltene

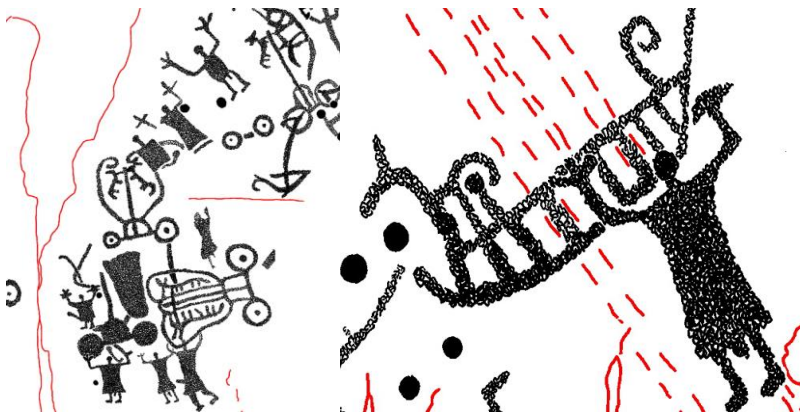
I dette delkapittelet vil oppgavens utvalgte helleristningsfelt beskrives. Menneskefigurene som opptrer på feltene vil ikke bli gjengitt i detalj her, men blir sett nærmere på i kapittel 5.5.

Figur 4.14. Kartet gir en oversikt på hvor de enkelte helleristningsfeltene med jordbruksristninger er plassert i Norge og Sverige. Målestokkenhetene vises i km. GIS: Vilde T. Råbu.

Backa Brastad 18:1, Lysekil, Sverige

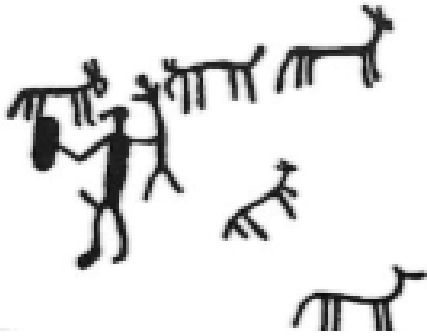
Helleristningsfeltet Backa Brastad 18:1 har to tydelige panel som er separert av sprekker og ødelagte områder. Hovedfeltet viser omtrent 44 båter, 30 menneskefigurer (mange fragmenterte), 81 dyr, rundt 40 sirkler, rundt 80 skålgroper, 15 fotsåler, 12 vogner, 3 pløvere og omtrent 90 fragmenterte/ uidentifiserbare figurer. Blant vognene er to trukket av hester, og syv menneskefigurer er markert med drakt og mulig kjønnsorgan.

Figur 4.15. Utklipp av utvalgte helleristninger på Backa Brastad (hällristning.se).

Begby 6, Fredrikstad, Norge.

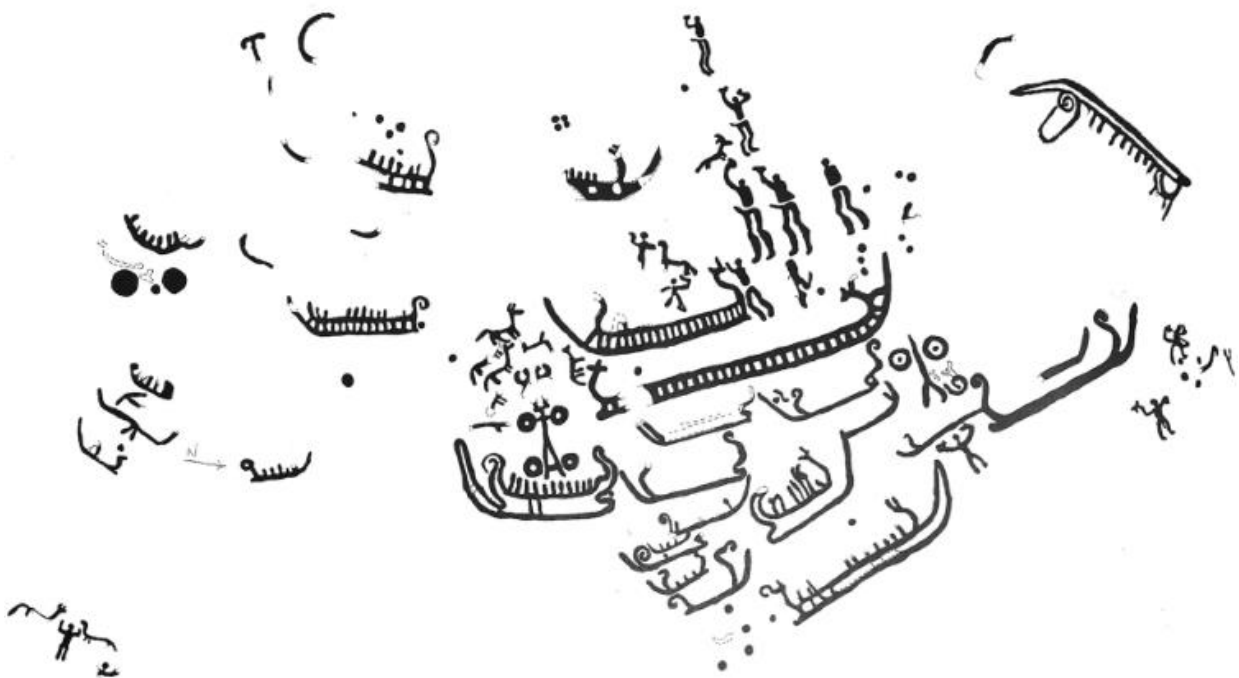
Helleristningsfeltet Begby 6 består av åtte menneskefigurer, 27 båter, fire tohjulte vogner, hvorav en vogn trekkes av et dyr, elleve-tolv dyr og omtrent seks skålgroper. En av menneskefigurene holder et ovalt skjold i den ene hånden, og noe som ligner en menneskefigur i den andre hånden.

Figur 4.16. Utklipp fra helleristningsfeltet Begby 6, Fredrikstad (Vogt 2012: 110).

Borge Lille Hovedfeltet, Fredrikstad, Norge

Helleristningsfeltet på Borge Lille er delt inn i fire ristningsgrupper som ligger på et svaberg med noen meters mellomrom (Vogt 2012: 119-120). Fokuset vil være på ristningsgruppen som ligger lengst nord. På feltet er det avbildet elleve menneskefigurer, rundt 25 båter, to vognfigurer med fire hjul, hvorav en vogn trekkes av to dyr. Det er også syv dyr, omtrent 32 skålgroper og mange uferdige og/eller fragmenterte figurer. Blant menneskefigurene har noen markert fallos, lur og våpen/ redskap.

Figur. 4.17. Utklipp av helleristningsfeltet Borge Lille, Fredrikstad (Vogt 2012: 122).

Fossum, Tanum 255, Sverige

Helleristningsfeltet Fossum, Tanum 255 avbilder omtrent 30 menneskefigurer, 25 båter, 15 dyr, to par fotavtrykk, rundt 105 skålgroper, og et par komplekse sirkulære utforminger.

Menneskefigurene er varierte og ser ut til å være aktive, med bilder av mennesker som bærer økser, både i og utenfor båter, bueskyttere, lurblåsere, og mennesker som jakter dyr.

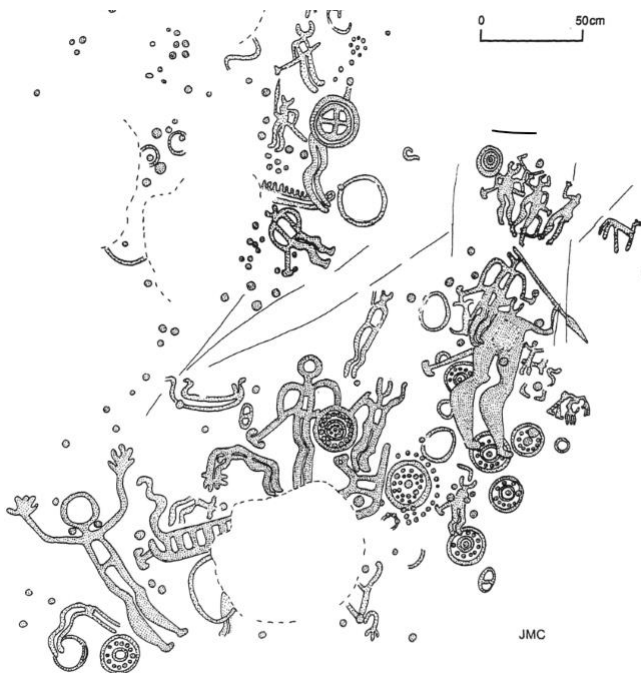

Figur 4.18. Helleristningsfeltet Fossum, Tanum 255 (SHFA.se).

Hede Kville 124, Sverige.

På helleristningsfeltet Hede Kville 124 er det 21 menneskefigurer, tre båter, rundt 215 skålgroper (inkludert groper i sirkulære figurer) og omtrent 16 sirkulære figurer.

Menneskefigurene på feltet er markert med horn eller hjelm, noen er større enn andre, det er flere akrobater, flere bærer våpen eller skjold, og mange har ikke markert fallos.

Figur 4.19. Utklipp av helleristningsfeltet Hede Kville (Coles 2005: 189).

Hegre VII, Stjørdal, Norge.

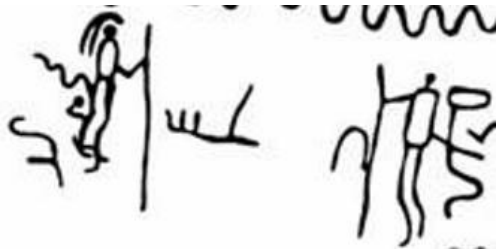
På Hegre VII finnes det to menneskefigurer, tre båter, fem sirkulære figurer og en skålgrop. Begge menneskefigurene har markert en fallos og mulig kappe. En har markert våpen eller redskap.

Figur 4.20. Utklipp av helleristningsfeltet Hegre VII (Sognnes 2001: 175).

Högsbyn, Tisselskog, Bengtsfors, Sverige

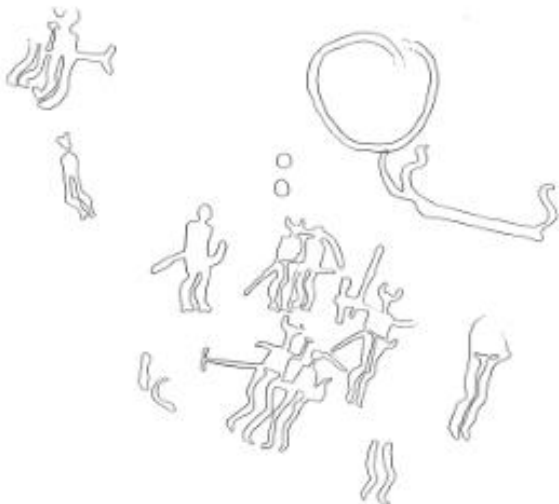
Helleristningsfeltet på Högsbyn i Tisselskog rommer to menneskefigurer, bølgemotiv, syv skålgroper, to dyr og andre uforklarlige figurer. Menneskefigurene er markert med spyd eller stokk.

Figur 4.21. Utklipp av helleristningsfeltet Högsbyn, Tisselskog (Svensson 1982: 24).

Kalleby Uppegård 423:1, Tanum, Sverige

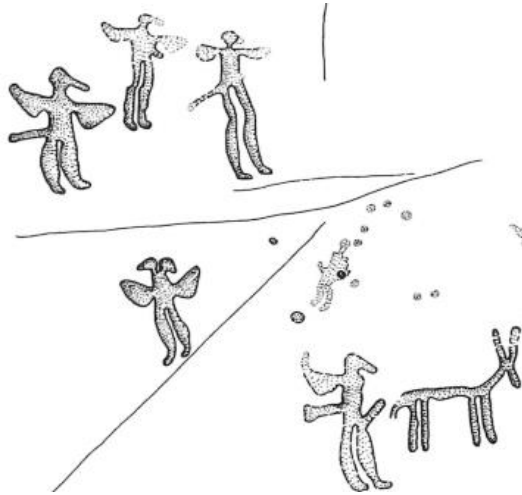
På feltet Kalleby Uppegård 423:1 er det totalt ti menneskefigurer, tre beinpar, fire båter, en sirkel og tre skålgroper. Blant menneskefigurene er det tre parsituasjoner (hieros gamos). Flere har markert sverd, fallos, horn, og strek ut fra hodet.

Figur 4.22. Utklipp av helleristningsfeltet Kalleby Uppegård 432:1 (SHFA.se).

Källsangen Bottna 88.1, Tanum, Sverige.

Helleristningsfeltet på Källsangen Bottna 88.1 har 13 menneskefigurer, rundt 14 dyr, omtrent 20 båter og omtrent 60 skålgroper. Blant menneskefigurene har fem av dem markeringer på armene som kan minne om fuglevinger, noen har markert sverd, avlangt hode og fallos. En menneskefigur ser også ut til å være i en seksuell forening med et dyr.

Figur 4.23. Utklipp av helleristningsfeltet Källsangen Bottna 88.1 (Coles 2005: 175).

Leirfall III, Stjørdalen, Norge.

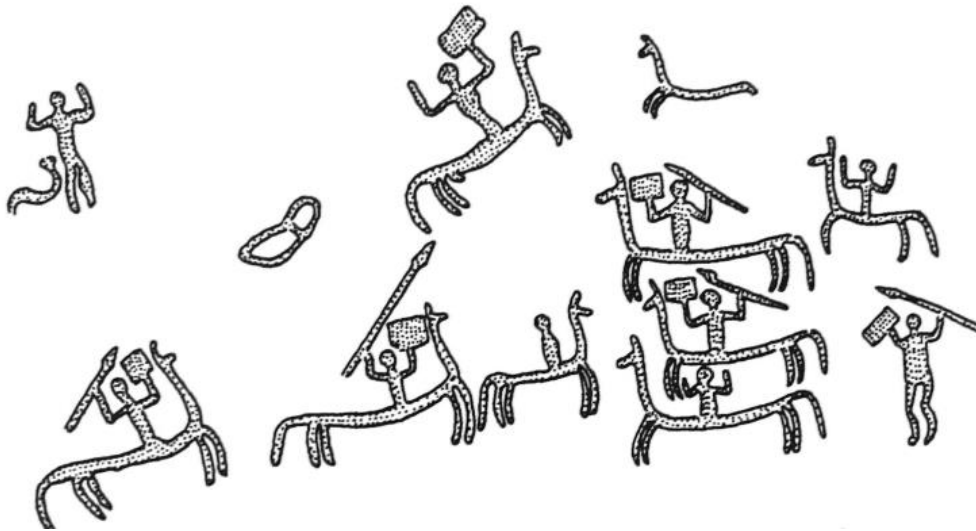
Helleristningsfeltet på Leirfall III består av fem panel (a-e) med mer enn 700 helleristninger, som inkluderer fotavtrykk/ fotsåler, båter, sirkelfigurer, firkantede figurer, dyr, noen menneskefigurer og ikke-komplette bilder (Sognnes 2001: 182, 185-187). I denne studien benyttes kun panel a. Panel a inneholder en mulig prosesjon av 13 menneskefigurer, en fragmentert menneskefigur, noen sirkelfigurer, rundt 70 enkle og doble fotsåler, 25 dyr, og omtrent ni båter. Den mulige prosesjonen viser en tydelig komposisjon der tretten menneskefigurer står på rekke over en naturlig bergsprekk. Figurene går i to distinkte rekker, med variasjoner i størrelse og utseende.

Figur 4.24. Utklipp av helleristningsfeltet Leirfall III, panel a (Sognnes 2001: 70).

Litsleby, Tanum 72, Sverige

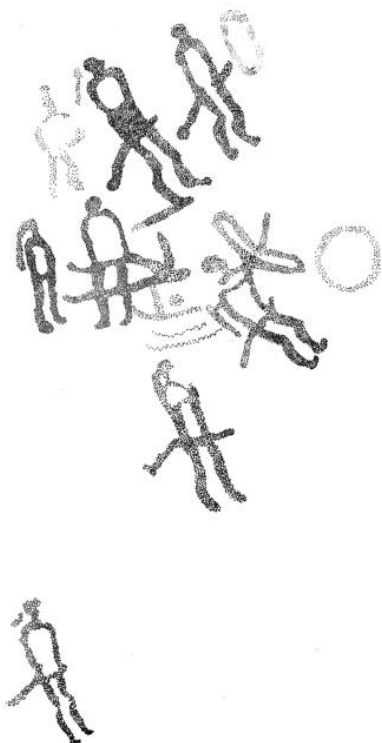
Helleristningsfeltet Litsleby, Tanum 72 består av totalt ti menneskefigurer (hvor åtte er plassert på en hesterygg), elleve dyr og to båter. Flere av dem er bærere av firkantede skjold og spyd. Ingen av menneskefigurene har markert fallos.

Figur 4.25. Utklipp av helleristningsfeltet Litsleby, Tanum 72 (Coles 2005: 146).

Navestad Pyntelund VI, Sarpsborg, Norge

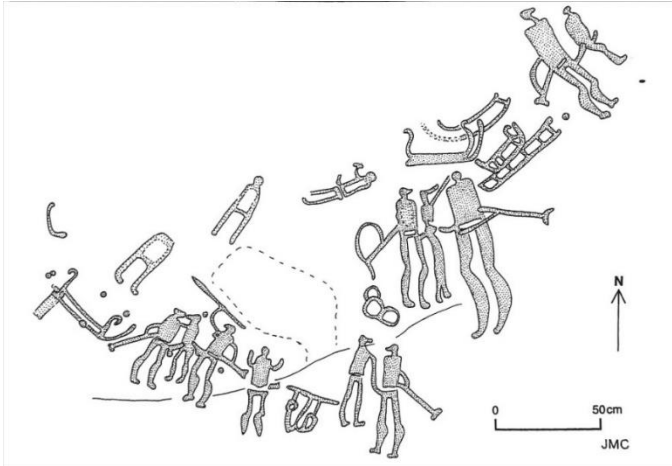
Helleristningsfeltet på Navestad har åtte menneskefigurer og to sirkelfigurer. Flere av menneskefigurene har markert sverd, skjold og/ eller bue, og flere av figurene har markert fallos, og flere har markert en strek ut fra hode.

Figur 4.26. Helleristningsfeltet Navestad Pyntelund VI, Sarpsborg (Vogt 2012: 357).

Svälte, Kville 182, Tanum, Sverige.

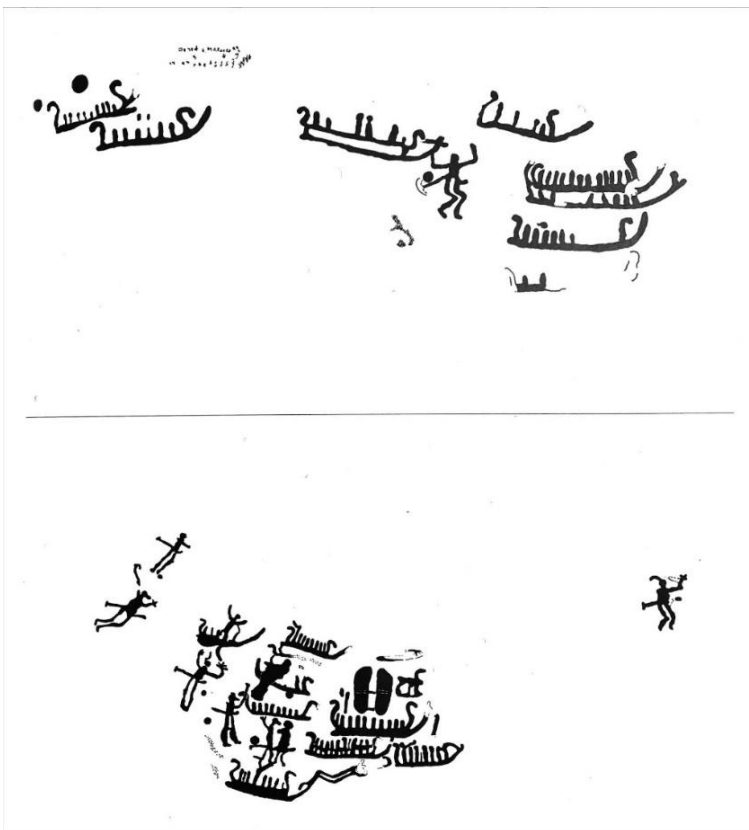
Helleristningsfeltet Svälte, Kville 182 avbilder 14 menneskefigurer, fem- seks båter og åtte skålgroper. Feltet viser fire par-situasjoner (hieros gamos), med ulik attribuering og utforming. Det er også enkeltstående figurer, både med og uten våpen.

Figur 4.27. Helleristningsfeltet Svälte Kville 182 (Coles 2005: 193).

Tvete, Fredrikstad, Norge.

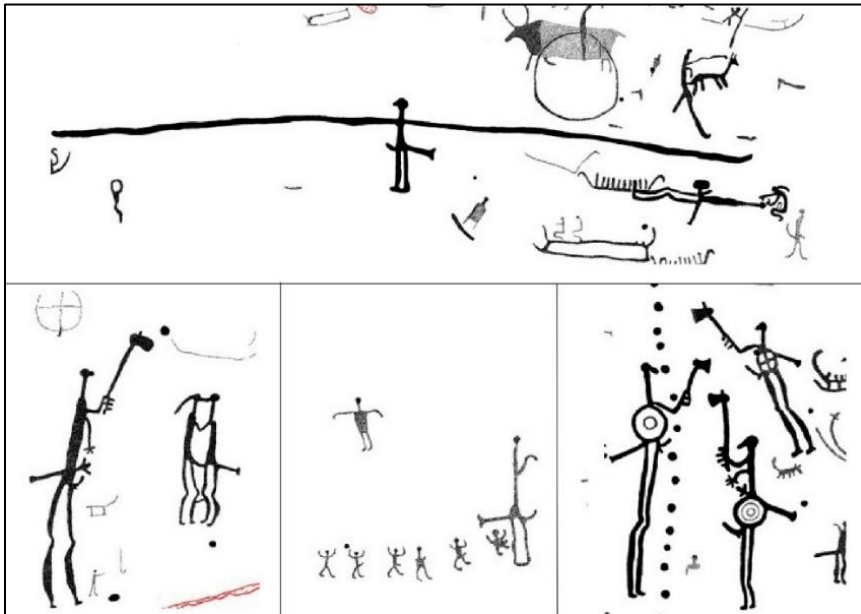
På helleristningsfeltet Tvete er det avbildet åtte menneskefigurer, omkring 16 båter, en dobbel fotsåle, og rundt syv skålgroper. På feltet er det en parsituasjon (hieros gamos), og flere av menneskefigurene har markert sverd, fallos og strek ut fra hode.

Figur 4.28. Helleristningsfeltet Tvete, Fredrikstad (Vogt 2012: 229).

Vitlycke 1:1, Tanum, Sverige.

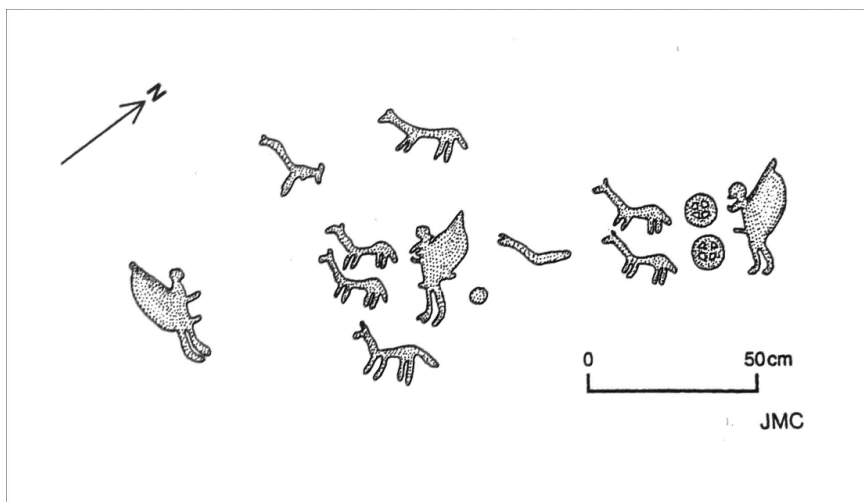
Helleristningsfeltet på Vitlycke 1, Tanum har omtrent 70 menneskefigurer (noen fragmenterte), omtrent 26 dyr, omtrent 95 båter (mange fragmenterte), rundt 200 skålgroper og to vognfigurer. Blant menneskefigurene er det en hieros gamos-scene på toppen av hellen. Andre scener inkluderer en mulig seksuell relasjon mellom menneske og hest, en prosesjon, en liggende menneskefigur, en figur stående foran en bølget strek, gjentakende scener som viser to øksebærende figurer i en båt, figurer i mulig kamp med økser og fallos og ryttere.

Figur 4.29. Utklipp av ristningsscener på Vitlycke I, Tanum (hallristning.se).

Ånnerød Skee 625, Strömstad, Sverige.

På helleristningsfeltet Ånnerød Skee 625 er det tre menneskefigurer, åtte dyr, to sirkulære figurer og en skålgrop. Menneske- og dyrefigurene ser ut til å omringe hverandre, og menneskefigurene er markert med mulige klesplagg og fallos.

Figur 4.30. Helleristningsfeltet Ånnerød, Skee 625 (Coles 2005: 196).

4.6. Sammenfatning

I dette delkapittelet har 16 ulike helleristningsfelt fra områder i Norge og Sverige blitt presentert. Spesiell oppmerksomhet har blitt rettet mot menneskefigurer avbildet med minst én tilknyttet attributt.

I neste kapittel vil gravene og helleristningene bli tatt opp til analyse. I gravenes tilfelle vil gjenstandsinventaret i gravene avdekkes. I helleristningsmaterialet deles menneskefigurene inn i grupper basert på tilhørende attributter og mulige performative handlinger.

Kapittel 5. Analyse

I dette kapittelet vil gjenstandsmaterialet i gravene Hvidegård og Maglehøj, kjønnsnormative graver og andre graver med etui bli analysert. Videre deles helleristningsmaterialet inn i grupper basert på ulik attribuering og mulige performative handlinger. Målet vil være å oppdage likheter, ulikheter og eventuelle mønstre i materialet.

5.1. Synlighet av kjønn i bronsealderens graver

I bronsealderens rike gravmateriale har markering av kjønn trolig hatt noe betydning. I graver med godt bevart skjelettmateriale kan osteologiske analyser i noen tilfeller fastslå det biologiske kjønn. Imidlertid er det svært få skjelett fra bronsealderen som er bevart i en så god tilstand, noe som har gjort det utfordrende å fastslå det biologiske kjønn (Thrane 2013: 756). I de tilfellene det biologiske kjønn har blitt fastslått, har det blitt dannet et generelt mønster av hva slags type gjenstander som assosieres med en mannlig eller kvinnelig kropp (Sofaer 2006: 101; Thrane 2013: 756). Dette har resultert i at graver med lite eller intet skjelettmateriale har blitt regnet som mannlige eller kvinnelige basert på gjenstandene i graven (Jensen 2013: 482). Tildeling av kjønn kun basert på gravmaterialet er ikke en pålitelig tilnærming, noe som har blitt belyst i graver fra andre arkeologiske perioder (se Gejvall 1970; Price et.al. 2019).

Inndelingen av gravgodset for kvinner og menn deles ofte inn i to distinkte kategorier, selv om inndelingen er mer tvetydig enn det som ofte antas (Damm 1991: 132-133).

Tvetydigheten av gjenstander er nevnt av forskere som Müller (1887: 285-286) og Bergerbrant (2007). Bergerbrant (2007: 8) delte inn gjenstandene i tre grupper: mann, kvinne og unisex. I det sør-skandinaviske materialet omfatter det mannlige gravgodset vanligvis sverd, øks, beltekrok, rakekniv, ildslagningsstein av flint, og anheng i skifer (Bergerbrant 2007: 8). Hos kvinner er det gjenstander som belteplate, halsring, halskrage og bronserør (Bergerbrant 2007: 8.). Unisex gruppen har gjenstander som dolk, syl, arm- og fingerring, nål, fibula og dobbelknapp (Bergerbrant 2007: 8.). Kniven er også en gjenstand som opptrer i både mannlige og kvinnelige graver (Goldhahn 2013: 391, 2019: 82). Disse ulike grupperingene viser at noen gjenstander opptrer hos enten menn eller kvinner, men også at det eksisterer gjenstander som finnes hos både menn og kvinner (Bergerbrant 2007: 8). Likevel er det problematisk at den avdødes kjønn kun baserer seg på gravgodset, ettersom det ofte er

moderne stereotyper som bestemmer hva som regnes som mannlig og kvinnelig (Parker Pearson 2002: 97). Selv om det er tvilsomt, vil en inndeling av gjenstander knyttet til kjønn brukes som et utgangspunkt i denne oppgaven for å komme inn på hvorfor gravene Hvidegård og Maglehøj ikke samsvarer med den normative inndelingen av mannlige og kvinnelige graver.

5.2. Et skille mellom kjønnsnormative og tvetydige «unormale» graver?

I tråd med oppgavens teoretiske rammeverk vil kjønn som kategori bli analysert for å kunne utfordre og utvide kunnskapsgrunnlaget. I dette delkapitlet vil Hvidegård og Maglehøj sitt gravgods sammenlignes med gravgodset i gravene på Borum Eshøj og Trindhøj. De tre godt bevarte gravene fra gravhaugen på Borum Eshøj og graven i Trindhøj har blitt sett på som kjønnsnormative for perioden basert på paralleller mellom de avdødes skjelettmateriale, drakt og gravgods. Generelt blir våpen sett på som karakteristisk for menn, og smykker karakteristisk for kvinner (Eikeland 2023: 28). Ut fra denne etablerte normen er det passer ikke gravene Hvidegård og Maglehøj inn med sitt gravgods fra både den mannlige- og kvinnelige sfære.

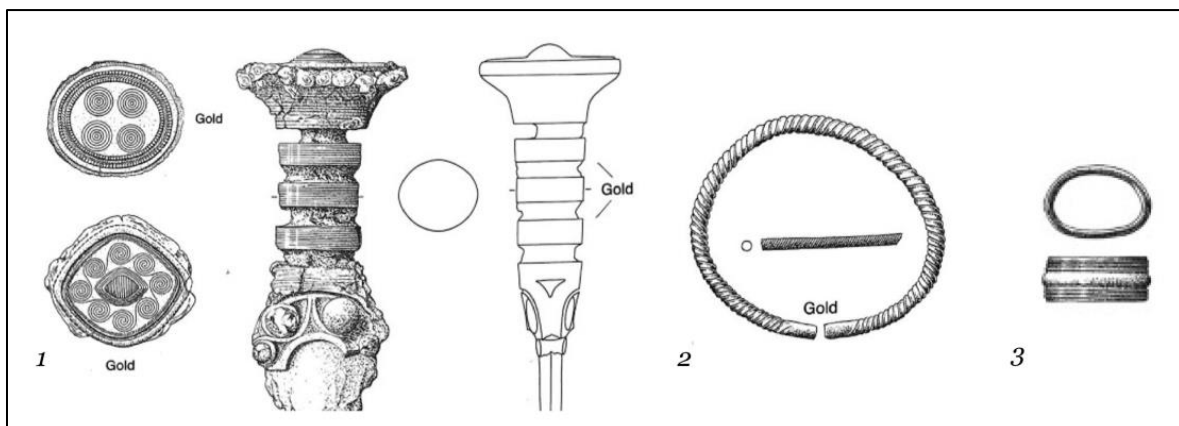
Gjenstand	Grav	Antall graver
Ku/ Oksehud	Borum Eshøj grav A, B og C, Trindhøj, Hvidegård	5
Kappe	Borum Eshøj grav A og B, Trindhøj, Hvidegård	4
Draktnål/ fibula av bronse eller tre	Borum Eshøj grav A, B og C, Maglehøj, Hvidegård	5
Sverd	Trindhøj, Hvidegård	2
Dolk	Borum Eshøj grav B og C	2
Dobbelknapp	Borum Eshøj grav B, Maglehøj	2
Kniv	Trindhøj, Maglehøj	2
Rakekniv og pinsett	Hvidegård	1
Kam	Borum Eshøj grav B og C og Trindhøj	3
Smykker (fingerring, armring, halsring, bronseplate, bronserør og belteplate/ boks)	Borum Eshøj grav C, Maglehøj, Hvidegård	3
Eske i tre plassert ved hode eller føtter	Borum Eshøj grav B og C, Trindhøj og Hvidegård	4
Etui av bronse eller lær ved beltested	Maglehøj, Hvidegård	2

Tabell 5.1. En oversikt over ulike gjenstandsgrupper som opptrer i de kjønnsnormative gravene fra Borum Eshøj og Trindhøj, og de tvetydige gravene Hvidegård og Maglehøj.

Basert på analysen av gravgodset i gravene, oppsummert i tabell 5.1., fremkommer det tydelig at det eksisterer variasjoner i gjenstandstyper både i de kjønnsnormative og tvetydige gravene. Det er interessant å merke seg at de tvetydige og kjønnsnormative gravene deler flere av de samme gjenstandstypene. Det er også bemerkelsesverdig at det er betydelige forskjeller blant de kjønnsnormative mannlige gravene. For eksempel har kun en av disse gravene sverd, og bare en inneholder en dolk. Variasjonen i disse gravene gjør at det kan stilles spørsmål ved den kjønnete klassifiseringen av en typisk mannlig grav. Videre deler flere av de mannlige og kvinnelige gravene deler flere av de samme gjenstandstypene. Samlet sett viser tabellen at det er både likheter og ulikheter mellom alle gravene, inkludert innenfor de mannlige og kvinnelige kategoriene.

5.3. Graver med etui

I de 40 gravene med etui er det mange gjenstander i graven som ikke har blitt plassert i et etui. Gjenstandene som opptrer utenfor etuiene, dukker for øvrig også opp i de kjønnsnormative gravene fra bronsealderen. Blant de 40 gravene har 22 (55%) en dolk, 14 (35%) et sverd, ti (25%) en dobbelknapp (25%), ti (25%) en draktspenne (bøylenål/fibula) og fem (12,5%) har øks. Totalt er det ti (25%) som har gull i gravgodset, der gull opptrer utenfor etuiet i seks av gravene. Gjenstandene som regnes å befinne seg utenfor etuiet har en plassering i graven som antyder at de ikke har vært en del av selve etuiet.

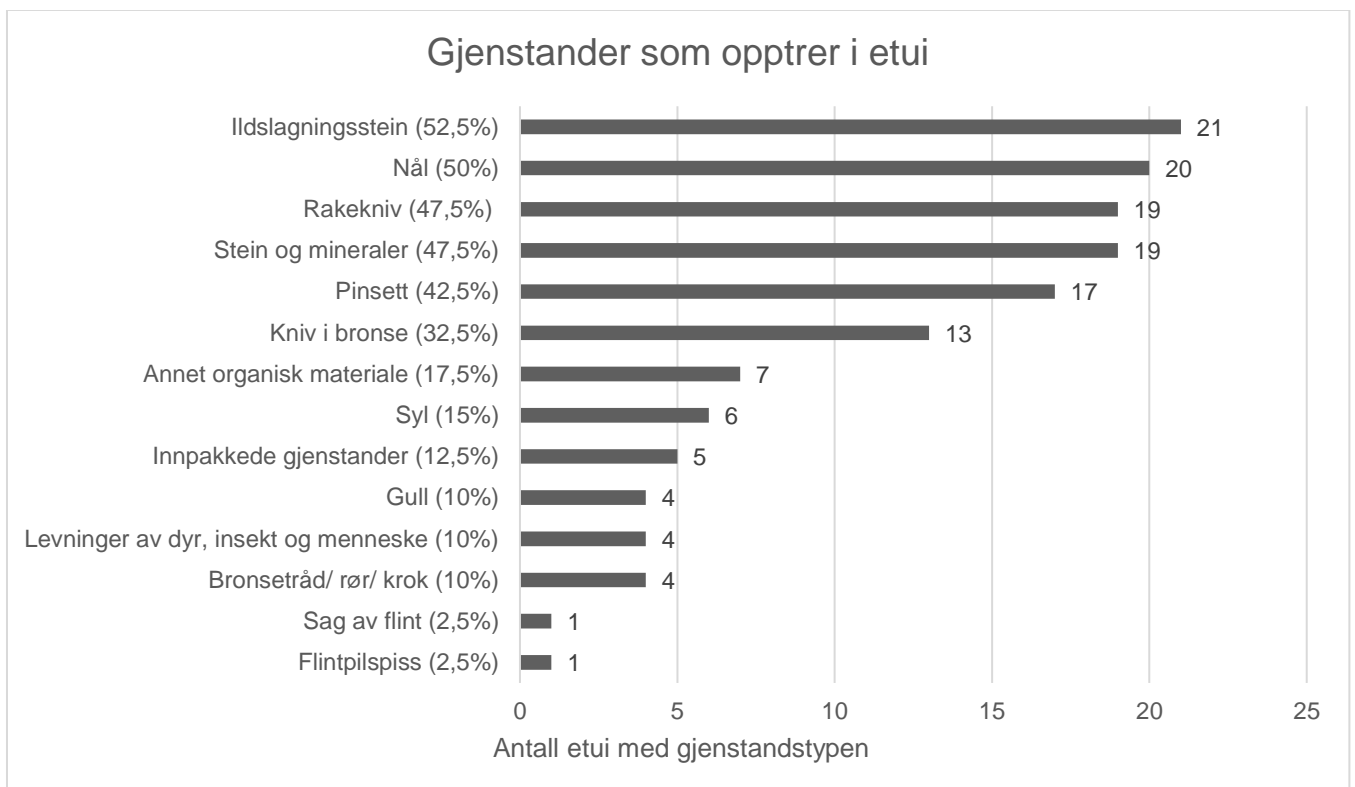
Figur 5.1. Gullobjekter som opptrer utenfor etuiet i noen graver. 1: Sverd, oval plate i gull og del av beltekrok fra Charlottenlund (Aner og Kersten 1973: Tafel 76). 2: Armbånd i gull fra Garderhøj (Aner og Kersten 1973), 3: fingerring fra Smørumovre (Aner og Kersten 1973). Ikke i skala.

I flere av gravene er det også andre interessante gjenstander med en plassering som tilsier at de ikke har vært til stede i et etui. Noen av disse gjenstandene vil bli kortfattet nevnt her. I Kirke Værløse er det to amuletter med dobbeløksform og en ravperle. Jensen (2002: 240) mente amulettene og ravperlen fra denne graven kan ha vært plassert i et etui. Likevel

argumenteres det for at gjenstandenes plassering tilsier at de ikke har vært det. I graven Sonnerup er det en ravperle og en blå glassperle. Valleberga har en stein i rød hematitt og et skiferanheng. Til slutt er det en arming i bronse i Smørumovre og Hvidegård.

5.3.1. Etuienes innhold

I denne analysen ligger hovedfokuset på etuiene. Etuiene inneholder en rekke gjenstander, der noen regnes som praktiske og andre som unike (Lomborg 1966: 8). Det vil rettes størst oppmerksomhet mot disse potensielle unike gjenstandene. Man kan ikke med sikkerhet si at gjenstandene som betraktes som unike, faktisk var det. På samme måte gjelder det også gjenstander som blir ansett som praktiske og hverdagslige. Gjenstander som dette kan gjerne ha blitt tatt i bruk i ulike situasjoner, og kan derfor ha hatt en symbolsk betydning forbi det praktiske og hverdagslige.

Tabell 5.2. Antall gjenstander som opptrer i etuiene. Prosenten er regnet ut fra 40 graver.

Praktiske og hverdagslige gjenstander?

Generelt er innholdet i etuiene ensartet, og gjenstandene som beskrives som praktiske av Lomborg (1966: 7) opptrer i størst grad i dem. Dette er gjenstander som ildslagningsstein (52,5%), rakekniv (47,5%), pinsett (42,5%), nål i bronse eller bein (50%), kniv (32,5%) og syl (15%) (se tabell 5.2). Med nål menes nåler som kan ha tilhørt et etui, men også nåler med et annet bruksområde. Et av etuiene inneholder en sag i flint (2,5%) og et annet etui har en

flintpilspiss (2,5%). I flere av disse gravene er det dårlige kontekstopplysninger, samt usikkerhet rundt plassering av de nevnte gjenstandsgruppene. Det gjør det vanskelig å vite om alle gjenstandene faktisk har vært plassert i et etui. I tilfellene der usikkerheten har vært for stor, har de ikke bli inkludert, med viten om at det kan oppstå diskusjon om gjenstandenes plassering.

Unike gjenstander?

Blant gravene er det flere etui som har innhold som skiller seg ut. Gull er plassert i noen av etuiene, og blir sett på som unikt i sammenheng med den mulige materielle rikdommen. Bronse i form av tråder og rør opptrer også i etuiene. Det finnes også forskjellige ting som stammer fra dyre-, hav-, mineral- og planteriket, samt innpakkede gjenstander og annet organisk materiale. Gjenstandene som regnes å tilhøre etuiet har vært i umiddelbar nærhet til en gruppe med andre gjenstander ved belteområdet, i tillegg til at det er tydelig at de ikke har hatt et annet funksjonsområde. Diagrammet (tabell 5.2) gir en oversikt over gjenstandsgruppene som opptrer, og hvor mange etui som har gjenstandene. I Appendiks 2 er det også en tabell med oversikt over gjenstandene innenfor gruppene.

Figur 5.2. Noen ting som kan opptre i et etui. Fra venstre: biter av polert baltisk rav, gull, fossil tann, to biter svovelkis, tre biter kvarts, og en bit selenitt. Foto: Vilde T. Råbu.

Gull og bronse

Fire graver har gull i etuiet: Ballermosen II, Petersdal II, Thorup og Vellinghøj. Ballermosen II har et gullsmykke i løpende spiral, Petersdal II et rektangulært stykke av gullblikk dekorert med tre sirkulære motiv, Thorup har 1 stykke gulltråd, og Vellinghøj har to små stumper i

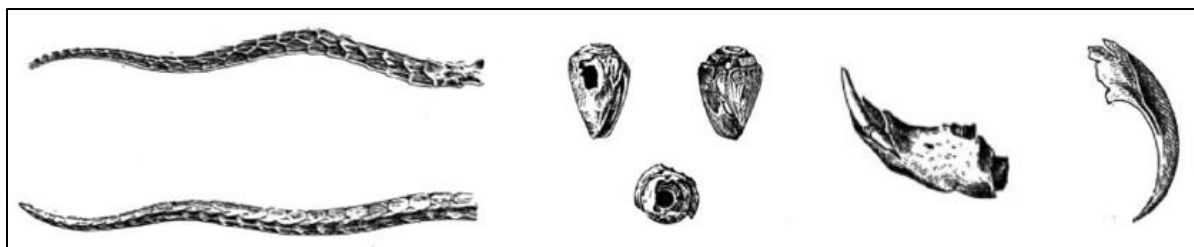
gullblikk. I Maglehøj og Egtved var det bronsetråd i etuiet, i Fridhem var det et 40-talls bronserør på en dobbeltråd fremstilt av lær eller sener, og i Mølgård en bronsekrok.

Figur 5.3. Gullobjekter som opptrer i etuiene. 1: gullsmykke i løpende spiral i Ballermosen II (Aner og Kersten 1973). 2: stykke med gullblikk i Petersdal II (Aner og Kersten 1973). 3: 1 stykke gulltråd fra Thorup (Aner og Kersten 1986).

Levninger av dyr, insekt og menneske

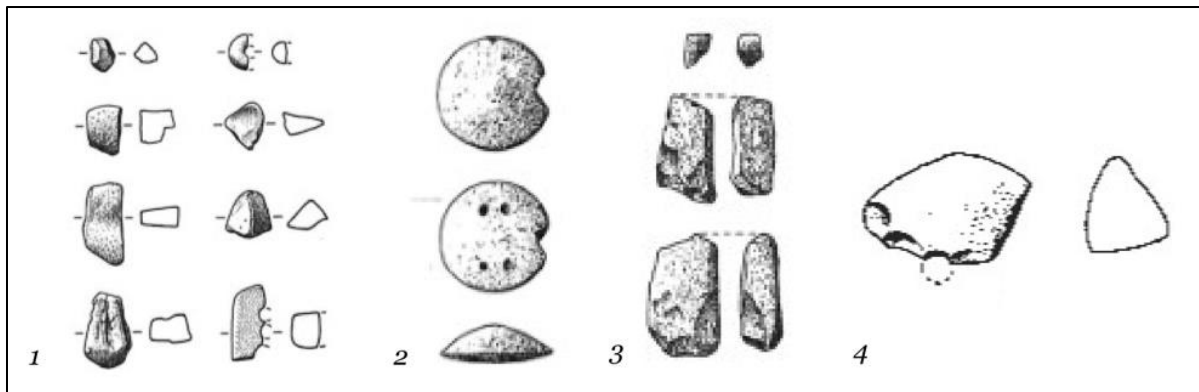
Totalt har fire etui levninger etter dyr, insekt eller menneske. I Maglehøj er det to tenner fra hest, knokler fra røyskatt, en klo fra en gaupe, en del av en knokkel fra lam eller rådyrkalv, en del av en fugls luftstrupe, beinrester fra en orm, i tillegg til brente knokkelstumper av menneske. I Hvidegård to biter middelhavsnegleskall, en rovfuglklo, en slangehale, og i en lærpose var venstre del av underkjeven, samt to tenner av en ekornunge lagt sammen med småstein, I Petersdal I en dyretann, og i Thorup fragmenter av tenner og et insektskall

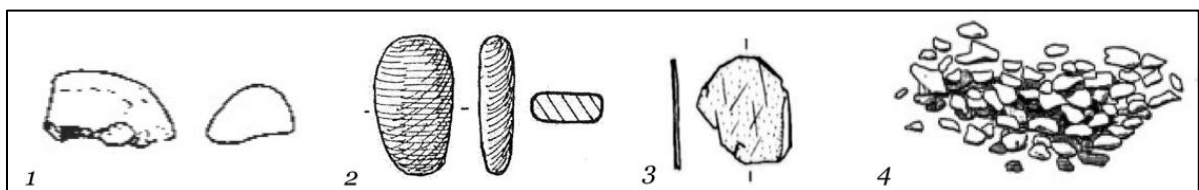
Figur 5.4. Fra venstre: slangehale, skall fra middelhavsnegle, kjeve fra ekornunge og falkeklo fra Hvidegård (Glob 1970: 96).

Stein og mineraler

I flere av etuiene er det stein og mineraler. Svovelkis er i 14 etui: Ballehøj, Ballermosen I, Egtved, Kirketoft, Maglehøj (to biter), Rågelund, Sevel, Store Salby, Sonnerup, Vellinghøj, Vridsløselille, Årestrup, Gladaxe og Koldkur. Rav er i syv etui, der det er to små stykker av en ravperle i Rågelund, noen ravperler i Thorup, en ravknapp i Smidstrup, rundt 30-40 biter ubearbeidet rav i Hårup, tre biter i Petersdal I, to biter i Hvidegård og rester av rav i Egtved. Biter av rød hematitt opptrer kun i Hvidegård sitt etui, i tillegg til småstein (hovedsakelig granitt og kalk). Mineralet selenitt er kun i Egtved, og to biter kvarts i Maglehøj.

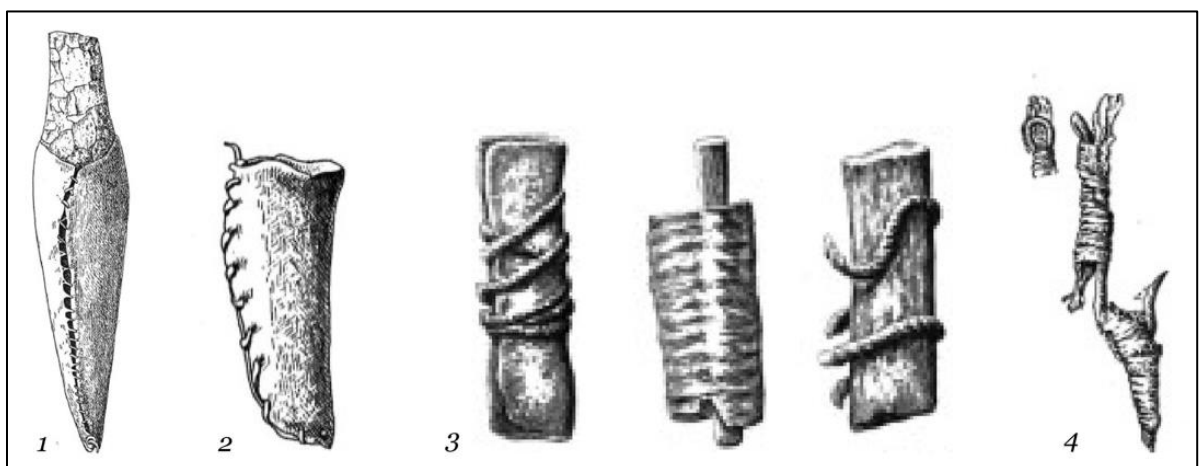
Figur 5.5. Rav fra noen etui. 1: ravbiter fra Thorup (Aner og Kersten 1986). 2: en ravknapp fra Smidstrup (Aner og Kersten 1973). 3: rav fra Petersdal I (Aner og Kersten 1973) 4: rav fra Hvidegård (Aner og Kersten 1973).

Figur 5.6. Rød stein fra Hvidegård (Aner og Kersten 1973). 2: Kullbit fra Ballermosen II (Lomborg 1956: 167). 3: Selenitt fra Egtved (Aner og Kersten 1990). 4: Småstein fra Hvidegård (Aner og Kersten 1973).

Innpakkede gjenstander

I fem etui er ting pakket inn i enten lær, tråd, eller tarm/blære. I Garderhøj er en ildslagningsstein innsydd i lær, en trepinne omviklet med lærstrimler, og et hylster av lær omviklet med tråd. I Gladaxe er det et tynt organisk materiale (mulig svovelkis) omviklet med tråd, og i Thorup en gjenstand av et lett, ukjent materiale surret inn i tråd. I Hvidegård er en ildslagningsstein i flint dekket av tarm eller blære sammensydd med en lærstropp, en lærpose med den venstre underkjeven og to tenner av en ekornunge, en del småstein, og en liten tarm eller blære med småstein. I Karlstrup I er det en fiskekrok i bronse viklet inn i tråd.

Figur 5.7. Flintdolk sydd inn i tarm eller blære fra Hvidegård (Glob 1970: 96). 2: Lærbeholder sydd sammen med tråd (Glob 1979: 96). 3: Ildslagningsstein pakket inn i lær, en trepinne omviklet med lærstrimler og et hylster av lær omviklet med snor fra Garderhøj (Boye 1896). 4: Fiskekrok viklet inn i snor fra Karlstrup I (Aner og Kersten 1973).

Annet organisk materiale

I denne gruppen vil det gjenværende organiske materialet som ikke allerede er nevnt i en gruppe foreligge. I Maglehøj er det en rognkvist, et stykke trekull og en mindre bit leire. I Hvidegård er det en terningformet trebit, en barkbit av gran (Thrane 2013: 757) og røtter. I Charlottenlund er det tre små ruller med bjørkebark, og i Melløse er det bark. Karlstrup I har en snelle med tråd og en flettet tråd, og i Egtved er det en fragmentert tykk, ulltråd og rester fra en kam i bein. I Ballermosen II er det et ovalt trekullstykke i etuiet.

Figur 5.8. Eksempler på gjenstander som kan opptre i etui, og eksempel på hvordan et læretui kan ha sett ut. Fra en utstilling på Vitlycke Museum i Sverige, 2022. Foto: Vilde T. Råbu.

5.4. Mannlig og kvinnelig gravgods?

Analysen som sammenlignet de unike gravene Hvidegård og Maglehøj med kjønnsnormative graver viste at Hvidegård og Maglehøj skiller seg ut, i all hovedsak når det kommer til tingene i etuiet. Analysen viste også at de kjønnsnormative gravene (Borum Eshøj A, B og C, Trindhøj) har en del forskjeller seg mellom. Det er også mange likheter i gjenstandsinventaret hos de kjønnsnormative gravene og de tvetydige gravene, Hvidegård og Maglehøj.

Analysen har vist at det er en stor variasjon i de individuelle gravleggingene, og viser hovedsakelig at det er en del forskjeller i hva som har vært plassert i etuiet. Imidlertid er det også en del likheter, der spesielt gjenstander som kan oppleves som hverdagslige, deriblant ildslagningsstein, rakekniv, pinsett, nål, kniv og syl går igjen. Det har også kommet frem at flere av gravene med etui har et rikt gravgods, der 10 (25%) av gravene har forekomst av gull, både i og utenfor etuiet. Flere av gravene har også i likhet med Maglehøj og Hvidegård, stein og mineraler, levninger etter dyr, og annet organisk materiale. Det er totalt 18 av etuiene som har ulike stein og mineraler, fire har levninger etter dyr, insekt eller menneske, fem har

innpakkede gjenstander, og syv har annet organisk materiale. Blant disse gruppene har det vist seg å være stor variasjon, der mange av etuiene ikke har helt det samme innholdet.

5.5. Helleristninger

I analysen av helleristningsmaterialet inkluderes det menneskefigurer fra ulike felt med betydelige regionale avstander. I materialet er det stor variasjon i menneskefigurenes attribuering. Dette har gjort det utfordrende å dele materialet inn i distinkte grupper, som videre har ført til noe overlapping. Det er også viktig å understreke at ikke alle variasjoner og aspekter ved helleristningsmaterialet har blitt utforsket i analysen. Dermed har enkelte attributter blitt valgt ut. I tillegg har også helleristningsfigurer som mulig er i en handling blitt fremhevet (se tabell 5.9). Målet med kategoriseringene av ulike attributter og handlinger knyttes til ideer rundt kjønn, identitet og roller i bronsealderen.

Man må imidlertid være oppmerksom på at det ikke er en garanti for at en kalkering er fremstilt helt presist, ettersom enhver kalkering er en tolkning. Dette kan bli sett i tilfeller hvor det samme helleristningsfeltet har blitt tolket forskjellig avhengig av hvem som har utført kalkeringen. Det har derfor blitt tatt utgangspunkt i utvalgte kalkeringer, med bevissthet om at kalkeringer av det samme helleristningsfeltet kan ha visse variasjoner. Den samme menneskefiguren kan dermed oppfattes på ulike måter (Hygen og Bengtsson 1999: 185), og det blir tatt forbehold om at denne studiens tolkninger av figurene kan være noe annerledes fra hvordan andre forskere ville tolket dem.

5.5.1. Inndeling av menneskefigurenes ulike attribuering

Den forestående inndelingen viser menneskefigurer med én eller flere attributter (tabell 5.3-5.6). Figurene deles inn i grupper og undergrupper for å kunne kartlegge hvor mange som er markert med de ulike attributtene. Totalt er det 172 menneskefigurer på de 16 ulike helleristningsfeltene som inngår i analysen, der 104 (60,5%) har markert en fallos, og 68 (39,5%) ikke har markert fallos. Prosentene som står i parentes, viser hvor mange prosent av det totale antallet menneskefigurer som er markert med det aktuelle attributtet.

Gruppe A – Med og uten fallos		Antall menneskefigurer på feltene
	Undergruppe 1 Markert strek ut fra kroppen eller en strek mellom beina, som kan forestille en fallos.	Sum: 104 (60,5%)
	Undergruppe 2 Markert uten fallos.	Sum: 68 (39,5%)

Tabell 5.3. Ristningsfigurer med og uten markert fallos.

Gruppe A – Kjønnsgorgan?

Gruppe A innebefatter attributter som tradisjonelt blir forstått som kjønnsgorganer. Den har to undergrupper: en med menneskefigurer markert med fallos (erigert/ ikke-erigert), og en uten fallos markert ved underkroppen (skålgrop/ ingen markering). Når det gjelder hieros gamos, kan det være utfordrende å se hvilken figur fallosen tilhører. Det har derfor blitt tatt utgangspunkt i at en av figurene har fallos, i de tilfellene det ikke er tydelig at begge har det. Denne inndelingen danner grunnlaget for videre gruppering, der attributter knyttet til helleristninger med og uten fallos blir satt i fokus.

Gruppe B – Hodeformer og hodeplagg		Med fallos	Uten fallos
	Undergruppe 1 Rund hodeform.	56 (32,5%)	25 (14,5%)
	Undergruppe 2 Rund hodeform og strek ut fra bakhodet.	6 (3,5%)	5 (2,9%)
	Undergruppe 3 Rund hodeform og to streker over hodet.		1 (0,6%)

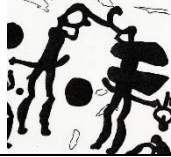

	Undergruppe 4 Avlang hodeform.	39 (22,7%)	12 (7%)
	Undergruppe 5 Avlang hodeform med en strek ut fra bakhode.		6 (3,5%)
	Undergruppe 6 Hodeform som mulig forestiller horn eller hjelm.	8 (4,7%)	9 (5,2%)

Tabell 5.4. Ristingsfigurenes hodeform og hodeplagg.

Gruppe B – Hodeformer og hodeplagg

Gruppe B tar for seg ulike hodeformer og hodeplagg, og er delt inn i seks undergrupper. **1:** rund hodeform, **2:** rund hodeform med en strek ut fra bakhodet, **3:** rund hodeform med to streker rett over hodet, **4:** avlang hodeform, mulig i sideprofil og kan forestille en nese/ nebb/ maske, **5:** avlang hodeform med en strek ut fra bakhodet, **6:** hodeplagg som mulig kan forestille horn/ hjelm.

Gruppe C – Med og uten sverdslire		Med fallos	Uten fallos
	Undergruppe 1 Sverdslire uten andre våpen.	32 (18,6%)	7 (4,1%)
	Undergruppe 2 Sverdslire og et sverd i hånden.		1 (0,6%)
	Undergruppe 3 Sverdslire og øks.	20 (11,6%)	2 (1,2%)

	Undergruppe 4 Sverdslire og bue.	3 (1,7%)	1 (0,6%)
	Undergruppe 5 Sverdslire og lur	2 (1,2%)	
	Undergruppe 6 Sverdslire og spyd/stav.	9 (5,2%)	4 (2,3%)
	Undergruppe 7 Sverdslire og skjold eller annet redskap.	5 (2,9%)	2 (1,2%)
	Undergruppe 8 Uten sverdslire med øks/ redskap.	2 (1,2%)	
	Undergruppe 9 Uten sverdslire med spyd og skjold.		8 (4,7%)
	Undergruppe 10 Uten sverdslire med skjold.	1 (0,6%)	1 (0,6%)
	Undergruppe 11 Uten sverdslire med spyd/ stokk.		6 (3,5%)
	Undergruppe 12 Uten sverdslire med lur.	4 (2,3%)	

Tabell 5.5. Ristningsfigurer med sverdslire og uten sverdslire

Gruppe C – Med og uten sverdslire

Gruppe C består av menneskefigurer med eller uten sverdslire sammen med forskjellige attributter, og er delt inn i 12 undergrupper. **1:** sverdslire stikkende ut bak kroppen (eneste våpen), **2:** sverdslire og et sverd i hånden, **3:** sverd og øks, **4:** sverdslire og bue, **5:** sverdslire og blåseinstrument, **6:** sverdslire og spyd/stav, **7:** sverdslire og skjold eller annet redskap, **8:** uten sverdslire, men med øks eller annet redskap, **9:** uten sverdslire, men med spyd og skjold, **10:** uten sverdslire kun med skjold, **11:** uten sverdslire, med spyd/stokk, **12:** uten sverdslire, med lur.

Gruppe D – Mulig drakttøy/ rustning		Med fallos	Uten fallos
	Undergruppe 1 Kappelignende tøyestykke.	5 (2,9%)	
	Undergruppe 2 Omsluttende tøyestykke.	5 (2,9%)	1 (0,6%)
	Undergruppe 3 Et plagg på armene, mulig kappe.	1 (0,6%)	4 (2,3%)
	Undergruppe 4 Fremhevede legger, mulig leggsinn eller fremhevede leggmuskler.	70 (40,7%)	34 (19,8%)

Tabell 5.6. Ristningsfigurer med mulig drakttøy eller rustning.

Gruppe D – Mulig drakttøy/ rustning

Gruppe D viser menneskeristninger med drakt- eller ristningsattributter. Videre kommer en kort beskrivelse av hver undergruppe. **1:** kappelignende tøyestykke, **2:** stort tøyestykke, muligens en omsluttende kappe, **3:** større plagg på armene, som kan ligne en kappe eller fuglevinger, **4:** Fremhevede legger, mulig leggsinn eller leggmuskulatur.

5.5.2. Resultat av analyse

Analysen viste at 104 (60,5%) figurer var markert med fallos, og at 73 (39,5%) figurer ikke hadde denne markeringen. Generelt sett viser også analysen at mange menneskefigurer var bærere av våpen eller redskaper, der øks og spyd dominerer. Sverdsliren er imidlertid i aller størst grad markert, men det er kun ett tilfelle av sverdet ute av sliren. Mange av figurene har enten en rund eller avlang hodeform, og noen har markert horn/ hjem, en strek ut fra hodet, eller en T-formet hodeform. De aller fleste helleristingene markert med våpen, redskap, drakt, eller annen attributt hadde også markert fallos. Likevel er det interessant å merke seg at også en betydelig andel av figurene uten markert fallos også hadde markert flere attributter som sverdslire, våpen, redskaper eller skjold. Analysen viser også at menneskefigurer med horn eller hjelm, og figurene med et draktstykke markert på armene er i flertall uten markert fallos. Dette indikerer at tilstedeværelsen av en fallos ikke er avgjørende for at figurer kan markeres med ulike typer attributter. For en mer klar oppsummering av analysen se tabell 5.7.

Grupper og undergrupper	Med fallos (60,5%)	Uten fallos (39,5%)
Rund hodeform	56 (32,5%)	25 (14,5%)
Strek ut fra bakhode	6 (3,5%)	5 (2,9%)
Rund hodeform med to streker over hodet		1 (0,6%)
Avlang hodeform	39 (22,7%)	12 (7%)
Avlang hodeform med en strek ut fra bakhode		6 (3,5%)
Horn eller hjelm	8 (4,7%)	9 (5,2%)
Kun sverdslire	32 (18,6%)	7 (4,1%)
Sverdslire og sverd i plassert i hånden		1 (0,6%)
Sverdslire og øks	20 (11,6%)	2 (1,2%)
Sverdslire og bue	3 (1,7%)	1 (0,6%)
Sverdslire og lur	2 (1,2%)	
Sverdslire og spyd/stav	9 (5,2%)	4 (2,3%)
Sverdslire og skjold eller annet redskap	5 (2,9%)	2 (1,2%)
Uten sverdslire med øks/ redskap	2 (1,2%)	
Uten sverdslire med spyd og skjold		8 (4,7%)
Uten sverdslire med skjold	1 (0,6%)	1 (0,6%)
Uten sverdslire med spyd/ stokk		6 (3,5%)
Uten sverdslire med lur	4 (2,3%)	
Kappelignende tøyestykke	5 (2,9%)	
Omsluttende tøyestykke	5 (2,9%)	1 (0,6%)
Plagg på armene	1 (0,6%)	4 (2,3%)
Fremhevede legger	70 (40,7%)	34 (19,8%)

Tabell 5.7. Resultatene av ristingsanalysen.

Regionale forskjeller

Denne studien bruker materiale fra ulike regioner, primært Bohuslän i Sverige med ti felt, fire felt fra Østfold i Norge, og to felt fra Trøndelag, også i Norge. Hovedårsaken til at det benyttes flest felt fra Sverige skyldes den store variasjonen og mengden attributter som finnes hos menneskefigurene der. Imidlertid eksisterer det også liknende variasjoner og attributter hos menneskefigurene i Østfold, men i mindre grad sammenlignet med feltene i Sverige. I Trøndelag er variasjonen hos menneskefigurer ganske annerledes enn det som vises i Bohuslän og Østfold. I Trøndelag domineres menneskefigurene av nøytralitet og passivitet, ettersom de vanligvis er plassert alene, tegnet med få og enkle linjer, og svært få har markerte attributter (Sognnes 2001: 119; Sognnes 1999: 41-42). Mangelen på attributter har ført til at trekkene som tradisjonelt skiller mellom en mann og kvinne nesten er usynlig i Trøndelag (Sognnes 2001: 119). Menneskefigurene fra Hegre VII og Leirfall III skiller seg dermed tydelig ut fra det øvrige materialet i Trøndelag.

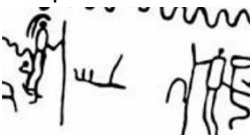
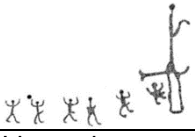

Totalt med fallos	Totalt uten fallos	
Sverige: 82 Østfold: 17 Trøndelag: 5	Sverige: 57 Østfold: 6 Trøndelag: 5	
Grupper og undergrupper	Med fallos	Uten fallos
Rund hodeform	Sverige: 40 Østfold: 13 Trøndelag: 3	Sverige: 22 Østfold: 3
Strek ut fra bakhode	Sverige: 1 Østfold: 4 Trøndelag: 1	Sverige: 4 Trøndelag: 1
Rund hodeform med to streker over hodet		Sverige: 1
Avlang hodeform	Sverige: 34 Østfold: 4 Trøndelag: 1	Sverige: 12
Avlang hodeform med en strek ut fra bakhode		Sverige: 3 Trøndelag: 3
Horn eller hjelm	Sverige: 8	Sverige: 9
Kun sverdslire	Sverige: 20 Østfold: 10 Trøndelag: 2	Sverige: 7
Sverdslire og sverd i plassert i hånden		Sverige: 1
Sverdslire og øks	Sverige: 18 Østfold: 2	Sverige: 2
Sverdslire og bue	Sverige: 2 Østfold: 1	Sverige: 1
Sverdslire og lur	Sverige: 2	
Sverdslire og spyd/stav	Sverige: 9	Sverige: 4
Sverdslire og skjold eller annet redskap	Sverige: 5	Sverige: 2
Uten sverdslire med øks/ redskap	Sverige: 2	
Uten sverdslire med spyd og skjold		Sverige: 8
Uten sverdslire med skjold	Østfold: 1	Sverige: 1
Uten sverdslire med spyd/stokk		Sverige: 6
Uten sverdslire med lur	Østfold: 4	
Kappelignende tøyestykke	Sverige: 3 Trøndelag: 2	
Omsluttende tøyestykke	Sverige: 5	Sverige: 1
Plagg på armene	Sverige: 1	Sverige: 4
Fremhevede legger	Sverige: 56 Østfold: 14	Sverige: 32 Østfold: 2

Tabell 5.8. Regionale forskjeller i helleristningenes tildelte attributter.

5.5.3. Scener og performative handlinger

I en performativ forståelse av identitet er det viktig å analysere scenene som utspiller seg i helleristningsmaterialet, og identifisere potensielle performative handlinger. Performative handlinger er ofte knyttet til materielle objekter (Johnson 2020: 176-177), og det er derfor nødvendig å vurdere menneskefigurer avbildet med tilhørende attributter. Samtidig er det viktig å være oppmerksom på at mennesker i dagens samfunn tillegger visse objekter

betydninger knyttet til kjønn som ikke nødvendigvis hadde samme betydning bronsealderen (Sørensen 2000: 182). Det er imidlertid viktig å merke seg at tolkningen av scener og performative handlinger i helleristningsmaterialet er gjenstand for tolkning.

Ulike scener	Sted og antall scener	Totalt antall scener
Hieros gamos 	Sverige: 8 Østfold: 1 Trøndelag: 1	10
Samtale? 	Østfold: 1 Trøndelag: 1	2
Gruppe med våpenbærere i kamp? 	Sverige: 3	3
Øksebærere i båt 	Sverige: 3	3
Gruppe med våpenbærere som ikke er i kamp? 	Sverige: 2	2
Prosesjon 	Sverige: 1 Trøndelag: 1	2
Liggende menneskefigur 	Sverige: 1	1
Menneskefigur som løfter annen menneskefigur 	Østfold: 1	1
Vognfigur i relasjon med menneskefigur 	Sverige: 3	3
Jakte dyr? 	Sverige: 2	2

Seksuell forening med menneskefigur og dyr? 	Sverige: 2	2
Menneskefigur med våpen på hesterygg 	Sverige: 1	1
Hoppende menneskefigur i relasjon med båt 	Sverige: 2 Østfold: 2	4
Gruppe med lurblåsere 	Østfold: 1 Sverige: 1	2

Tabell 5.9. Ristningsfigurer i ulike scener.

I helleristningsmaterialet kan flere mulige performative handlinger identifiseres, som er oppsummert i tabell 5.9. Noen av disse scenene inkluderer samtaler mellom to menneskefigurer, fremstilling av vogner i forbindelse med mennesker og dyr, og jakt på dyr som kan tolkes som hverdagslige handlinger. Motiver som hieros gamos, grupper med våpenbærere, prosesjoner, liggende menneskefigur, en menneskefigur som løfter en annen, seksuell forening med dyr, hoppende menneskefigurer i nærheten av båter og lurblåserne kan oppleves som handlinger utført i spesielle situasjoner, og kan ha vært av rituell karakter. Noen scener antyder også kamphandlinger, som grupper med våpenbærere mot hverandre, øksebærere i båter og menneskefigurer med våpen på en hesterygg. Det er imidlertid utfordrende å forstå helleristningene fullstendig, og de kan ha hatt flertydige betydninger i bronsealderen. Tilsvarende kan handlinger som synes å avbilde det samme, ha hatt vidt ulike betydninger.

5.6. Sammenfatning

For å kunne diskutere uttrykkene av identiteter og roller i helleristningsmaterialet har menneskefigurene blitt kategorisert etter attributter og mulige performative handlinger. Tolkningen av handlinger er kompleks, og utvalget har fokusert på scener der menneskefigurene interagerer med andre mennesker, dyr, båter, vogner og andre

motivgrupper. Det er mulig at bestemte attributter ble avbildet for å formidle noe, og variasjon i attributter og handlinger kan antyde ulike representasjoner av identiteter og roller.

Gjennom hele kapittel 5 er det tydelig at både grav- og helleristningsmaterialet viser mønstre, men også betydelig variasjon. Dette antyder kompleksitet i hvordan identiteter og roller har blitt uttrykt gjennom disse materialgruppene. I neste kapittel vil materialet bli diskutert helhetlig i lys av en forskningshistorisk og teoretisk ramme.

Kapittel 6. Diskusjon

I dette kapittelet vil grav- og helleristningsmaterialet bli diskutert med spesielt fokus på hvordan kjønn, identitet og roller kan vurderes innenfor arkeologisk kontekst. Diskusjonen tar sikte på å utforske det binære kontra det mangetydige og komplekse. Kjønn, identitet og roller kan ikke utelukkende baseres på moderne, binære og stereotype oppfatninger, ettersom det oppleves som performativt og relasjonelt, og derfor er kontekstavhengig. I denne sammenhengen har gjenstander og handlinger sannsynligvis spilt en viktig rolle i konstruksjonen av kjønn og identitet (Svalastog og Lundgren 2001: 104-105). Å forstå fullt ut hvordan disse performative handlingene har påvirket samfunnet er imidlertid utfordrende, spesielt fordi mange handlinger er av ikke-materiell karakter (Arwill-Nordbladh 2001: 32). Det er også utfordrende å knytte arkeologisk materiale til spesifikke handlinger og forstå betydningen av disse koblingene (Arwill-Nordbladh 2001: 32). Det arkeologiske materialet er derfor svært begrenset, og moderne oppfatninger av gjenstandene vil dermed styre tolkningene i betydelig grad.

6.1. Menn og kvinner som dualisme

Den mannlige og kvinnelige dualismen som ukritisk har blitt brukt i arkeologisk forskning er i stor grad farget av dagens stereotype opplevelse av kjønn. Med disse stereotype verdiene vil en gravlagt mann med rikt gravgods ofte bli presentert som en høvding, krigers, og/eller handelsmann, som viser til særdeles aktive, og ikke minst viktige høystatusroller i et samfunn. Det eksisterer også kvinnelige graver, der kvinnene har blitt forstått som rike, og i noen tilfeller i besittelse av høystatusroller basert på gjenstandene. Kvinnens rikdom, makt og høystatusroller har i stor grad blitt forstått som lavere, eller avhengig av en relasjon til et mannlige familiemedlem, enten som hans kone, datter eller slektning (se Kristiansen 1984, 1998, 2014; Randsborg 1974, 1986). Det har dermed blitt argumentert for at kvinnen var underordnet og sekundær, noe spesielt Kristiansen (2014: 340) tydelig uttrykker. En slik tolkning fremmer androsentriske verdier. Likevel er det ikke bare disse androsentriske verdiene som er utfordrende og problematisk i studier av kjønn. I dagens samfunn ansees kjønn som mer flytende blant flere mennesker, og i den sammenheng kan det være fristende, og kanskje overbevisende å overføre denne nye og mer åpne opplevelsen av kjønn til bronsealderens samfunn. Høyst sannsynlig hadde menneskene i bronsealderen en annen opplevelse av kjønn, identitet og roller. Det vil derfor være viktig å ikke bli for sterkt farget av

dagens opplevelse av dette. Man bør snarere undersøke hva det arkeologiske materialet faktisk kan si noe om, og ikke blindt forestille seg egne kategorier (Bergerbrant 2017: 405).

6.1.1. Mannlige og kvinnelige gjenstander

I oppgavens gravmateriale har det blitt inkludert fire kjønnsnormative graver og 40 graver med etui. I de kjønnsnormative gravene er det én biologisk kvinne, og tre som biologisk er menn. I gravene med etui regnes 38 (95%) av dem å være menn, og 2 (5%) kvinner. Selv med denne inndelingen er det ting i materialet som kan tyde på at menn og kvinner som to distinkte grupper ikke er en holdbar inndeling for menneskene i bronsealderen. Analysen viste at det er variasjoner i gravgodset fra de kjønnsnormative mannlige eikekistegravene, blant annet var det kun én av gravene som hadde sverd, og kun én med en dolk, og en hadde verken dolk eller sverd. Det var heller ingen av dem som hadde rakekniv eller pinsett, som tradisjonelt anses som toalettsaker tilhørende menn. Når graven fra Maglehøj og kvinnen i Borum Eshøj grav C trekkes inn, viser tabell 5.1. at de har flere like gjenstandstyper som de mannlige attribuerte gravene. Blant annet har kvinnen fra Borum Eshøj en dolk, en eske i tre og draktnål, og kvinnen fra Maglehøj har en dobbelknapp, draktnål og kniv i gravgodset. Når det kan påses store variasjoner i de mannlige gravene, og mange likheter mellom de mannlige og kvinnelige gravene fra analysen kan det stilles spørsmål ved den tradisjonelle binære inndelingen av mannlige og kvinnelige graver som har funnet sted (se kapittel 5.2.).

Tildelingen av kjønn har som nevnt i stor grad basert seg på gjenstandsmaterialet, der et moderne stereotypisk syn i betydelig grad har definert hvilke gjenstander som tilhører kvinner og menn. Når tvetydigheten av gjenstander i Müller (1877: 285-286) sin inndeling blir tatt i betraktning, er det en rekke av gjenstandene i gravene med et etui som ikke eksklusivt kan tildeles en biologisk mann eller en biologisk kvinne. Dette er objekter som dolken, toalettsaker, knapper, kniver, fibula, nåler og mindre tutulus (Müller 1877: 285-286). Det viser også at det ikke er sikkert kjønn var det avgjørende for alle materialgrupper, som betyr at gjenstander ikke kun bør tildeles en mann eller kvinne. Uten osteologiske analyser som bestemmer det biologiske kjønn kan en grav der alle gjenstandene regnes som tilhørende menn, i realiteten ha tilhørt en biologisk kvinne, og omvendt. Rakekniven opptrer i 19 (47,5%) av etuiene, og har av mange, deriblant Bergerbrant (2007: 8) blitt ansett som en gjenstand tilhørende menn. Det argumenteres likevel for at det ikke er utenkelig at biologiske kvinner også kunne ta i bruk en rakekniv. Kvinner hadde antageligvis behov for å fjerne hode-

og ansiktshår, på samme måte som biologiske menn (Johansen 2000: 142). Det er heller ikke utenkelig at biologiske kvinner også ønsket å nappe vekk hårvekst, og tok i bruk pinsetten (Johansen 2000: 142). En annen interessant gjenstand er dolken. Den første dolken i en grav med typisk kvinnerelaterte gjenstander var i Borum Eshøj grav C i 1871. Før dette funnet ble dolken beskrevet som høystatus stikkvåpen eksklusivt tilhørende menn (Bergerbrant 2007: 33). I de tilfellene dolken opptrer kvinnelige graver har det blitt foreslått at den kan ha blitt brukt som et forsvarsvåpen i urolige tider (Müller 1877: 287). Det er viktig å merke seg at tolkningen av dolken som kun et våpen har vært problematisk og usikker, grunnet dens forekomst i graver med kvinnerelaterte gjenstander. Hvis tilfellet hadde vært annerledes, og dolken kun hadde blitt funnet i graver med biologiske menn, ville det være mer sannsynlig at den rent ble beskrevet som et våpen. Et slikt tankesett er nok et uttrykk for våre moderne fordommer. Mot dette kan det hevdes at det ikke er utenkelig at flere av gravene med etui originalt har tilhørt en biologisk kvinne, selv om gravene i aller størst grad klassifiseres som menn basert på gravgodset. Det samme kan bli sagt om gravene som regnes å tilhøre en biologisk kvinne. Den gravlagtes biologiske kjønn vil være utfordrende å ta stilling til uten osteologiske analyser.

Det er interessant å merke seg at både Hvidegård og Maglehøj har likeartete unike gjenstander, til tross for at gravene har blitt anslått å tilhøre en biologisk mann og en biologisk kvinne. Gravgodset i graven Maglehøj regnes som spesielt sjeldent, ettersom en kvinne med unike smågjenstander tilsynelatende ikke er vanlig. Vanligvis antas det at det er menn som er gravlagt med slike unike gjenstander i gravgodset. Likevel finnes det et eksempel på en annen kvinnelig grav med lignende unike gjenstander i gravhaugen på Molkhaug fra Austre Bore i Klepp i Rogaland fylke i Norge (Goldhahn 2007: 201). Den gravlagte personen antas å være en kvinne basert på gravens osteologiske materiale og gjenstandene, og hun ble gravlagt mot slutten av periode II eller begynnelsen av periode III (Lund 1934: 59, 62; Syvertsen 2003: 147). De mest bemerkelsesverdige gjenstandene var plassert på bunnen av kisten. Der var det plassert en stor mengde strandsnegl, en hestetann, kinntannen fra en kalv, nedre rovtann fra en hund, to klør og bein fra en fugl, noen grove keramikkskår og et stykke flint (Lund 1934: 62; Syvertsen 2003: 147). Det er imidlertid ikke funnet rester av en nål eller et etui (Gunnarsson 2010: 52), men gravens unike ting fra dyre-, hav- og mineralriket, er interessant å se i sammenheng med tingene som finnes i flere etui. Goldhahn (2007: 203) mener gjenstandene i graven på Molkhaug bør betraktes som rekvisitter tilhørende en rituell spesialist.

6.1.2. Avbildninger av kvinner og menn

I helleristningsmaterialet er det avgjørende å være kritisk til bruken av tradisjonelle og universelle tolkninger når det kommer til hva som forestiller kvinner og hva som forestiller menn. For å unngå stereotype slutninger vil interseksjonalitet, som tar hensyn til variasjon og mangfold være viktig å ta i betraktning. Det er uten tvil en stor forskjell når det kommer til hvordan ristningsfigurene oppfattes i dagens samfunn og deres opprinnelige betydning i deres samtid. Kvinner har i stor grad blitt identifisert i ristningsmaterialet gjennom forekomsten av deres kjønnsorgan, sett som en skålgrop markert mellom benene. En strek markert ut fra hodet, ofte tolket som langt hår eller hestehale har også blitt sett på som et kvinnelig attributt. Attributter som tradisjonelt har blitt tolket å representere kvinner i ristningsmaterialet viser at hun opptrer sjeldent i oppgaven materiale. Det er fem (2,9%) menneskefigurer uten markert fallos som har en markert en strek ut fra hodet, i tillegg er figurer med en avlang hodeform og en strek ut fra hodet markert seks (3,5%) av uten markert fallos. Derfor vil maks 11 figurer betraktes som kvinner etter tradisjonelle klassifiseringer. Det bør også nevnes at seks (3,5%) figurer med en markert strek ut fra hodet også er markert med en fallos.

Imidlertid er det usannsynlig at hårlengden kun var forbeholdt ett biologisk kjønn. Eksempler fra eikekistegravene, som Borum Eshøj og Skrydstrup, viser at biologiske kvinner hadde langt hår (Glob 1970: 36, 53). På den annen side finnes også graver som Lille Dragshøj, hvor en biologisk mann hadde halvlangt hår, fra toppen av hodet og nedover mot nakken (se figur 6.1.) (Boye 1896: 114-115). Dette tyder på at påstanden om at kun biologiske kvinner hadde langt hår ikke er holdbar. Likevel er det ikke mulig å fastslå med sikkerhet om streken markert ut fra hodet i ristningsmaterialet virkelig representerte langt hår.

Figur 6.1. Fra venstre: «Fossumkvinnen» fra helleristningsfeltet Fossum i Sverige. Foto: Vilde T. Råbu. I midten: hodet til den gravlagte i Lille Dragshøj (Boye 1896: XXIII). Til høyre: To øksebærende figurer med fallos og skålgrop fra helleristningsfeltet Fossum i Sverige. Foto: Vilde T. Råbu.

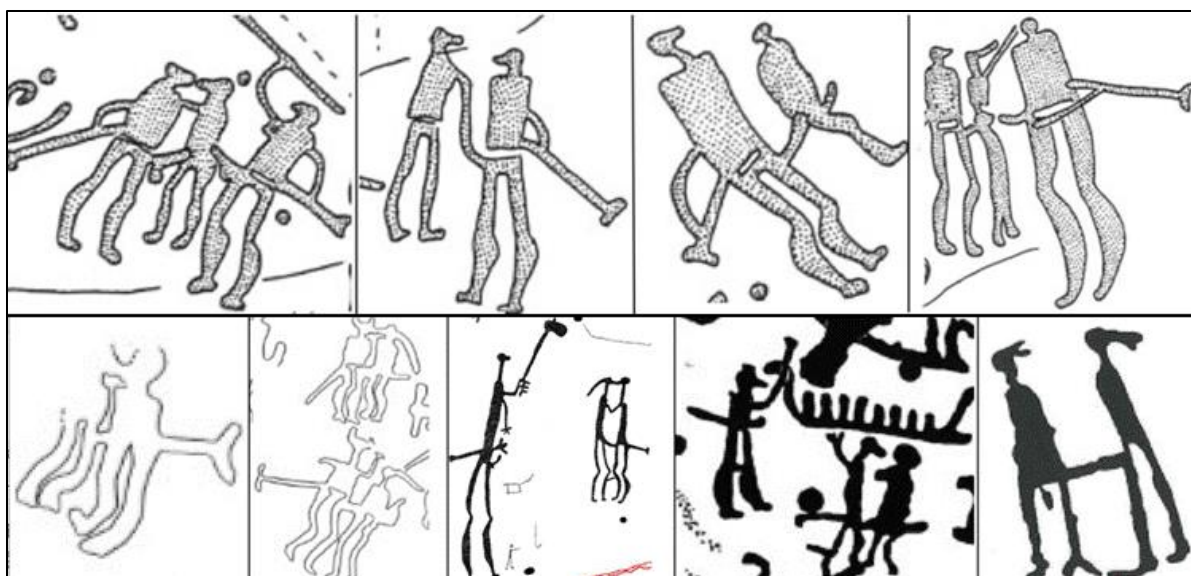
Som tidligere nevnt har en skålgrop plassert mellom menneskefigurers bein blitt tolket som et kvinnelig kjønnsorgan, antagelig først og fremst fordi det kan oppleves som det motsatte av falloen, det mannlige kjønnsorganet. Som et brudd på denne binære inndelingen finnes det to falliske øksebarende menneskefigurer på Fossum, markert med en skålgrop mellom benene.⁴ Figurene anses tradisjonelt å representere menn, selv med skålgropen markert, ettersom de er markert med fallo og våpen.⁵ En skålgrop markert mellom benene på en figur uten fallo kan dermed ikke utelukkende tolkes som et kvinnelig kjønnsorgan. Skålgropene opptrer også i svært mange andre kontekster i helleristningsmaterialet, og kan dermed ha hatt mange betydninger.

Et annet type motiv, hieros gamos, ansett som sjeldne i materialet (Goldhahn 2019: 41), har i stor grad blitt tolket å representere et heterofilt par (se figur 6.2.). Den ene figuren i paret er ofte markert med fallo og sverdslire, og har derfor blitt tolket som en mann. Den andre figuren, som i noen tilfeller er markert med en strek ut fra hodet og ofte uten sverd, har blitt antatt å være en kvinne. Yates (1990, 1993) mener imidlertid at de representerer et mannlige homofilt par, som nevnt i kapittel 2.4.3. Oppgavens teoretiske utgangspunkt, som tar i betraktning at det å være en person er performativt og relasjonelt, avviser en tolkning som utelukkende går ut fra det moderne samfunns opplevelse av kjønn og seksualitet. Ved å se nærmere på ristningsfigurene i en slik scene kommer det frem en del forskjeller i sammenheng med hvilke attributter figurene har. For eksempel er det mange figurpar der den ene figuren ikke har markert en strek ut fra hodet, og man kan heller ikke i alle tilfeller se hvem falloen tilhører. Deres plassering i forhold til hverandre er også varierende. Det er derfor ingen naturlig logikk som tilsier at de består av et heterofilt- eller homofilt par. Man kan heller ikke regne med at alle hieros gamos-scenene hadde lik betydning, eller viste kun én bestemt handling. Dette ser man spesielt om man tar i betraktning deres noe varierende plassering, posisjoner, og attributter.

---

⁴ Merk at skålgropene kun er synlige på det påmalte helleristningsfeltet i Sverige, og ikke på kalkeringen som anvendes i oppgaven.

⁵ Det er også oppdaget enkelte dyr som har markert både en fallo og en skålgrop ved underkroppen (Lindgren 1999: 45).

Figur 6.2. Scener som avbilder hieros gamos. Øverst fra venstre: fire hieros gamos fra Svälte Kville (Coles 2005: 193). Nederst fra venstre: tre hieros gamos fra Kalleby Uppegård (SHFA.se), et fra Vitlycke (hallristning.se), et fra Tvette (Vogt 2012: 229), og et fra Leirfall III (Sognnes 2001: 70).

I stor grad har ristninger som avbildes i en aktiv handling, selv uten markert fallos, primært blitt tolket å representere menn. Bakgrunnen for dette ligger kanskje i antagelser om at kvinner ikke kan utføre noe som er overveiende aktivt. Ulike roller som tilskrives kvinner og menn har i stor grad blitt sett på som naturlige i sammenheng med kjønn. I realiteten er kjønn kulturelt varierende, noe som imøtegår Butler (1990) sitt syn på kjønn og identitet som kulturelt tillært gjennom performative handlinger. Går man ut fra dagens stereotype vestlige inndeling av hva som oppfattes som mannlig og kvinnelig, vil det gjøre tolkningene ureflekterte. Det er derfor ingen enkel sak å vite hva som representerer en mann eller kvinne i ristningsmaterialet, og man kan ikke med sikkerhet si at kjønnede forskjeller var det viktigste å uttrykke i ristningsmaterialet (Goldhahn og Fuglestad 2012: 252). Falliske figurer blir i mange tilfeller betraktet på samme måte. Analysen fra kapittel 5.5. viser at både falliske og ikke-falliske ristninger opptrer i mange ulike scener og performative handlinger, og fallosen betyr derfor ikke nødvendigvis det samme i alle sammenhenger. De ulike attributtene knyttet til figurene kan ha representert ideologiske, sosiale og historiske roller, som ikke nødvendigvis var kodet i det biologiske kjønn (Hygen og Bengtsson 1999: 79). Ettersom 68 (39,5%) av menneskefigurene er markert uten fallos, kan mangelen på kjønnede trekk poengtere at ikke bare biologisk kjønn hadde en betydning, men at også at andre identitetskategorier ble uttrykt. Det argumenteres derfor for at ristningsmaterialets inndeling av kjønn med et binært og stereotyp utgangspunkt ikke reflekterer relasjonelle og performative opplevelser av kjønn og andre identiteter i bronsealderen.

6.2. Sosial status, identiteter og roller

Funn i grav- og helleristningsmaterialet har i stor grad blitt tolket som indikatorer for ulike identiteter og roller som eksisterte i bronsealderen. I det arkeologiske materialet som brukes i denne studien har tradisjonelle tolkninger i betydelig grad fokusert på identiteter og roller som høystatusledere, krigere og varianter av rituelle spesialister.⁶ Videre vil det diskuteres rundt disse identitetene og rollene ved å benytte det arkeologiske materialet.

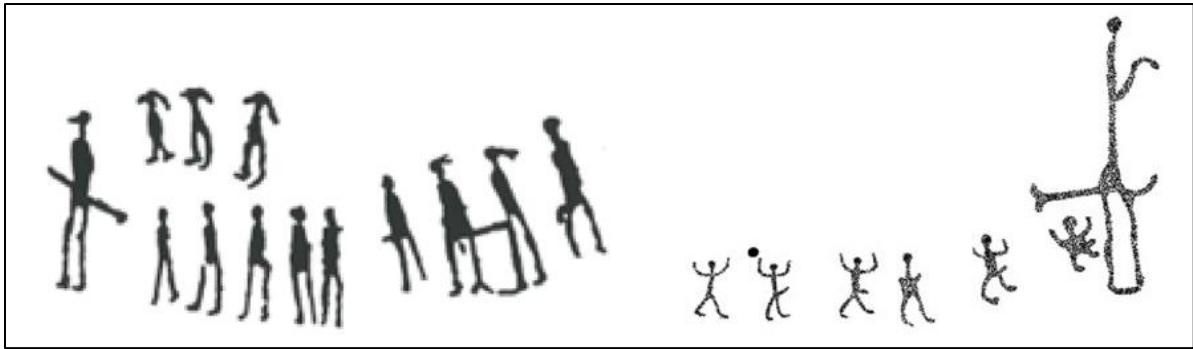
6.2.1. Høystatusledere?

I det arkeologiske materialet peker flere indikatorer mot høy sosial status og betydningsfulle roller blant enkelte medlemmer i samfunnet. Dette kan ha inkludert samfunnslederroller og andre ledende posisjoner.

Tradisjonelt har velstående samfunnslag blitt knyttet til gravhauger og gravrøyser, der verdifulle gjenstander i gull og bronsevåpen ble plassert (Thrane 2013: 757; Streiffert-Eikeland 2023). Dette samsvarer gravene med etui, som regnes å overstige gjennomsnittet for rikdom i bronsealderens graver (Lomborg 1966: 6- 8; Lomborg 1981: 78-79; Goldhahn 2013: 391). En annen interessant observasjon kommer fra ristningsmaterialet ved Vitlycke i Sverige og Leirfall III i Trøndelag (se figur 6.3.). Her finner man prosesjonslignende figurer, hvor den ledende figuren tydelig har et markert sverd, som korrelerer med våpen man finner i gravmaterialet. Dette kan antyde at ledere markerte seg ved å bruke våpen statussymboler (Lomborg 1981: 78). Den rike graven fra Valleberga, der individet har lite utviklet muskulatur, gir ytterligere innsikt, pekende mot en rolle der fysisk arbeid ikke var nødvendig, og dermed indikere en form for ledende rolle (Strömberg 1975: 36, 41).

---

⁶ En rituell spesialist kan anses som en person med spesifikk kunnskap og kompetanse som skiller seg fra den allmenne befolkningen (Goldhahn og Østigård 2007: 9). Dette kan for eksempel være en sjaman, som kan ha vært en religiøs leder og fungert som en mellomperson mellom den virkelige verden der mennesker lever, og den åndelige verden (Pentikäinen 1998: 31). Det kan også være en prest, som ofte tenkes på som en person som utfører faste ritualer (Nelson 2015: 191-192).

Figur 6.3. Prosesjonene på Leirfall III og Vitlycke.

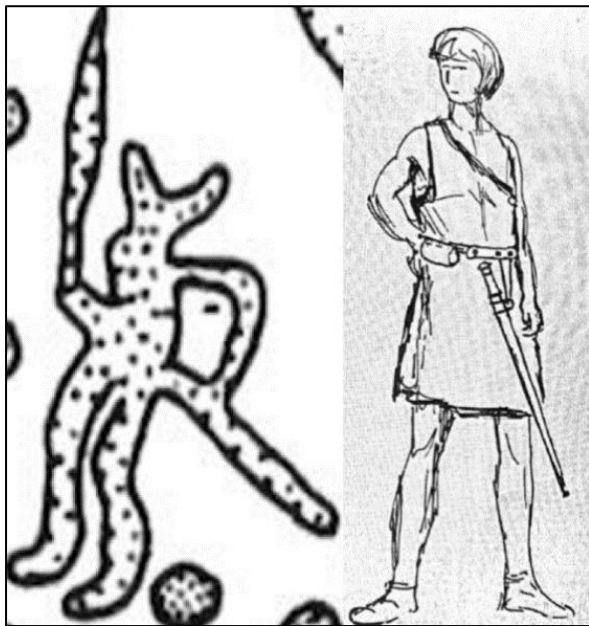
En annen interessant observasjon er ravets uvanlig høye forekomst i graver med etui sammenlignet med andre graver fra eldre bronsealder (Jensen 2000: 78). Rav, sammen med andre objekter som middelhavskonkylie, blå glassperle, rød hematittstein, samt bronse- og gullgjenstander som finnes i disse gravene, vitner om eksotiske varer som antagelig var del av et omfattende handels- og utvekslingsnettverk (Lomborg 1981: 70; Goldhahn 2012: 244; Goldhahn 2019: 89). Med disse bemerkningene, kan de sies at de gravlagte med etui sannsynligvis hadde en høy sosial status. Når man tar i betraktning at graver med etui er fåtallige sammenlignet med andre rike graver fra bronsealderen, og at prosesjoner sjeldent avbildes i ristningsmaterialet (Sognnes 1999: 50), kan den begrensede forekomsten skyldes deres spesielle sosiale egenskaper. Kanskje kan det tyde på en høystatusrolle, som stormann eller høvding (Lomborg 1981: 78).

6.2.2. Krigere?

Forekomsten av sverd og dolk i graver med etui er over det normale gjennomsnittet blant bronsealderen graver (Lomborg 1981: 78-79) der 14 (35%) har sverd og 22 (55%) har dolk. Basert på sverdet hos den avdøde i Hvidegård mente flere at han var en velstående kriger, samtidig som han var en trollmann eller sjaman basert på etuiet (Herbst 1848: 350; Boye 1896: 136; Randsborg 1993: 122; Jensen 2013: 410). I flere av gravene er det indikatorer på at etuiet var festet i det samme belte som sverdet (figur 6.4), og etuiet kan derfor ha vært knyttet til den gravlagtes våpenarsenal (Goldhahn 2009b: 95). Dette kan vitne om en mer direkte sammenheng mellom etuiet og bronsealderens krigs- og voldskultur (Goldhahn 2009b: 95). I lys av dette er det ikke usannsynlig at en person som har vært en kriger også kan ha hatt kunnskap og ferdigheter som en lege. Når det gjelder helleristningsmaterialet har det blitt identifisert avbildninger av våpen- eller redskapsbærere, der man blant annet kan observere sverdslire, øks, spyd, leggskinner og skjold, både hos falliske- og ikke falliske

menneskefigurer. Disse attributtene kan knyttes til krigføring og kan ha vært militære våpen og beskyttelsesutstyr. Det er interessant å merke seg at sverdet, som opptrer i mange av oppgavens graver, kun er avbildet ute av sverdsliren hos én enkelt ristningsfigur.

Ristningsfiguren som holder sverdet, ser imidlertid ikke ut til å være involvert en krigersk handling sammen med andre menneskefigurer. Dolken er ikke identifisert på noen av ristningene i materialet, men finnes i en betydelig andel av gravene. På den annen side er øksen avbildet ofte i ristningsmaterialet, men opptrer sjeldent i oppgaven graver (fem, 12,5%) sammenlignet med dolken og sverdet. Basert på inndelingen av scener i ristningsmaterialet i

Figur 6.4. Til venstre: Ristningsfigur med sverdslire og sverd markert. Til høyre: Rekonstruksjon av den gravlagte i Hvidegård. Tegnet av Henning Ørsnes. (Lomborg 1981: 76).

kapittel 5.5.3., ser ikke mange figurer ut til å være involvert i en aktiv kamp eller krigshandling, til tross for at våpen er markert som attributt på en stor andel av figurene. En motivkomposisjon som viser to menneskefigurer stående ansikt til ansikt på Hegre VII kan for eksempel oppfattes som en samtale, snarere enn en kamp, selv om den ene har markert sverdslire. Dette kan indikere at våpen også ble båret på kroppen som et tydelig og sterkt symbolsk medium, som videre kan ha uttrykt deres sosiale status og tilhørighet (Sørensen 1997: 93).

6.2.3. Rituelle spesialister?

Innenfor det arkeologiske materialet har det blitt avdekket indikasjoner som kan antyde en identitet og rolle som rituell spesialist. Allerede i 1848 ble den gravlagte i Hvidegård tolket i religiøse og magiske termer (Herbst 1848: 58, 60), en fortolkning som fortsatt eksisterer blant flere forskere i dag. Begreper som seidmann, trollmann, trollkyndig, legekyndig, prest, heks, sjaman, krigersjaman, og medisinmann har alle blitt brukt for å beskrive de avdødes identitet og rolle (se Boye 1889: 334; Winge 1904: 315, 318; Lomborg 1966: 5; Glob 1970: 93; Sørensen 1990: 50; Lomborg 1981: 75, 78, 82; Randsborg 1993: 122; Kaul 1998: 16-20; Jensen 2002: 301-303; Goldhahn 2007: 182, 203; Thrane 2013: 757). I gravene med etui er spesielle funn gjort, inkludert steiner og mineraler, innpakke gjenstander, dyre, - insekt, - eller menneskelevninger og annet organisk materiale som trebiter, ulltråd og leire (se kapittel

5.3.1.). Det er særlig disse tingene som har støttet tolkningen av en rituell spesialist (Goldhahn 2019: 77).⁷ Indikasjonene på rituelle spesialister kan også være representert i helleristningsmaterialet gjennom interaksjon mellom mennesker og dyr.

Unike småting og dyr

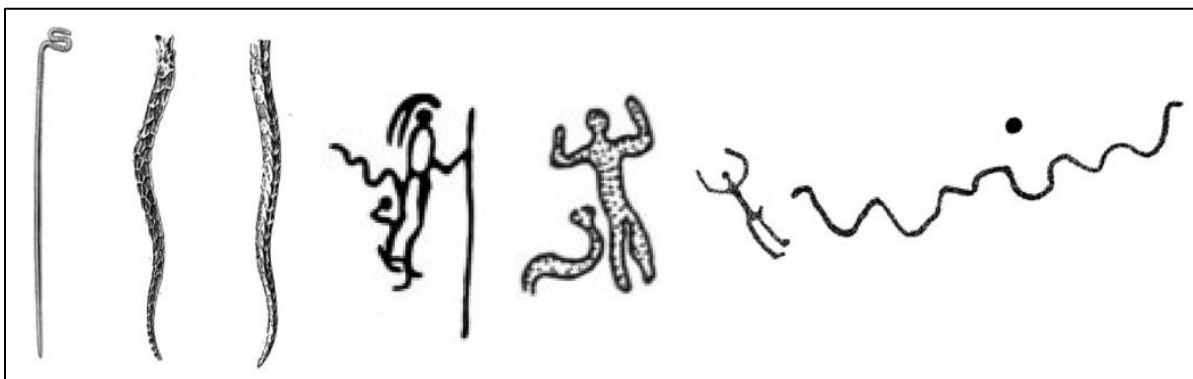
Mange av de unike småtingene som opptrer i etuiene, tradisjonelt tolket som ulike typer amuletter (se kap. 5.3.1.) (Brøndsted 1958: 108; Lomborg 1966: 8; Randsborg 1993: 122, 124; Jensen 2000: 79; Jensen 2002: 301; Jensen 2013: 410), kan rimeligvis vurderes som ritualobjekter med spesielle meninger innenfor bronsealderens rituelle sfære. Det er interessant å bemerke seg at ting som knust keramikk, brent bein, flint og kvarts har blitt funnet under utgravninger foran flere helleristningsfelt i Sverige og Norge (Hygen og Bengtsson 1999: 156; Boyle 2008: 15). Dette er ting som ligner noe av det opptrer i enkelte etui, og kan kanskje knyttes til tidligere tolkninger som har foreslått sjamaner som deltakere i produksjon av bergkunst, og ledere av seremoniene og ritualene som fant sted rundt helleristningsfeltene (Mandt 2001: 291). Likevel kan ikke en direkte sammenheng mellom dette fastslås, og det vil derfor ikke diskuteres ytterligere. Det argumenteres imidlertid for at disse tingene ikke nødvendigvis må være knyttet til den rituelle og sjamanistiske sfære (Nelson 2015: 200-201). En annen mulig forklaring kan være at det har vært den avdødes praktiske samling av ting. Som et eksempel kan ssvovelkis, som del av et fyrtøy nevnes (Lomborg 1956: 162). Ilden den skapte kan ha hatt funksjoner i praktiske og hverdagslige aspekter av livet. Imidlertid kan den også ha fungert som et element under rituelle seanser.

I grav- og helleristningsmaterialet er det identifisert dyr som slange (figur 6.4.), fugl (figur 6.5.), hest, okse og hjortedyr. Dyrenes tilstedeværelse vil gjøre det viktig å ta dem i betraktning, ettersom det ikke er rettfram hvordan forholdet mellom mennesker og dyr var i bronsealderen. For eksempel viste analysen (se kapittel 5.5.1.) at fugler i ristningsmaterialet kan ha vært representert i en sammenblanding med menneskefigurene, der hodeformen på en betydelig mengde menneskefigurer (51, 29,7%) kan minne om et fuglenebb (Goldhahn 2019: 223). Videre kan formen på noen av ristningsfigurenes armer minne om fuglevinger på en menneskekropp (figur 6.6.). Hesten, spesielt prominent i ristningsmaterialet, kan sammen med de andre dyrene representert en symbolsk betydning knyttet til religiøse eller spirituelle forestillinger. Dette kan støttes av funn som hestetannen og gaupekloen med polert overflate

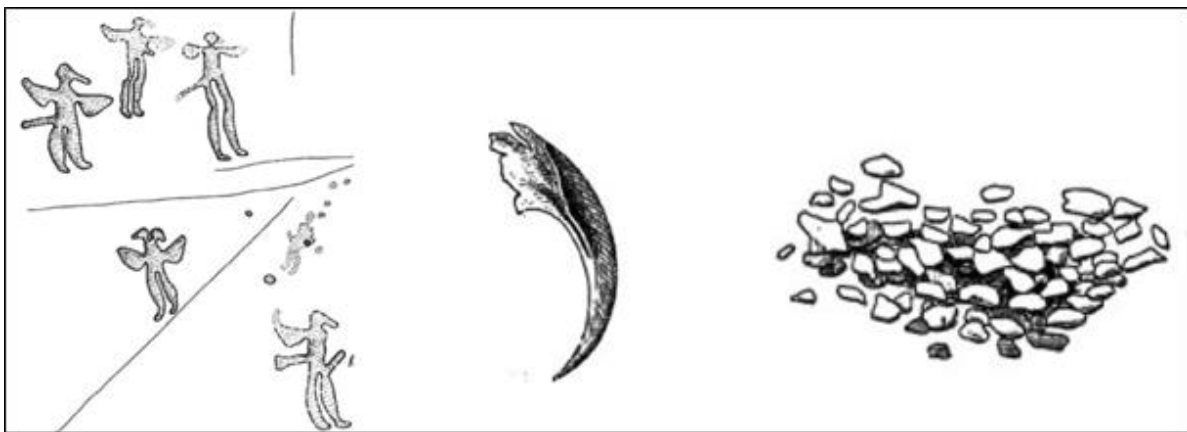
---

⁷ Tilstedeværelsen av et trekant-formet tøyestykke i Hvidegård, tolket å være en kultisk drakt, har også vært med på å styrke denne teorien (Lomborg 1981: 81-83).

fra Maglehøj, som antyder rituell bruk (Boye 1889: 321, 331). Det er også bemerket ting behandlet med spesiell omhu, deriblant tarmen/blæren med småstein i en liten lærpose sydd igjen, sammen med en ekornkjeve i Hvidegård (Winge 1904: 317). Det kan tenkes at dyrelevningene som opptrer i etuiene (se kapittel 5.3.1.) ble brukt i forbindelse med sjamanistisk praksis, der sjamanen kunne skifte ham. Det vil si at sjamanen kunne transformere seg og innta forskjellige dyreskikkelser (Dommasnes 2006b: 263). Menneskefigurene i helleristningsmaterialet, spesielt de markert med dyrelignende former, kan også støtte denne sammenhengen.

Figur 6.5. Slangen i materialet. Fra høyre: nål fra graven Fridhem (Runcis 1996, i Goldhahn 2007: 177), en slangehode fra to perspektiv fra Hvidegård (Glob 1970: 96), menneskefigur fra Högsbyn (Svensson 1982: 24), menneskefigur fra Litsleby (Coles 2005: 146), menneskefigur fra Vitlycke (shfa.com).

Figur 6.6. Fuglen i materialet. Helleristninger fra Källsängen Bottna som kanskje avbilder blanding av menneske og fugl (Coles 2005: 175), og falkklo og småstein fra graven Hvidegård (Glob 1970: 96).

Personhoodteorien støtter tanken om at mennesker ble påvirket av ulike elementer i livet sitt. Tilstedeværelsen av dyr og andre unike naturelementer i materialet antyder at disse hadde betydning for menneskene i bronsealderen. Samlet kan det arkeologiske materialet mulig gi indikasjoner på hvordan mennesker forstod sin egen identitet, rolle og plass i verden i relasjon til disse elementene. Det kan ha eksistert rituelle og magiske forestillinger rundt dette, men det trenger ikke nødvendigvis å ha vært tilfellet.

6.3. Fra binære stereotypier til et mangfold av identiteter og roller?

Med fokus på begrenset arkeologisk materiale har ulike identiteter og roller i bronsealderens samfunn i Sør-Skandinavia blitt diskutert kritisk. Sentralt i problemstillingen ligger spørsmålet om hva graver og helleristninger kan si om kjønn, identitet og roller i denne tidsperioden. Diskusjonen har involvert en problematisering av kategorisering av kjønn, identitet og roller i grav- og helleristningsmaterialet, der det er påpekt at moderne konsepter kan være utilstrekkelige for å forstå bronsealderen.

Tidligere forskning har vært verdifull for å danne en forståelse, og studiens funn antyder at tidligere tolkninger, spesielt fra forskere som Kristian Kristiansen (1984, 1998, 2014) og Klavs Randsborg (1974, 1986) kan være for snevre og stereotypiske. Derfor har denne studien søkt å utforske potensielle forhold mellom kjønn, identitet og roller i bronsealderens samfunn, uten å begrense seg til en moderne og binær forståelse. Forskning fra blant annet Goldhahn og Fuglestad (2012) og Bergerbrant (2007, 2017) har vært nyttige i denne sammenhengen.

Målet med studien har vært å problematisere en eksplisitt tildeling av kjønn, identitet og roller i bronsealderens samfunn for å unngå moderne generaliseringer. Som Fontijn og Brück (2013: 203) argumenterer for, reflekterer forestillingen om bronsealderens krigerhøvding egenskaper som er typiske for det idealiserte individet i dagens vestlige samfunn. Det samme kan bli sagt om forestillingen av andre identiteter. Derfor vil det være viktig å anerkjenne materialet som komplekst og relasjonelt, samtidig som det blir erkjent at en moderne oppfatning av arkeologisk materiale utenfor normen kanskje ikke samsvarer med hvordan mennesker i bronsealderen selv opplevde det.

I lys av Queer-teori påpekte Strassburg (2000: 26) at det som betraktes som avvikende i et samfunn, eksisterer dynamisk sammen med det normale. Derfor kan ikke de gravlagte med etui og menneskefigurene i helleristningsmaterialet nødvendigvis sees som avvikende i det samtidige samfunnet, men heller som en nødvendig og alminnelig del av det. Det er heller ingen garanti for at alle mennesker levde i samsvar med tidens idealer og ideologi, og å skille mellom maskuline og feminine trekk er gitt at denne forståelsen er konstruert innenfor moderne heteroseksualitetsrammer (Butler 2020: 53).

Diskusjonen viser at ting kan tolkes på flere måter, og at det er et komplekst spekter av muligheter. Den moderne og binære forståelsen av kjønn som den viktigste delen av en persons identitet har blitt utfordret. Studien antyder at både biologiske kvinner og biologiske menn kunne ha forskjellige, men kanskje også lignende identiteter og roller. Selv når man avdekker slike forskjeller og likheter, gir det begrenset innsikt i hvordan forskjellene og likhetene faktisk ble praktisert i bronsealderens samfunn. Det er et poeng at kjønn antagelig ikke var den eneste eller viktigste mekanismen i bronsealderssamfunnet, og andre faktorer som alder, status og slekt kan ha påvirket deres identitet og rolle. I tillegg har det også vært viktig med et relasjonelt syn, idet det tar hensyn til andre ikke-menneskelige aspekt. Dette er relevant ettersom mennesker eksisterer i et komplekst samspill og blir påvirket av andre element på jorden (Fontijn og Brück 2013: 213). Det er heller ikke tilstrekkelig å si at noen mennesker hadde like identiteter og roller i de tilfellene de er gravlagt eller avbildet med lignende gjenstander eller attributter, når de i realiteten kan ha vært svært forskjellige. Likevel kan tenkes at gravlegginger og produsering av helleristninger har hatt ulike sosiale funksjoner, og vært uttrykk for tidligere kjønns- og identitetssystemer, eller i hvert fall hvordan det ble ønsket at de skulle være (Damm 1991: 130; Fahlander og Østigård 2008: 10; Budja 2010: 51; Goldhahn og Fuglestad 2012: 252).

Kapittel 7. Avslutning

Målet med denne oppgaven har vært å besvare problemstillingen: «Hvilke sammenhenger mellom kjønn, identitet og roller kan bli forstått ut fra graver og helleristninger som oppleves utenfor normen i bronsealderen i Sør-Skandinavia». Ved å se nærmere på utvalgte graver og helleristninger i et teoretisk og forskningshistorisk lys, ble det tradisjonelle binære satt opp mot de arkeologiske materialgruppene. Det ble først diskutert rundt det mannlige og kvinnelige, og videre rundt ulike identiteter og roller, inkludert samfunnslederskap, krigere og rituelle spesialister. Ut fra diskusjonen har det blitt avdekket at det arkeologiske materialet kan avspeile en rekke komplekse identiteter og roller, som antagelig ikke kun var knyttet til kjønn. Dermed vil et fokus på mangfold, som for eksempel ulike identiteter og roller til samme person være en mer interessant vei å gå.

Det er tydelig at oppgaven har ledet til flere spørsmål enn svar, og gjennom arbeidet har også nye problemstillinger for fremtidig forskning dukket opp. En regional sammenligning av gravene med etui, for å identifisere eventuelle likheter og forskjeller i gjenstandsinventaret, hadde vært interessant. Det er også verdt å nevne at graver med etui har blitt oppdaget i andre deler av Nord-Europa, og en inkludering av disse kunne vært berikende. I grav- og helleristningsmaterialet har det også vært en stor tilstedeværelse av dyr. En studie av forholdet mellom mennesker og dyr i bronsealderen, ved bruk av teorier som animisme og totemisme, kan også gi verdifull innsikt. En slik tilnærming vil være fordelaktig for å unngå en antroposentrisk (menneskesentrert) studie, og kan bidra til en mer helhetlig forståelse.

Samlet sett har oppgaven utfordret etablerte perspektiver og åpnet døren for mulig videre fokus i forskning. Det har blitt forsøkt å utvide forståelsen av kjønn, identitet og roller i bronsealderen som mer varierende, mangfoldig og kompleks. Selv om oppgaven ikke har gitt en endelig konklusjon, har den bidratt til å kaste lys på viktigheten av å unngå ensidige og stereotype tolkninger av bronsealderssamfunnet.

Litteraturliste

- Aner, E. og Kersten, K. (1973) *Die funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Bind. 1. København: Verlag Nationalmuseum.
- Aner, E. og Kersten, K. (1976) *Die funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Bind. 2. København: Verlag Nationalmuseum.
- Aner, E. og Kersten, K. (1977) *Die funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Bind. 3. København: Verlag Nationalmuseum.
- Aner, E. og Kersten, K. (1986) *Die funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Bind. 8. København: Verlag Nationalmuseum.
- Aner, E. og Kersten, K. (1990) *Die funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Bind. 9. Neumünster: Karl Wachholtz Verlag.
- Aner, E. og Kersten, K. (1995) *Die funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Bind. 10. Neumünster: Karl Wachholtz Verlag.
- Almgren, O. (1927) *Hällristningar och kultbruk: bidrag till belysning av de nordiska bronsåldersristningarnas innebörd*. Stockholm: Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien 35.
- Arwill-Nordbladh, E. (1989) Oscar Montelius and the Liberation of Women: An Example of Archaeology, Ideology and the Early Swedish Womens Movement, i Larsson, T. B. og Lundmark, H. (red.) *Approaches to Swedish prehistory: a spectrum of problems and perspectives in contemporary research*. Oxford: B.A.R., s. 131–142.
- Arwill-Nordbladh, E. (2001) *Genusforskning inom arkeologin*. Stockholm: Höskoleverket.
- Bem, S. L. (1993) *The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequality*. New Haven and London: Yale University Press.
- Bengtsson, L. (1999) Manligt - kvinnligt. Kring dölda strukturer på hällristningar i Bohuslän, i Olausson, M. (red.) *Spiralen Öga. Tjugo artiklar kring aktuell bronsålderforskning*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, s. 309–320.

- Bergerbrant, S. (2007) *Bronze age identities: costume, conflict and contact in Northern Europe 1600-1300 BC*. Doktoravhandling. Stockholm: Stockholms Universitet. Tilgjengelig fra; <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:197017/FULLTEXT01.pdf> (Hentet: 04. November 2022).
- Bergerbrant, S. (2017) Identity, Individuals and Agency in The Bronze Age, i Bergerbrant, S. og Wessman, A. (red.) *Proceedings of the 13th Nordic Bronze Age symposium held in Gothenburg 9th to 13th June 2015*. Oxford: Archaeopress Archaeology.
- Bergerbrant, S. og Wessman, A. (2018) Women on the move in the Nordic Bronze Age: a case study based on rock art and costume, i Dodd, J. og Meijer, E. (red.) *Giving the Past a Future: Essays in Archaeology and Rock Art Studies in Honour of Dr. Phil. HC Gerhard Milstreu*, s. 121-134.
- Bertelsen, R., Lillehammer, A. og Næss, J.-R. (1987) *Were they all men? an examination of sex roles in prehistoric society: acts from a workshop held at Utstein kloster, Rogaland 2.-4. november 1979 (NAM-forskningsseminar nr 1)*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Bevan, L. (2015) Hyper-masculinity and the construction of gender identities in the Bronze Age rock carvings of southern Sweden, i Skoglund, P., Bertilsson, U. og Ling, J. (red.) *Picturing the Bronze Age*. 3. utg. Oxford: Oxbow Books, s. 21-36.
- Boye, V. (1889) Maglehøi-fundet. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1889*. København: Det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab, s. 317-340.
- Boye, V. (1896) *Fund af Egekister fra Bronzealderen i Danmark: et monografisk Bidrag til Belysning af Bronzealderens Kultur*. København: Andr. Fred. Høst & Sønns Forlag.
- Boyle, A. J. (2008) En rundreise i Østfolds bronsealder, i Boyle, A. J. og Pedersen A.-J (red.) *Solskip og stjerneguder: en guide og en fortelling*. Fredrikstad: Opphav forl, s. 8-118.
- Broholm, H. C. (1943) *Danmarks bronzealder. 1: Samlede fund fra den ældre bronzealder*. København: Nyt Nordisk Forlag.
- Brück, J. (2004) Material metaphors: The relational construction of identity in Early Bronze Age burials in Ireland and Britain, *Journal of social archaeology*, 4(3), s. 307-333. <https://doi.org/10.1177/1469605304046417>.
- Brück, J. (2006) Fragmentation, Personhood and the Social Construction of Technology in Middle and Late Bronze Age Britain, *Cambridge Archaeological Journal*, 16(3), s. 297-315. <https://doi.org/10.1017/S0959774306000187>.
- Brøndsted, J. (1958) *Danmarks oldtid. Bronzealderen*. 2. utg. København: Gyldendal.

- Budja, M. (2010) The archaeology of death: from 'social personae' to 'relational personhood', *Documenta praehistorica*, 37, s. 44-54. <https://doi.org/10.4312/dp.37.4>.
- Burenhult, G. (1979) *Hällristningar: hällbilder från sten- och bronsålder i Norden*. Malmö: Malmö Museum.
- Butler, J. (1990) *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. 1. utg. London og New York: Routledge.
- Butler, J. (1993) *Bodies that matter: on the discursive limits of "sex"*. New York: Routledge.
- Butler, J. (1999) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. 2. utg. New York: Routledge.
- Butler, J. (2020) *Kjønn, performativitet og sårbarhet*. 1. utg. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Carbado, D. W; Crenshaw, K. W; Mays, V. M; Tomlinson, B. (2013) Intersectionality: Mapping the Movements of a Theory. *Du Bois Rev*, 10(2), s. 303-312. <https://doi.org/10.1017/S1742058X13000349>.
- Coles, J. (1990) *Images of the Past: A Guide to the Rock Carvings and Other Ancient Monuments of Northern Bohuslän*. Udevalla: Risbergs Tryckeri.
- Coles, J. (2005) *Shadows of a Northern Past: Rock Carvings of Bohuslän and Østfold*. Oxford: Oxbow Books.
- Collins, P. H. og Bilge, S. (2020) *Intersectionality*. 2. utg. Cambridge, UK: Polity Press.
- Conkey, M. W. og Spector, J. (1984) Archaeology and the Study of Gender, *Advances in archaeological method and theory*, 7, s. 1-38.
- Conkey, M. W; Gero J. M. (1991) Tensions, Pluralties and Engendering Archaeology: An Introduction to Women and Prehistory. *Engendering Archaeology: Women an Prehistory*. M. W. Conkey og J. M. Gero. Oxford: Blackwell 3-30.
- Crellin, R. (2020) *Change and archaeology*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Crenshaw, K. (1989) Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics, 140, s. 139-167.
- Damm, C. (1991) From Burials to Gender Roles: Problems and Potentials in Post-Processual Archaeology, i Walde, D. og Willows, N. (red.) *The Archaeology of Gender. Proceedings of the 22nd Annual Chacmool Conference*. Calgary: The Archaeological Assosiation of the University of Calgary, s. 130-134.

- Dommasnes, L. H. (1992) Two decades of women in prehistory and in archaeology in Norway: a review, *Norwegian archaeological review*, 25(1), s. 1-14.
<https://doi.org/10.1080/00293652.1992.9965541>.
- Dommasnes, L. H. (2006a) *Vestnorsk forhistorie: et personlig perspektiv*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.
- Dommasnes, L. H. (2006b) Forandringer og forvandlinger: Kjønn, dyr og virkelighetsoppfatninger før og nå, i Barndon, R. Innselset, S. M. Kristoffersen, K. L. Lørdøen, T. K. *UBAS Nordisk 3. Samfunn, symboler og identitet. Festskrift til Gro Mandt på 70-årsdagen*. Bergen: Universitetet i Bergen, Arkeologisk institutt, s. 257-269.
- Dommasnes, L. H. og Montón-Subías, S. (2012) European Gender Archaeologies in Historical Perspective, *European Journal of Archaeology*. Cambridge University Press, 15(3), s. 367-391. <https://doi.org/10.1179/1461957112Y.0000000016>
- Ehrenberg, M. (1989) *Women in Prehistory*. London: British Museum.
- Eikeland, S. K. (2023) Female Presence in Maritime Settings—Trade and Warfare, *Journal of maritime archaeology*. <https://doi.org/10.1007/s11457-023-09355-6>.
- Engelstad, E. (2001) Desire and body maps: all the women are pregnant, all the men are virile, but, I Helskog, K. (red.) *Theoretical perspectives in rock art research*. Oslo: Novus, s. 263-289.
- Engelstad, E. (2007) Much More than Gender, *Journal of archaeological method and theory*, 14(3), s. 217-234. <https://doi.org/10.1007/s10816-007-9035-3>.
- Fahlander, F. og Østigård, T. (2008) The Materiality of death: bodies, burials, beliefs. *BAR international series 1768*. Oxford: Archeopress.
- Fahlander, F. (2012) Facing gender corporeality. Materiality, intersectionality and resurrection, i Danielsson, I.-M. B. og Thedeén, S. (red.) *To gender tender: The past and futures of gender research in archaeology*. Stockholm: Stockholm University, s. 137-152.
- Fari, C. H. (2003) *HIEROS-GAMOS: en sammenligning mellom symbolets uttrykk i den nordiske bronsealderens helleristningstradisjon og myteverdenen i det østlige middelhavsområdet*. Masteroppgave. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Felding, L. (2020) One Ring to Rule Them All? Appearance and Identity of Early Nordic Bronze Age Women, *Praehistorische Zeitschrift*, 95(2), s. 422-446.
<https://doi.org/10.1515/pz-2020-0029>.

- Fontijn, D. og Brück, J. (2013) The Myth of the Chief: Prestige Goods, Power, and Personhood in the European Bronze Age, i Fokkens, H. og Harding, A. (red.) *The Oxford Handbook of the European Bronze Age*. Oxford: Oxford University Press, s. 197-215.
- Fowler, C. (2004) *The archaeology of personhood: an anthropological approach*. London: Routledge.
- Fowler, C. (2010) From Identity and Material Culture to Personhood and Materiality, i Hick, D. og Beaudry, M. C. (red.) *Oxford Handbook of Material Culture Studie*. Oxford: Oxford University Press, s. 352-385.
- Fowler, C. (2016) Relational Personhood Revisited, *Cambridge Archaeological Journal*, 26(3), s. 397-412. <https://doi.org/10.1017/S0959774316000172>.
- Fuglestedt, I. (2018) *Rock art and the wild mind: visual imagery in Mesolithic Northern Europe*. London: Routledge.
- Frei, K. M., Mannering, I., Kristiansen, K., Allentoft, M. E., Wilson, A. S., Skals, I., Tridico, S., Nosch, M. L., Willerslev, E., Clarke, L. og Frei, R. (2015) Tracing the dynamic life story of a Bronze Age Female, *Scientific Reports*, 5(1), <https://doi.org/10.1038/srep10431>.
- Frei, K. M., Villa, C., Jorkov, M. -L., Allentoft, M. E., Kaul, F., Ethelberg, P., Reiter, S. S., Wilson, A. S., Taube, M., Olsen, J., Lynnerup, N., Willerslev, E., Kristiansen, K. og Frei, R. (2017) A matter of months: High precision migration chronology of a Bronze Age female, *PLoS One*, 12(6). e0178834-e0178834. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0178834>.
- Gejvall, N.-G. (1970) The Fisherman from Barum—mother of several children!: Palaeo-anatomic finds in the skeleton from Bäckaskog, *Fornvännen*, s. 281-289.
- Gilchrist, R. (1999) *Gender and archaeology: contesting the past*. London: Routledge.
- Gilchrist, R. (2009) Sex and Gender, i Cunliffe, B., Gosden, C. og Joyce, R. (red.) *The Oxford Handbook of Archaeology*. Oxford: Oxford University Press s. 1029–1047.
- Gjessing, G. (1939) *Østfolds jordbruksristninger: Idd, Berg og delvis Skjeberg*. Oslo: Aschehoug.
- Glenn, E. N. (2002) *Unequal Freedom: How Race and Gender Shaped American Citizenship and Labour*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Glob, P. V. (1969) *Helleristninger i Danmark*. København: Gyldendal.
- Glob, P. V. (1970) *Højfolket. Bronzealderens mennesker bevaret i 3000 år*. København: Gyldendal.

- Goldhahn, J. (2002) *Bilder av bronsålder: ett seminarium om förhistorisk kommunikation: rapport från ett seminarium på Vitlycke Museum 19.e-22.e oktober 2000*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Goldhahn, J. (2007) Dödens hand - en essä om brons- och hållsmed, i Goldhahn, J. og Østigård, T. (red.) *Rituelle spesialister i bronse- og jernalderen*, Gotarc Series C 65. Gøteborg: Gøteborgs Universitet, s. 21–373.
- Goldhahn, J. og Østigård, T. (2007) Rituelle spesialister i bronse- og jernalderen- En introduksjon, i Goldhahn, J og Østigård, T. (red.) *Rituelle spesialister i bronse- og jernalderen*, Gotarc Series C 65. Gøteborg: Gøteborgs Universitet, s. 1–18.
- Goldhahn, J. (2009a) I döda personers sällskap? Några tankar om Hvidegrådsgraven och arkeologins tantalogiska semantik, i Back Danielson, I.-M., Gustin, I., Larsson, A., Myrberg, N., Thedeen, S. (red.) *Döda personers sällskap. Gravmaterialetns identiteter och kulturella uttryck. Stockholm Studie in Archaeology*. Stockholm: Stockholm Studies in Archaeology (47), 85–111.
- Goldhahn, J. (2009b) *Om krigens minnen och att minnas krig - Hvidegårdsgraven revisted #2*. Kalmar: Kalmar Studies in Archaeology V.
- Goldhahn, J., Fuglestvedt, I., og Jones, A. (2010) *Changing pictures: Rock Art Traditions and Visions in Northernmost Europe*. Oxford: Oxbow Books.
- Goldhahn, J. (2012) On war and memory and the memory of war: The Middle Bronze Age burial from Hvidegaard on Zeland in Denmark revisited, i Berge, R., Jasinski, M. E. og Sognnes, K. (red.) *N-TAG TEN: Proceedings of the 10th Nordic TAG conference at Stiklestad, Norway 2009*. BAR international series 2399. Oxford: Archaeopress, s. 237-250.
- Goldhahn, J. og Fuglestvedt, I. (2012) Engendering North European Rock Art: Bodies and Cosmologies in Stone and Bronze Age Imagery, i McDonald, J. og Veth, P. M. (red.) *A companion to rock art*. Newark: Wiley-Blackwell, s. 237-260.
- Goldhahn, J. (2013) *Bredarör på Kivik: en Arkeologisk odyssé*. Vol. 9. Simrishamn: Artes liberales.
- Goldhahn, J. (2019) *Birds in the Bronze Age: A North European Bronze Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grahn, W. (2011) Intersectionality and the Construction of Cultural Heritage Management, *Archaeologies*, 7(1), s. 222-250. <https://doi.org/10.1007/s11759-011-9164-x>.
- Gunnarsson, F. (2010) *Ritens Aktörer - En studie över rituella utövare i Sydsandinavien under bronsåldern*. Masteroppgave. Uppsala: Uppsala Universitet, Institutionen för

- arkeologi och antik historia. Tilgjengelig fra:
[https://www.academia.edu/10081515/Ritens akt%C3%B6rer En studie %C3%B6ve r rituella ut%C3%B6vare i Sydsandinavien under brons%C3%A5ldern](https://www.academia.edu/10081515/Ritens_akt%C3%B6rer_En_studie_%C3%B6ve_r_rituella_ut%C3%B6vare_i_Sydsandinavien_under_brons%C3%A5ldern) (Hentet: 31 mai. 2023).
- Hansen, M. R. (2012) Expressing identity through ritual in the Early Bronze Age, i Anfinset, N. og Wigglesworth, M. (red.) *Local Societies in Bronze Age Northern Europe*. Sheffield: Equinox, s. 56-70.
- Harris, O. J. T. og Cipolla, C. N. (2017) *Archaeological theory in the new millennium: introducing current perspectives*. London: Routledge.
- Hays-Gilpin, K. A. (2004) *Ambiguous images: gender and rock art*. Walnut Creek, Calif: AltaMira Press.
- Hays-Gilpin, K. A. (2012) Engendering Rock Art, i McDonald, J. og Veth, P. (red.) *A Companion to Rock Art*. Newark: Wiley-Blackwell, s. 197-213.
- Hedeager, L. (2017) *Arkeologi: kort fortalt*. Oslo: Pax.
- Herbst, C. F. (1848) Hvidegaards fundet. *Annaler for Nordisk Oldkyndighet og Historie 1848*. København: Det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab, s. 336–352.
- Hjørungdal, T. (1991) Det skjulte kjønn: patriarkal tradisjon og feministisk visjon i arkeologien belyst med fokus på en jernalderkontekst, *Acta archaeologica Lundensia*, 19. Doktoravhandling. Lund: Almqvist & Wiksell International.
- Hjørungdal, T. (1994) Poles Apart. Have There Been Any Male and Female Graves?, *Current Swedish Archaeology*, 2 (1), s. 141-150. <https://doi.org/10.37718/CSA.1994.07>.
- Hodder, I. (1986) *Reading the past: current approaches to interpretation in archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holst, C. (2016) *Hva er feminisme*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Horn, C. (2017) 'It's a man's world'? Sex and gender in Scandinavian Bronze Age rock art, i Bergerbrant, S. og Wessman, A. (red.) *New perspectives on the Bronze Age: proceedings of the 13th Nordic Bronze Age Symposium held in Gothenburg 9th to 13th June 2015*. Oxford: Archaeopress Archaeology, s. 237-252.
- Horn, C., Ling, J., Peternell, M. (2022) Bohuslän Rock Art, i Smith, C. (red.) *Encyclopedia of Global Archaeology*. Switzerland: Springer, s. 1–16. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-51726-1>.
- Hygen, A.-S. og Bengtsson, L. (1999) *Helleristninger i grensebygd: Bohuslän og Østfold*. Sävedalen: Warne.

- Ik Dahl, I., Hellum, A., Asland, J., Bruserud, H., Hjort, M. A., Jonassen B. G. og Skilbrei, M.-L. (2022) *Kjønn og rett: Kvinne-, kjønns- og likestillingsperspektiver i jusstudiet*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.164>.
- Jensen, J. (2002) *Danmarks oldtid: Bronzealder 2000-500 f.Kr.* 2 utg. København: Gyldendal.
- Jensen, J. (2013) *Danmarks oldtid: fra stenalder til vikingetid*. København: Gyldendal.
- Johnson, M. (2010) *Archaeological Theory: an introduction*. 2 utg. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Johnson, M. (2020) *Archaeological theory: an introduction*. 3 utg. Newark: Wiley.
- Johannsen, J. W. (2011) Carts and wagons: on Scandinavian rock carving sites, *Adoranten*, s. 95-107.
- Johansen, Ø. K. (2000) *Bronse og makt: bronsealderen i Norge*. 2 utg. Oslo: Andresen & Butenschøn.
- Joyce, R. A. (2008) *Ancient bodies, ancient lives: sex, gender, and archaeology*. London: Thames & Hudson.
- Kaul, F. (1998) *Ships on bronzes. A study in Bronze Age religion and iconography*, 3(1). Copenhagen: The National Museum.
- Kristiansen, K. (1984) Ideology and material culture: an archaeological perspective, i Spriggs, M. (red.) *Marxist Perspectives in Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 72-100.
- Kristiansen, K. (1998) *Europe before history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kristiansen, K. (2014) The dialectics of gender: Ritualizing gender relations in Late Bronze Age Southern Scandinavia, i Alexandersson, H., Andreeff, A. og Büinz, A. (red.) *Med hjärte och hjärna: En vänbok till Professor Elisabeth Arwill-Nordbladh*. Göteborgs Universitet: Institutionen för historiska studier, s. 339-354.
- Larsson, T. B. (1997) *Materiell kultur och religiösa symboler: Mesopotamien, Anatolien och Skandinavien under det andra förkristna årtusendet*. Umeå: Umeå Universitet, Institutionen för arkeologi.
- Laqueur, T. (1990) *Making sex: body and gender from the Greeks to Freud*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Lindgren, B. (1999) Rock art and gender - the case of the cup-marks, i Goldhahn, J. (red.) *Rock art as social representation*. Oxford: BAR International Series 794, s. 41-47.
- Lomborg, E. (1956) En højgruppe ved Ballermosen, Jægerpris, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*. København: Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, s. 144-203.
- Lomborg, E. (1966) Troldmands Tasken, *Skalk*, 5, s. 3-8.

- Lomborg, E. (1981) Et tøjstykke fra Hvidegårdsfundet - en hilsen fra Christian Jürgensen Thomsen, i Egevang, R., Ejlers, C., Friis, B., Hjørup, O., Munksgaard, E. (red.) *Det skabende menneske. Kulturhistoriske skitser tilegnet P.V Glob 20. feb 1981*. København: Nationalmuseet, s. 64-84.
- Lund, H. E. (1934) Graver og gravskikk i en bronsealders haug på Jæren, *Stavanger museums årshefte 1932/3*, 43, s. 57-69.
- Lund, J. og Moen, M. (2019) Hunting identities: Intersectional perspectives on Viking Age mortuary expressions, *Fennoscandia archaeologica*, 36, s. 142-155.
- Lundgren, E. og Svalastog, A. L. (2001) Den kontekstuelle kroppen, i Lundgren, E. (red.) *Ekte kvinne? identitet på kryss og tvers*. Oslo: Pax, s. 212-238.
- Lødøen, T. K. (2005). Helleristningane i Trøndelag, i Mandt, G. og Lødøen, T. K. (red.). *Bergkunst: helleristningar i Noreg*. Oslo: Samlaget, s. 96-109.
- Marstrander, S. (1963) *Østfolds jordbruksristninger - Skjeberg*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mandt, G. (1987) Female Symbolism in Rock art, i Bertelsen, R., Lillehammer, A. og Næss, J.-R. (red.) *Were they all men? An examination of sex roles in prehistoric society*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger s. 35–52.
- Mandt, G. (2001) Women in disguise or male manipulation? Aspects of gender symbolism in rock art, i Helskog, K. (red.) *Theoretical perspectives in rock art research*. Oslo: Novus, 290-311.
- Mandt, G. og Lødøen, Ø (2005) *Bergkunst: helleristningar i Noreg*. Oslo: Samlaget.
- Marstrander, S. (1963) *Østfolds jordbruksristninger - Skjeberg*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Matić, U. (2016) (De)queering Hatshepsut: Binary Bind in Archaeology of Egypt and Kingship Beyond the Corporeal, *Journal of archaeological method and theory*, 23(3), s. 810-831. <https://doi.org/10.1007/s10816-016-9288-9>.
- McCall, L. (2005) The Complexity of Intersectionality, *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 30(3), s. 1771-1800. <https://doi.org/10.1086/426800>.
- Moen, M. (2019) Gender and Archaeology: Where Are We Now?, *Archaeologies*, 15(2), s. 206-226. <https://doi.org/10.1007/s11759-019-09371-w>.
- Moen, M. og Walsh, M. J. (2022) Under the Skin: Norwegian Bog Skeletons and Perceptions of Personhood, Value, and Sacrifice, *European Journal of Archaeology*, s. 1-21. <https://doi.org/10.1017/eea.2021.65>.
- Montelius, O. (1885) *Om tidsbestämning inom bronsåldern med särskildt afseende på Skandinavien*. Stockholm: Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien.

- Montelius, O. (1986) *Dating in the Bronze Age: with special reference to Scandinavia*. Stockholm: Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien.
- Moral, E. (2016) Qu(e)rying Sex and Gender in Archaeology: a Critique of the "Third" and Other Sexual Categories, *Journal of archaeological method and theory*, 23(3), s. 788-809. <https://doi.org/10.1007/s10816-016-9294-y>.
- Müller, S. (1877) *Bronzealderens Perioder: En Undersøkelse av forhistorisk Archæologi*. København: Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab.
- Müller, S. (1897) *Vor Oldtid: Danmarks forhistoriske Archæologi*. Copenhagen: Det Nordiske Forlag.
- Müller, S. (1909) *Bronzealderens Begyndelse og ældre Udvikling i Danmark, efter de nyeste fund*. København: Det Nordiske Forlag.
- Nelson, S. M. (2015) *Shamans, queens and figurines: the development of gender archaeology*. London: Routledge.
- Nerman, B. (1936) En bronsåldersbygd med storhöger i Östergötland, *Fornvännen: Journal of swedish antiquarian research*, s. 65–81.
- Nilsen, T. B. (2005) *Vedrørende en bergkunstlokalitet i Stjørdalen: en kasusstudie av Leirfallristningene, med fokus på kronologi og tolkning*. Masteroppgave. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Oldeberg, A. (1974) *Die ältere Metallzeit in Schweden*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien.
- Parker Pearson, M. (2002) *The archaeology of death and burial*. College Station, Tex: Texas A&M University Press.
- Pentikäinen, J. (1998) The shamans and shamanism, i Jaatinen, T. Lehtinen, I. Pentikäinen, J. og Saloniemi, M-R. (red.) *Shamans*. Tampere: Tampere Museums Publications 45, s. 29–50.
- Pettersen, M. L. (2014) *Kvinnen i bronsealderen på Vestlandet*. Upubl. Masteroppgave. Bergen: Universitetet i Bergen. Tilgjengelig fra: <https://bora.uib.no/bora-xmllui/bitstream/handle/1956/9163/128574959.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Hentet: 31 mai. 2023).
- Price, T. D. (2015) *Ancient Scandinavia: an archaeological history from the first humans to the Vikings*. Oxford: Oxford University Press.
- Price, N., Hedenstjerna-Jonson, C., Zachrisson, T., Kjellström, A., Storå, J., Krzewińska, M., Günther, T., Sobrado, V., Jakobsson, M., og Götherström, A. (2019) Viking warrior women? Reassessing Birka chamber grave Bj. 581, *antiquity*, 93(367), s. 181-198.

- Randsborg, K. (1974) Social stratification in Early Bronze Age Denmark: a study in the regulation of cultural systems, *Praehistorische Zeitschrift*, 49(1), s. 38-61.
- Randsborg, K. (1986) Women in Prehistory, *Acta Archaeologica*, 55, s. 143-154.
- Randsborg, K. (1993) *Kivik: archaeology & iconography*. København: Munksgaard.
- Sahlström, K. E. (1939) *Valle härads fornminnen*. Skövde: Skövdeortens Hembygds- och Fornminnesförening.
- Sofaer, J. R. (2006) *The Body as Material Culture: A Theoretical Osteoarchaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sognnes, K. (1999) *Det levende berget*. Trondheim: Tapir.
- Sognnes, K. (2001) *Prehistoric imagery and landscapes: rock art in Stjørdal, Trøndelag, Norway*. Oxford: Archaeopress.
- Spencer-Wood, S. M. og Trunzo, J. M. C. (2022) Introduction to Archaeologies Special Issue on Intersectionality Theory and Research in Historical Archaeology, *Archaeologies*, 18(1), s. 1-44. <https://doi.org/10.1007/s11759-022-09442-5>.
- Skogstrand, L. (2004) *I krig og evighet? Kjønnsideologiske forestillinger i yngre bronsealder og eldre førromersk jernalder belyst gjennom graver og helleristninger i Østfold*. Masteroppgave. Universitetet i Bergen: Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap.
- Skogstrand, L. (2006) Kjønn som analytisk kategori og kroppslig og kulturelt fenomen, I Skogstrand, L. og Fuglestvedt, I. (red.) *Det arkeologiske kjønn. Foredrag fra et seminar om kjønn og arkeologi, Vitlycke Museum 30. januar-1 februar 2003*. Universitetet i Oslo: Oslo Academic Press, s. 109-126.
- Skogstrand, L. (2016) *Warriors and other men: notions of masculinity from the late Bronze Age to the early Iron Age in Scandinavia*. Oxford: Archaeopress Publishing Ltd.
- Strassburg, J. (2000) *Shamanic shadows: one hundred generations of undead subversion in southern Scandinavia, 7000-4000 BC*. Doktoravhandling. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Strömberg, M. (1975) *Bronsålder på Österlen: Undersökningar i Valleberga-Löderup-Ingelstorp*. Lund: Berlingska Boktryckeriet.
- Svensson, R. K. (1982) *Hällristningar i Älvsborgs län. En inventering av samtliga kända hällristningar i Dalsland och Göta Älvdalen*. Udevalla: Stiftelsen Älvsborgs Länsmuseum.

- Syvvertsen, K. I. J. (2003) *Ristninger i graver - graver med ristninger: Om ristningers mening i gravminner og gravritualer. En analyse av materiale fra Rogaland*. Masteroppgave. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Sørensen, S. A. (1990) *Oldtidsfund fra Færgegaardens arbejdsmark*. Slagslunde: Museet Færgegaarden.
- Sørensen, M. L. S. (1992) Gender Archaeology and Scandinavian Bronze Age Studies, *Norwegian archaeological review*, 25(1), s. 31-49.
- Sørensen, M. L. S. (1997) Reading Dress. The Construction of Social Categories and Identities in Bronze Age Europe. *Journal of European Archaeology* 5(1), s. 93-114.
- Sørensen, M. L. S. (2000) *Gender archaeology*. Cambridge: Polity Press.
- Sørensen, M. L. S. (2007) On Gender Negotiation and its Materiality, i Hamilton, S., Whitehouse, R. D. og Wright, K. I. (red.) *Archaeology and Woman: Ancient and Modern Issues*. California: Walnut Creek, s. 41-51.
- Sørensen, M. L. S. (2009) Gender, Material Culture, and Identity in the Viking Diaspora, *Viking and medieval Scandinavia*, 5, s. 253-269.
- Sørensen, M. L. S. (2013a) The History of Gender Archaeology in Northern Europe, i Bolger, D. (red.) *Companion to Gender Prehistory*. Oxford: Blackwells s. 396-412.
- Sørensen, M. L. S. (2013b) Identity, Gender, and Dress in the European Bronze Age, i Fokkens, H. og Harding, A. (red.) *The Oxford Handbook of the European Bronze Age*. Oxford: Oxford University Press, s. 216-228.
- Sørensen, M. L. S. og Rebay-Salisbury, K. (2023) *Death and the Body in Bronze Age Europe: From Inhumation to Cremation*. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/9781009247429>.
- Thomsen, T. (1915) Bronzealdersfund fra Thorup. *Arbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*. København: Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, s. 123-131.
- Thrane, H. (2013) Scandinavia, i Harding, F. A. og Fokkens, H. (red.) *The Oxford handbook of the European Bronze Age*. Oxford: Oxford University Press, s. 746-766.
- Treherne, P. (1995) The Warriors Beauty: The Masculine Body and Self-Identity in Bronze-Age Europe, *Journal of European Archaeology* 3(1), s. 105-144.
- Vandkilde, H., Rahbek, U. og Rasmussen, K. L. (1996) Radiocarbon dating and the Chronology of Bronze Age Southern Scandinavia, *Acta Achaologica*, Vol. 67, s. 183-198.
- Varberg, J. (2015) Where have all the young girls gone? *Adoranten*, s. 1-8.

- Vogt, D. (2006) *Helleristninger i Østfold og Bohuslän: en analyse av det økonomiske og politiske landskap*. Doktoravhandling. Oslo: Universitetet i Oslo, Det humanistiske fakultet Unipub.
- Vogt, D. (2012) *Østfolds helleristninger*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Westlye, J. (2019) "*Den Sterke Kvinnen*" *Fra husfrue til volve. En kritisk studie av kjønn, status og magi med utgangspunkt i graver med stav fra yngre jernalder på Vestlandet*, Upubl. Masteroppgave. Bergen: Universitetet i Bergen. Tilgjengelig fra: <https://bora.uib.no/bora-xmloi/bitstream/handle/1956/21267/Den-Sterke-Kvinnen-Masteroppgave--Julie-Westlye.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Hentet: 31 mai. 2023).
- Whitehouse, R. D. (2007) Gender Arcaheology and Archaeology of Women, i Hamilton, S., Whitehouse, R. D. og Wright, K. I. (red.) *Archaeology and Woman: Ancient and Modern Issues*. California: Walnut Creek, s. 27-40.
- Winge, H. (1904) Om fugle fra Bronzealderen i Danmark, *Videns. Meddel. fra den naturb. Foren. i Kbnhvn*, s. 313-318.
- Wylie, A. (1991) Gender theory and the archaeological record: Why is there no archaeology of gender?, i Gero, J. M. og Conkey, M. W. (red.) *Engendering archaeology: Women and prehistory*. Oxford: Blackwell, s. 31-54.
- Yates, T. (1990) Archaeology through the Looking-glass, i Bapty, I. og Yates, T. (red.) *Archaeology after Structuralism*. London: Routledge s. 154-204.
- Yates, T. (1993) Frameworks for an Archaeology of the Body, i Tilley, C. (red.) *Interpretative archaeology*. Providence, R.I: Berg, s. 31-72.
- Ørsnes-Christensen, M. (1952) En gravhøj i Sevel sogn. *Kuml*, 2(2), s. 9-41. <https://doi.org/10.7146/kuml.v2i2.24894>.
- Østmo, E. og Hedeager, L. (2005) *Norsk arkeologisk leksikon*. Oslo: Pax.

Nettsider

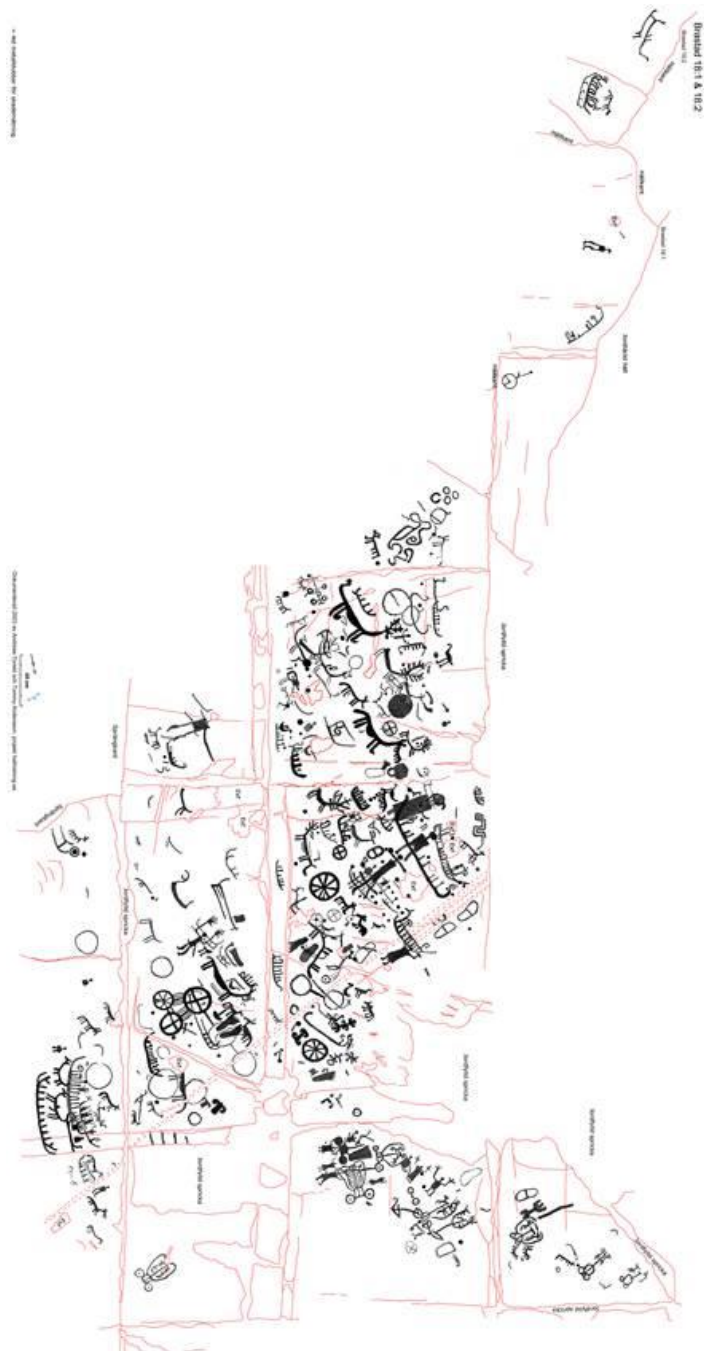
- SHFA Svenskt HällristningsForskningsArkiv, eller Swedish Rock Art Research Archives, Gothenburg University/ Vitlycke Museum, Sweden (se www.shfa.se).
- Stiftelsen för dokumentation av Bohusläns hällristningar (se <https://hallristning.se/>).

Appendiks 1 – Helleristningsfelt

Kalkeringer og bilder av felt med menneskefigurer brukt i oppgaven. Alle referanser er oppnevnt i litteraturlisten

Sverige

Backa, Brastad 18: 1–2 (SHFA)

Ristningsfeltet Backa Brastad. 18: 1–2. Dokumentert av Andreas Toreld og Tommy Andersson. Tilgjengelig fra: https://hallristning.se/dok_brastad_1.html (Hentet 04.12.22).

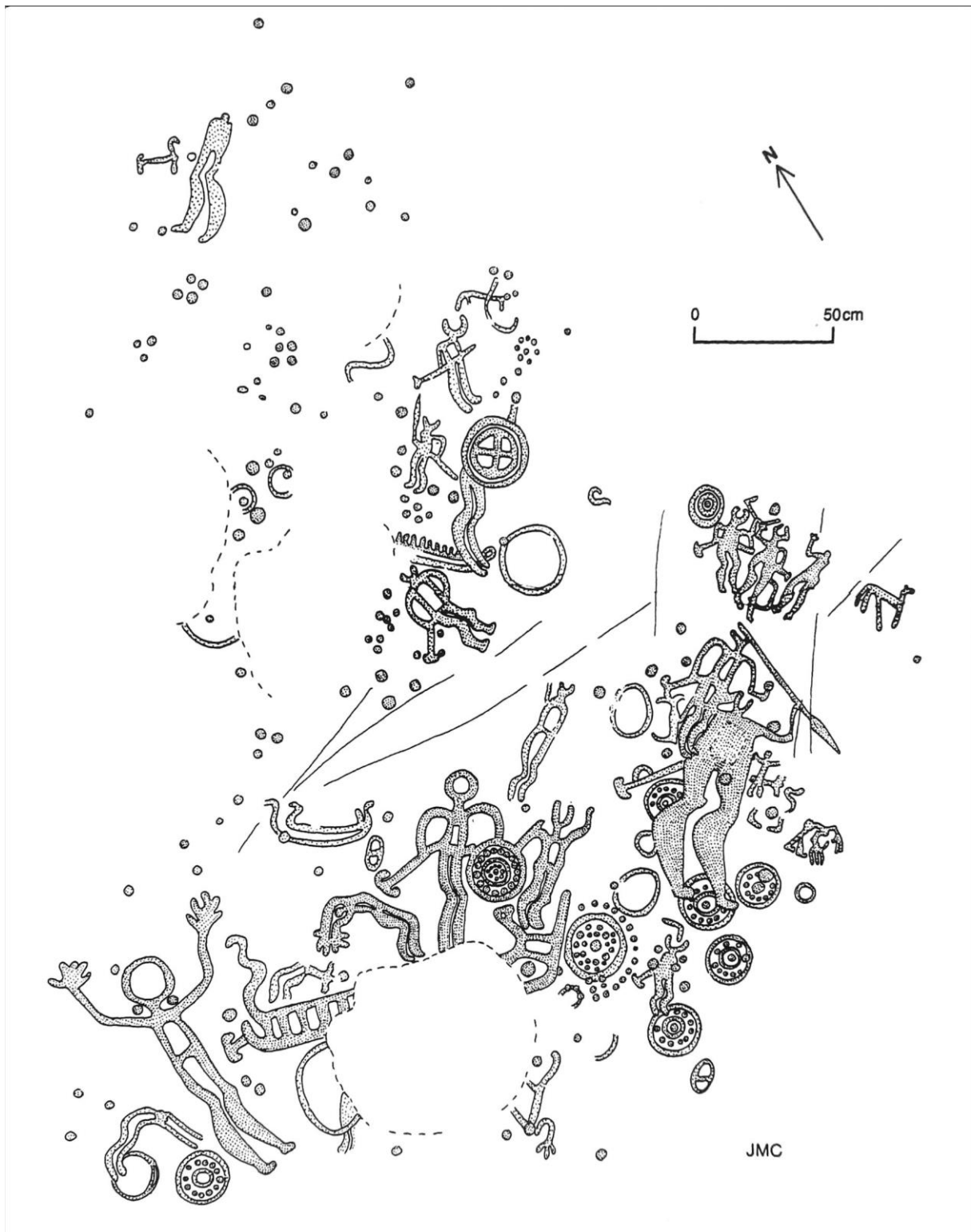

Fossum, Tanum 255: 1

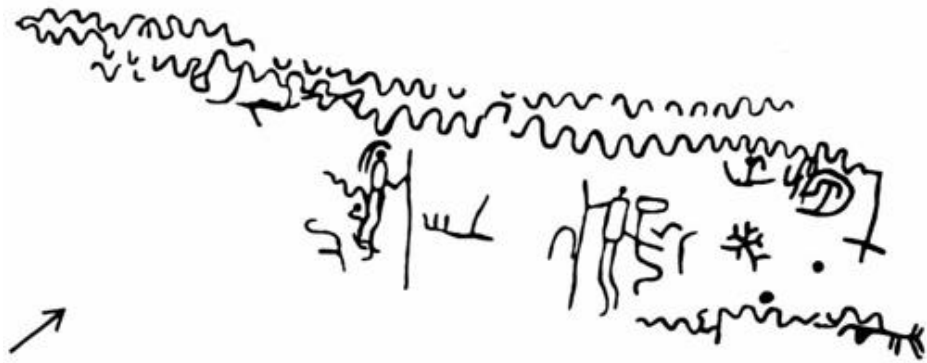
Ristningsfeltet Fossum, Tanum 255:1. Opphavsmann: Tanums Hällristningsmuseum. Tilgjengelig fra: <https://www.shfa.se/> (Hentet: 08.05.23).

Hede Kville 124: 1

Ristningsfeltet Hede Kville 124:1. Etter Coles 2005: 189.

Högsbyn, Tisselskog 10:1

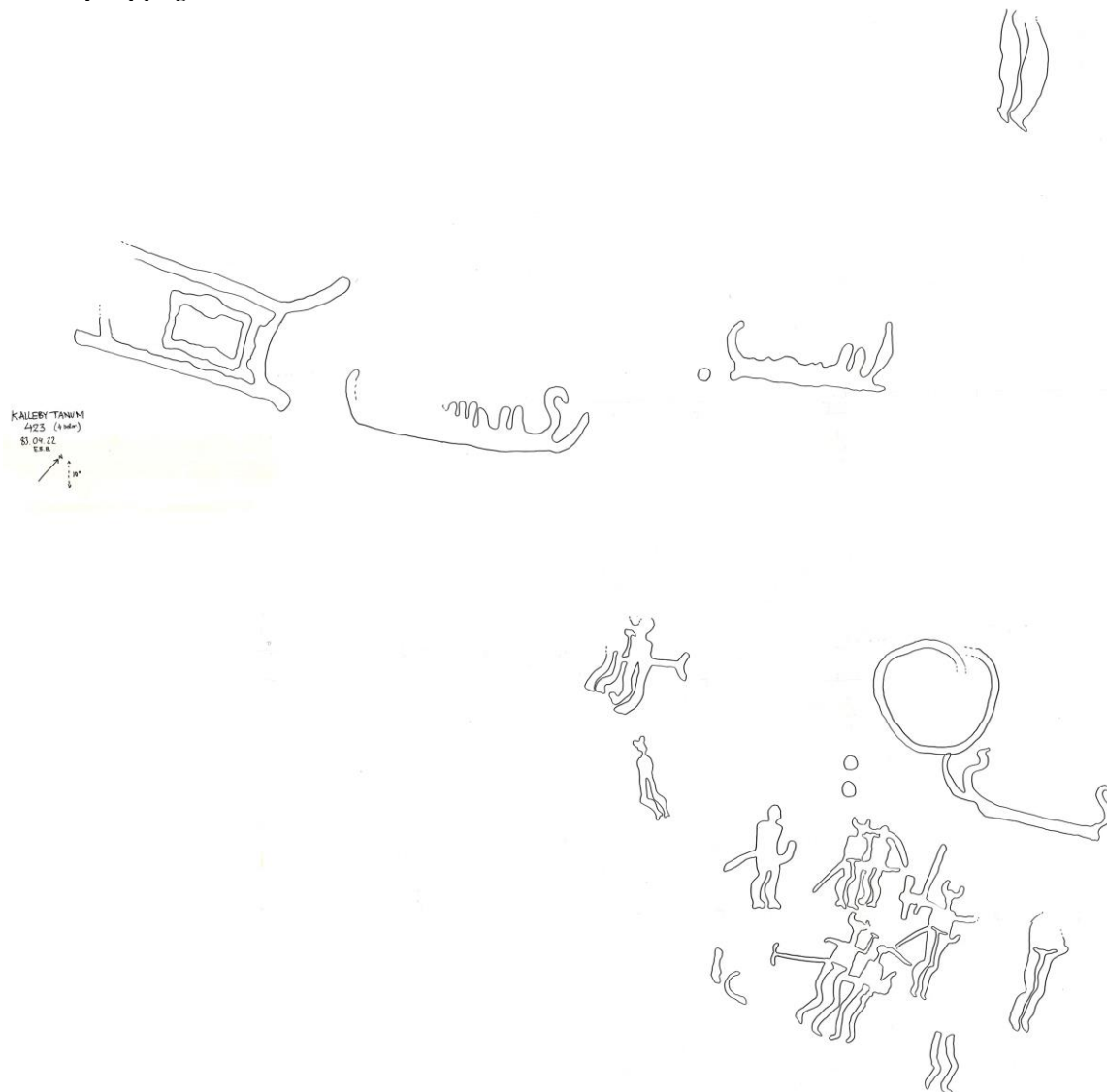
Ristningsfeltet Högsbyn, Tisselskog 10:1. Etter Svensson 1982: 24.

Källsängen Bottna 88.1

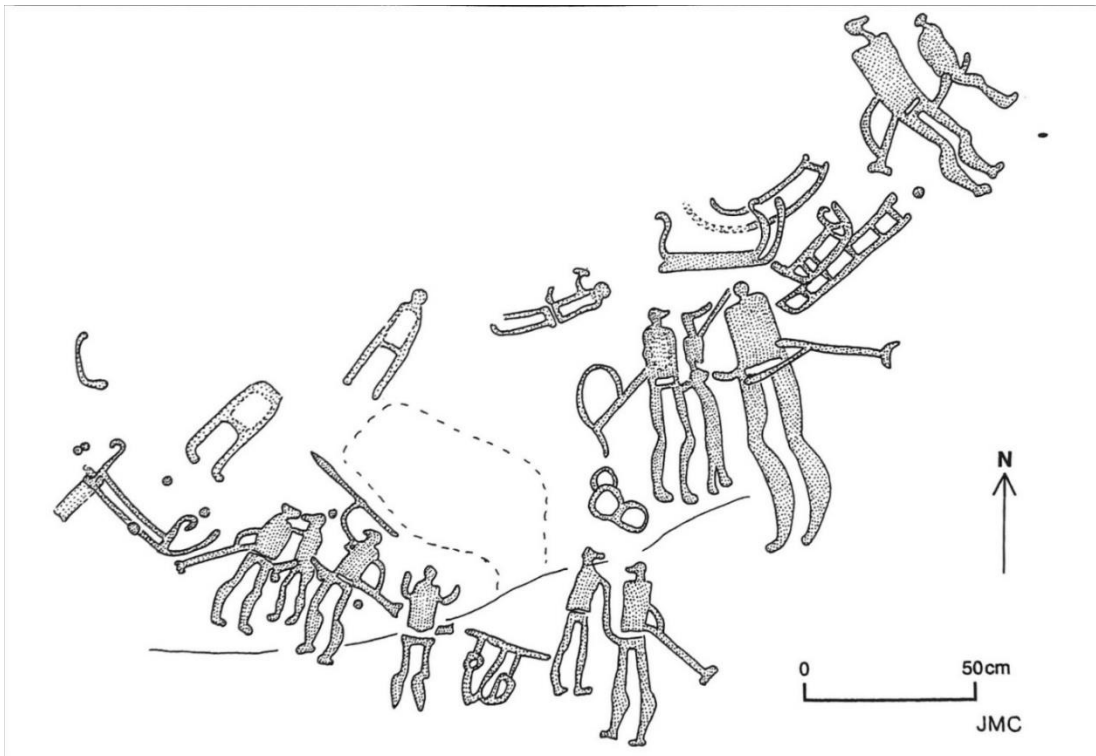
Ristningsfeltet Källsängen Bottna 88.1. Etter Coles 2005: 175.

Kalleby Uppegård, Tanum 423: 1

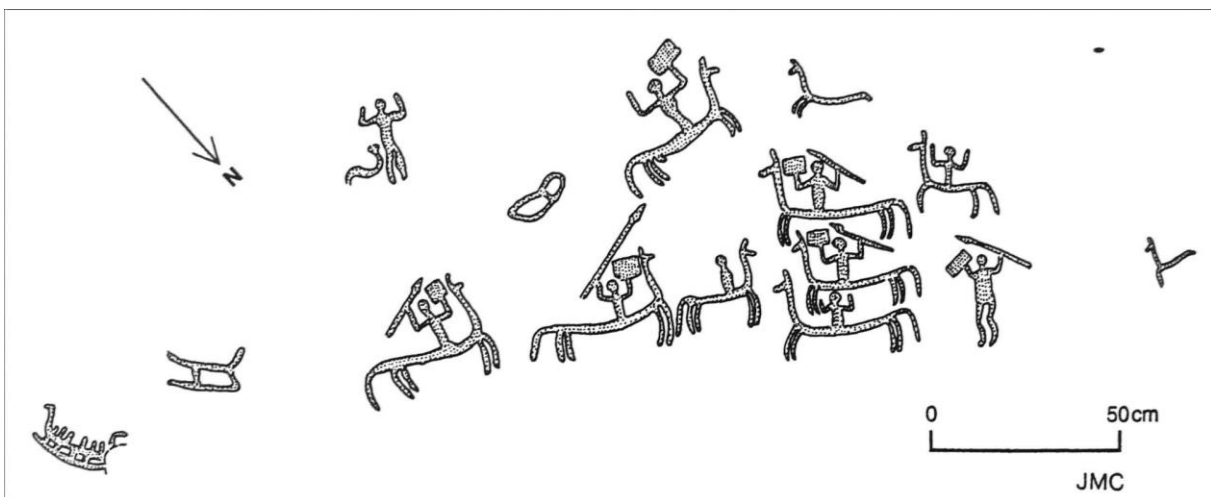
Ristningsfeltet Kalleby Uppegård, Tanum 423: 1. Opphavsmann: Erik B. Bendixen. Tilgjengelig fra:
<https://www.shfa.se/?redirectbild=6870> (Hentet: 04.12.22).

Svälte Kville 182: 1

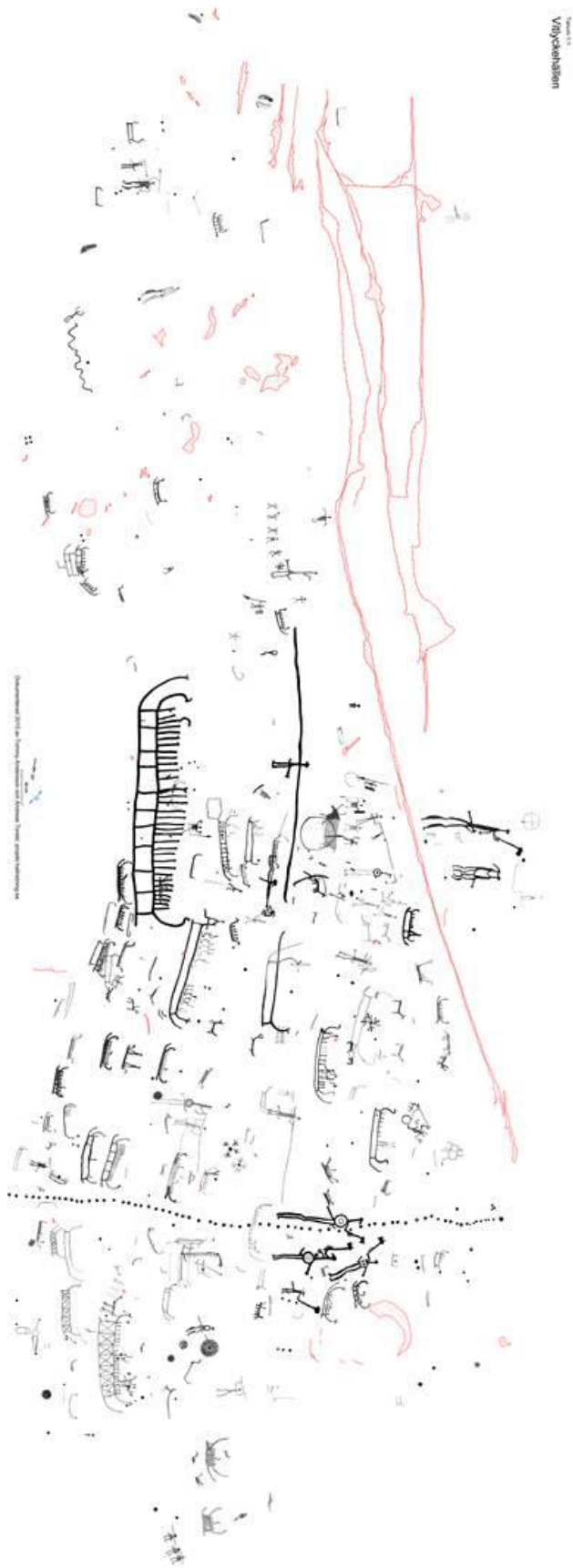
Ristningsfeltet Svälte Kville 182. Etter Coles 2005: 193.

Litsleby, Tanum 72: 1

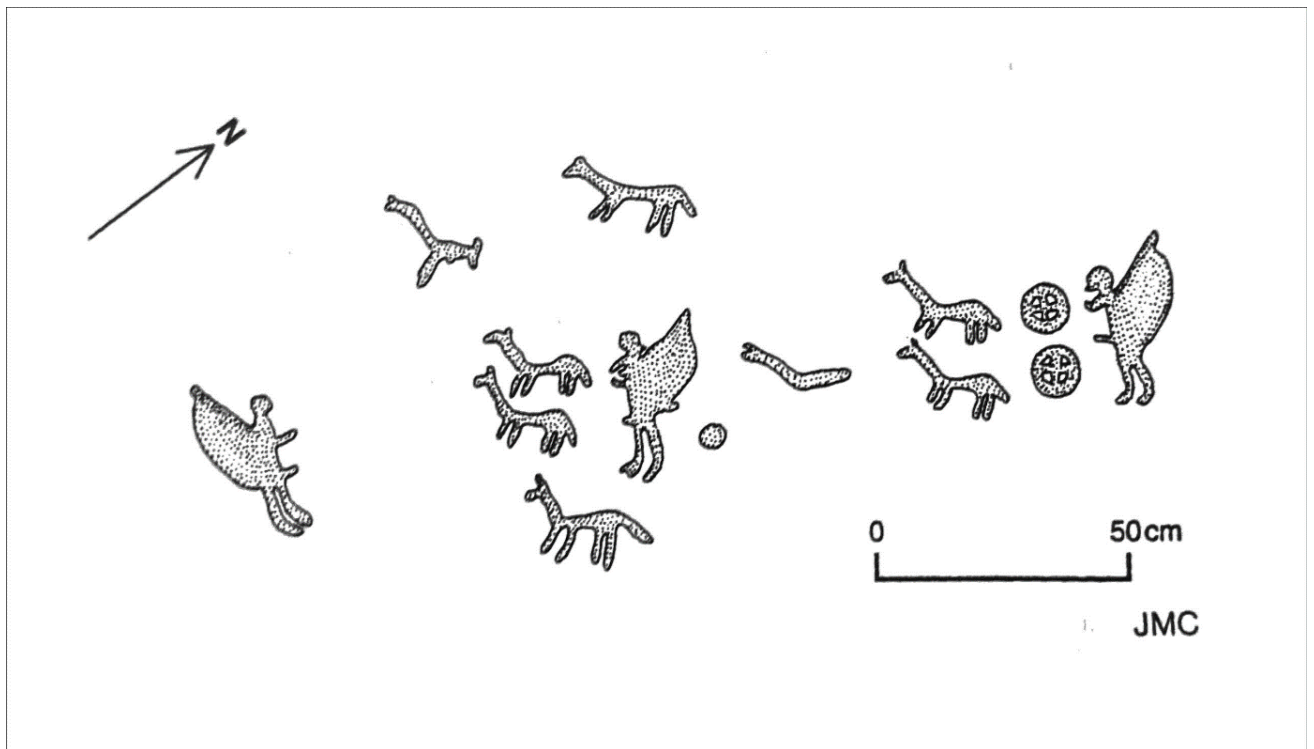
Ristningsfeltet Litsleby, Tanum 72:1. Etter Coles 2005: 146.

Vitlycke 1:1

Ristningsfeltet Vitlycke 1:1. Dokumentert av Tommy Andersson og Andreas Toreld. Tilgjengelig fra: https://hallristning.se/dok_tanum.html (Hentet 08.05.23).

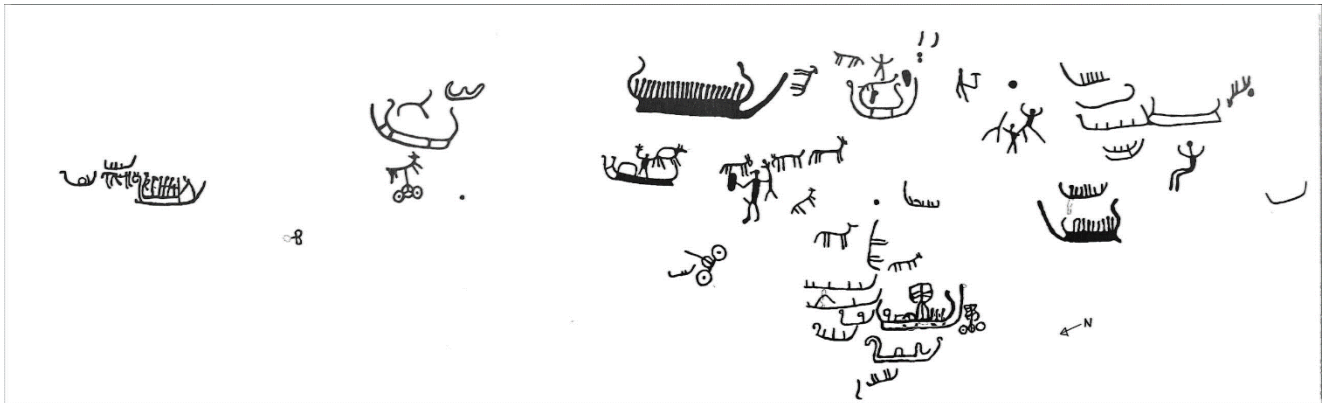
Ånnerød, Skee 625: 1

Ristningsfeltet Ånnerød, Skee 625: Etter Coles 2005: 196.

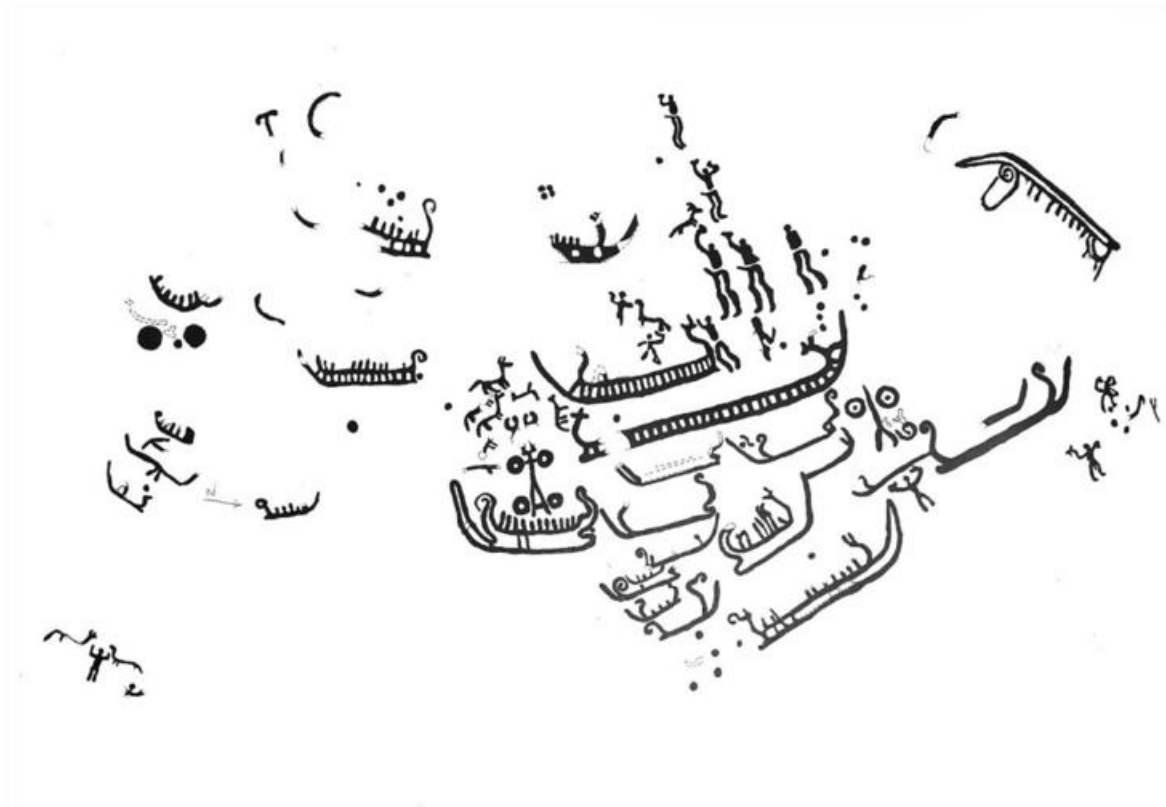
Østfold, Norge.

Bebgy 6, Fredrikstad

Ristningsfeltet Begby 6, Fredrikstad. Etter Vogt 2012: 110.

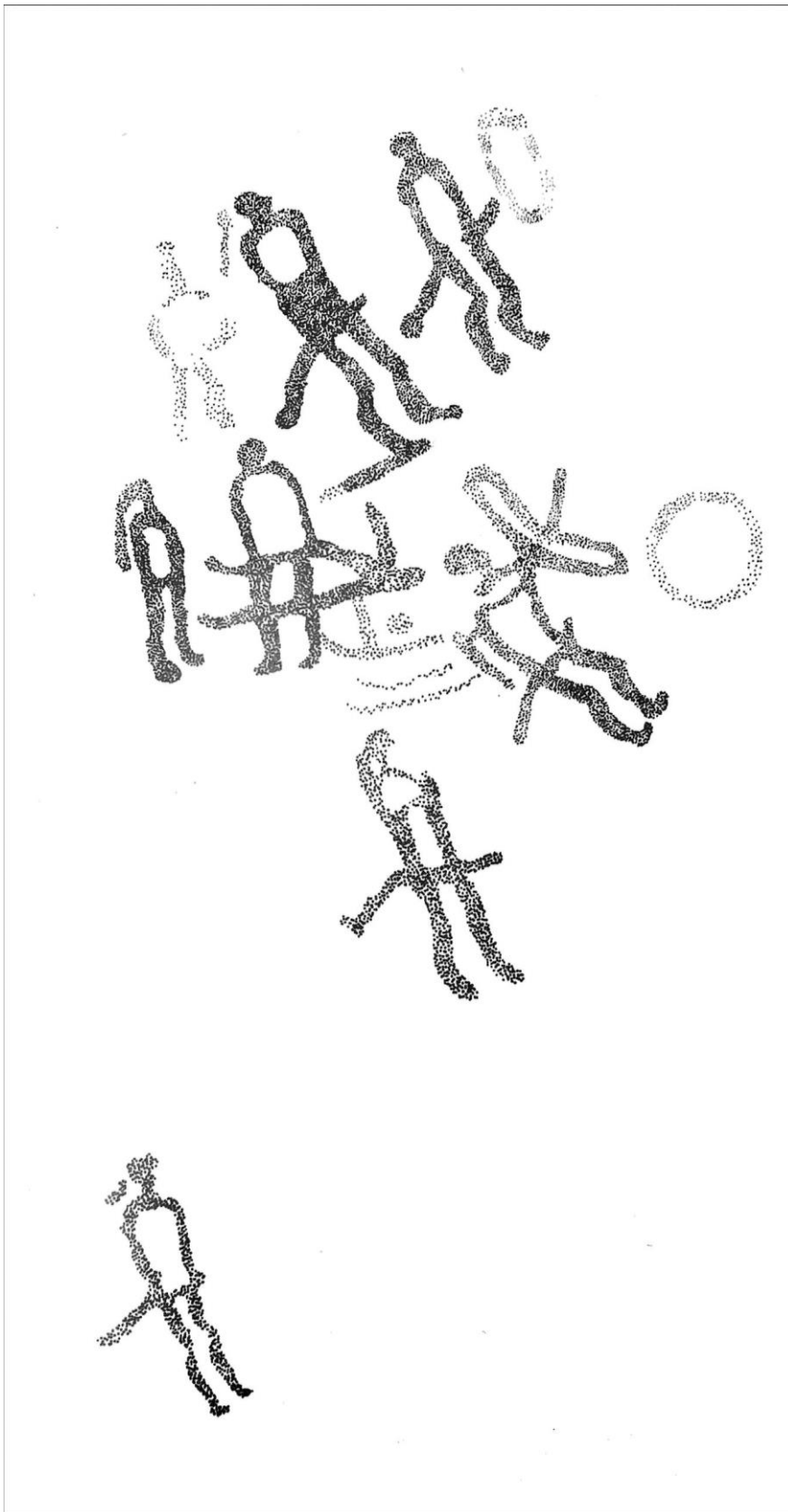
Borge Lille, Hovedfeltet

Deler av ristningsfeltet Borge Lille, Hovedfeltet. Etter Vogt 2012: 122.

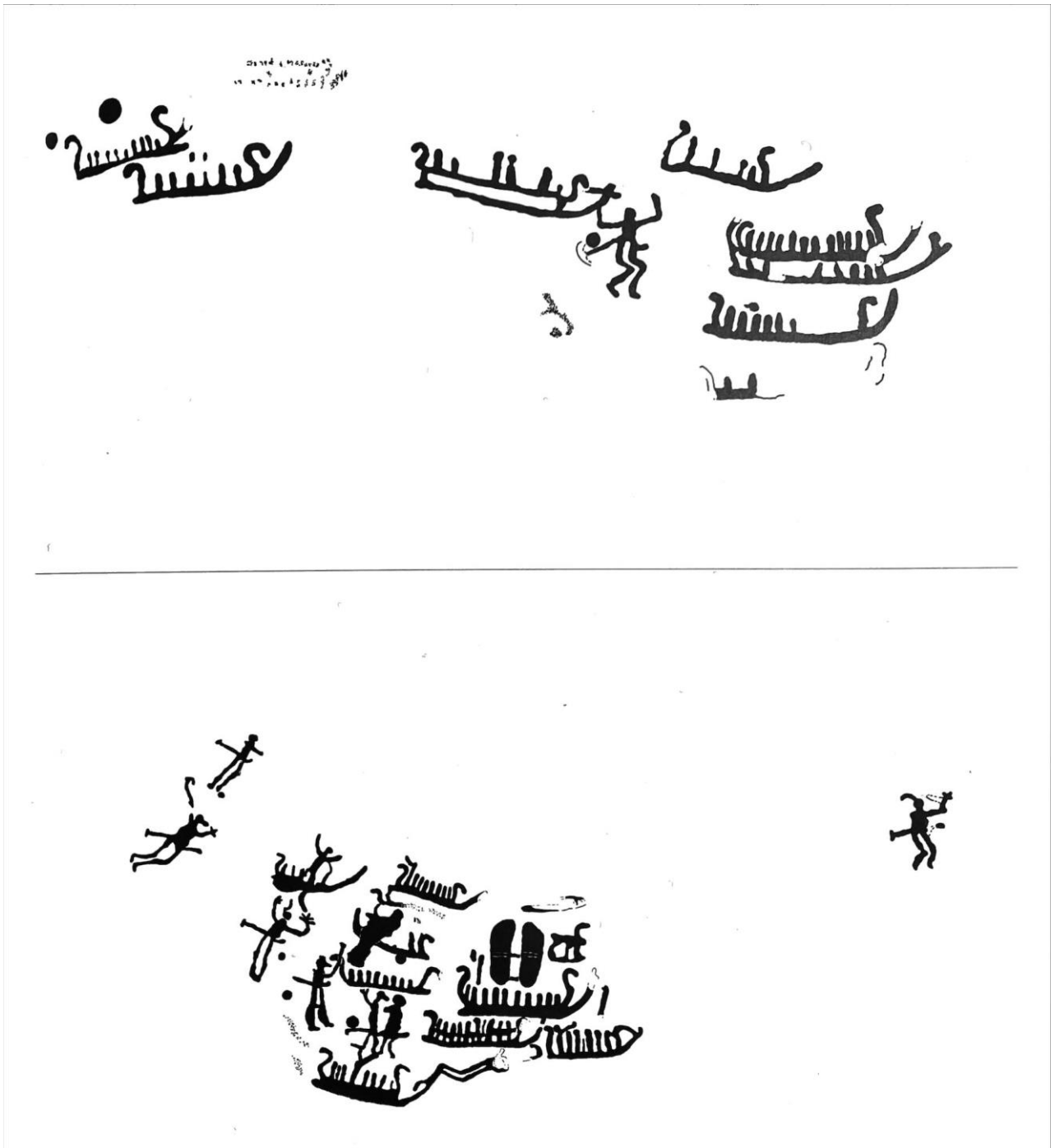

Navestad Skjeberg, Sarpsborg

Ristningsfeltet Navestad Skjeberg, Sarpsborg. Etter Vogt 2012: 357.

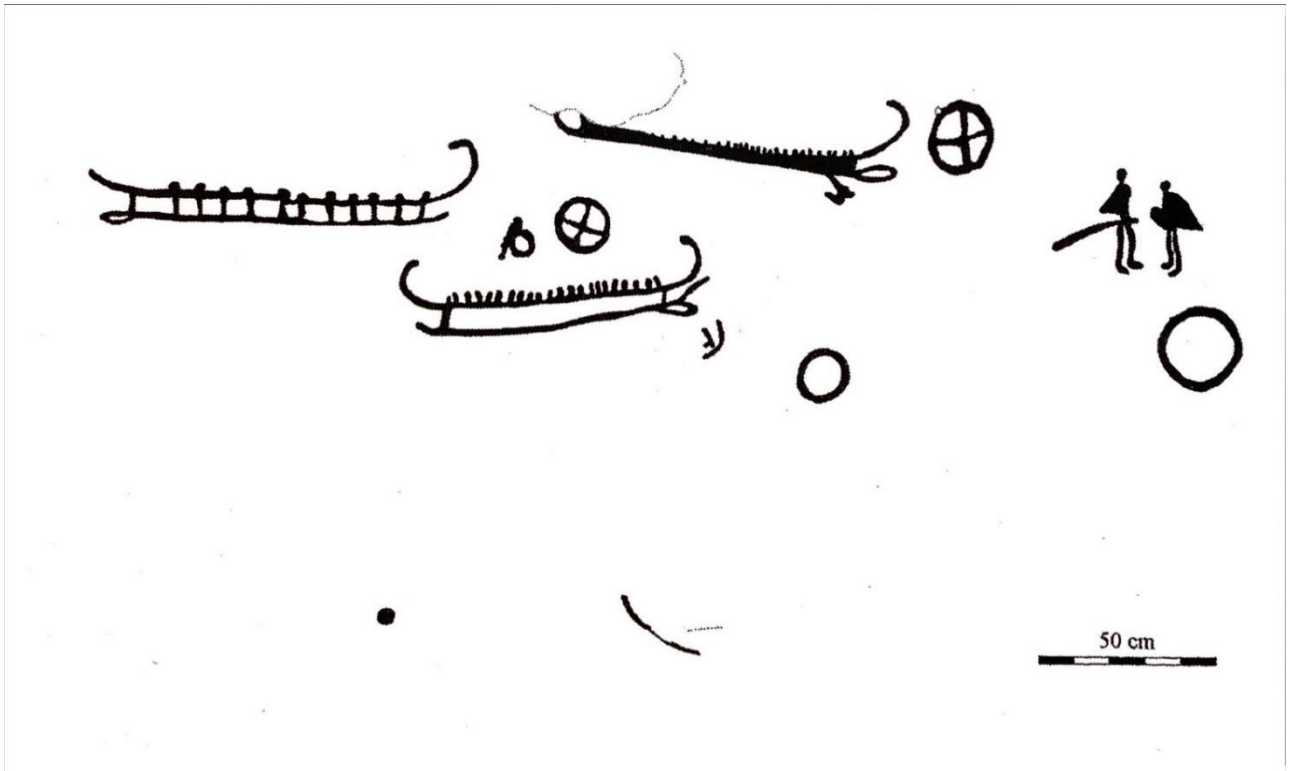
Tvete Onsøy

Ristningsfeltet Tvete Onsøy. Etter Vogt 2012: 229.

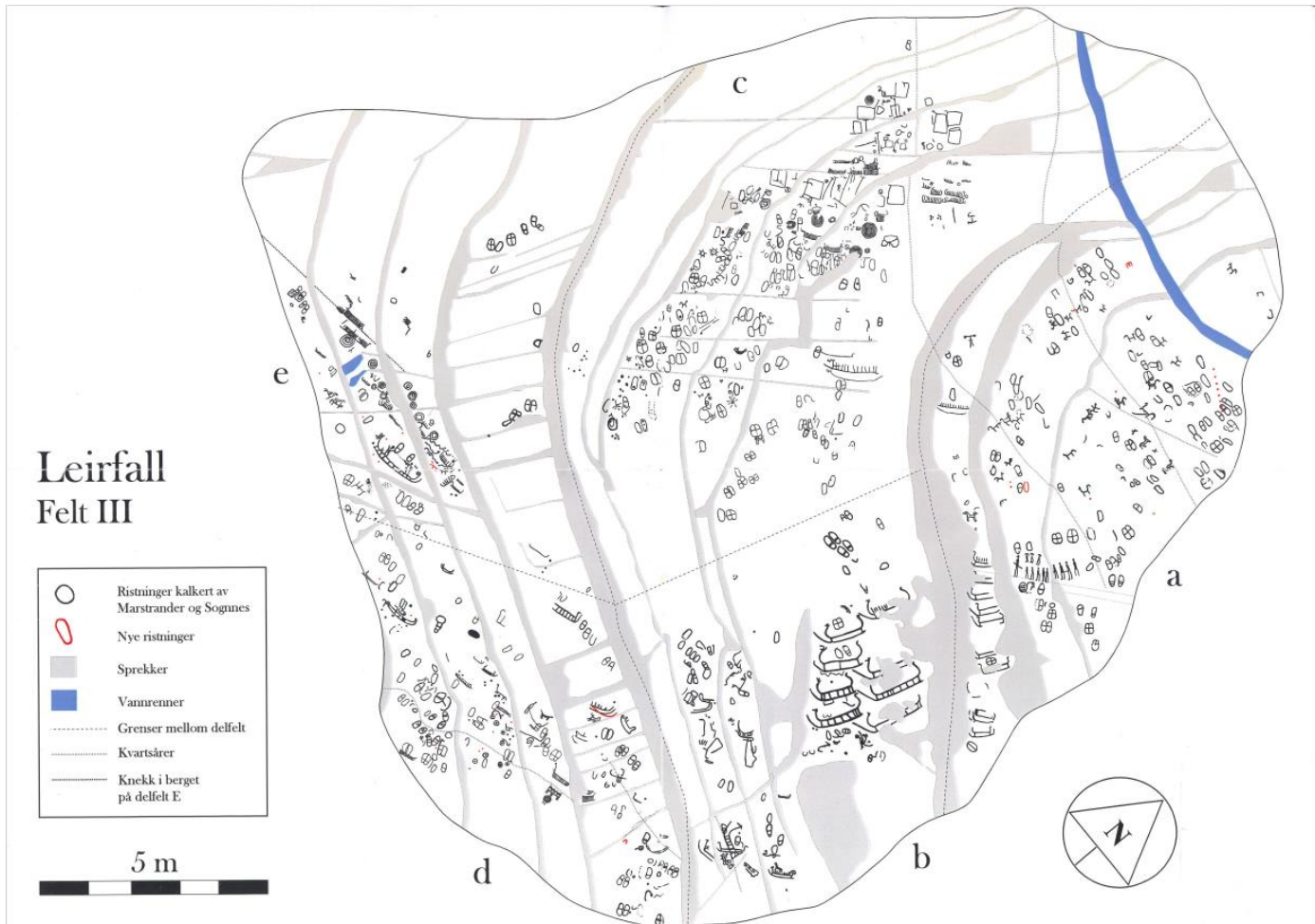
Trondheim, Norge

Hegre VII, Stjørdal

Ristningsfeltet Hegre VII, Stjørdal. Kalkering av Kalle Sognnes. Etter Sognnes 2001: 175.

Leirfall III, Stjørdal

Kalkering av Leirfall III, Stjørdal. Ristninger kalkert av Marstrander og Sognnes. Etter Nilsen (2005).

Utsnitt av kalkering fra Leirfall III, Stjørdal, panel a. Etter Nilsen (2005).

Appendiks 2 – Gravmaterialet

Her foreligger en beskrivelse av graver med etui, unike ting i etui og kjønnsnormative graver.

Alle referanser er oppnevnt i litteraturlisten.

Antall	Funn (periode)	Land, region, kommune	Kjønn	Kilde	Gravform og innhold	Mulig etui i graven
1	Ballehøj (II)	Danmark, Syddanmark, Otterup	Mann	Lomborg 1956: 182	Skjelettgrav i en gravhaug: 1 beger av leire, 1 flekkeskraper, 1 bronsedolk, 2 dobbelknapper, rester av lærheng, 1 bøylenål, noen krumme bronsedeler.	Ved høyre hofte: en sammenkittet masse av oksidert bronse (mulig 1 rakekniv og 1 sylspiss), under bronzen var det bevart deler av skinn, under dette fantes 1 ildslagningsstein i flint og et gullaktig pulver av svovelkis, sammen med bløtt organisk stoff.
2	Ballermosen I (II)	Danmark, Hovedstaden, Fredrikssund	Mann	Lomborg 1956: 147, 161-4	Ingen levninger etter avdøde, sekundær i en gravhaug: 1 beltekrok i bronse.	Skinnetui med 1 nål av bronse: bevart som et tynt, brunaktig pulverlag, som lå over og under: 1 rakekniv i bronse med spiralhåndtak, 1 ildslagningsstein i flint, og 1 liten klump svovelkis.
3	Ballermosen II (II)	Danmark, Hovedstaden, Fredrikssund	Mann	Lomborg 1956: 154-5	Ingen levninger etter avdøde sekundær i en gravhaug: 1 sigd av flint, 1 dolkblad av bronse, 2 stykker ull.	Skinnetui med to rom: I det første laget av lær lå det: 1 bronsepinsett. 1 rakekniv i bronse, i det neste laget lå det: 1 ildslagningsstein, 1 gullsmykke med enkeltråd i løpende spiral (mulig betalingsgull), og under dette laget lå det: 1 spissoval bronseplate, og litt nord for rakekniven lå det: 1 ovalt trekullstykke.
4	Charlottenlund (II)	Danmark, Hovedstaden, Gentofte	Mann	Aner og Kersten 1973: 126-127. Nr. 366B.	Kremasjonsgrav sentral i en gravhaug: rester av okseskinn, 1 bronsesverd med gullbelagt feste og stang, 1 nålehode av bronse, 1 dobbelknapp av bronse, deler av 1 gullbelagt beltekrok (1 oval bronseplate, 1 oval gullplate).	Funnet tett sammen (østsiden): skaffet til 1 bronsekniv, bronseskaffet til 1 bronsesyl, stykker av 1 bronsenål. Funnet tett sammen (vestsiden): 4 fragment av et knivblad av bronse, tre små ruller bjørkebark.
5	Egtved (II)	Danmark, Syddanmark, Vejle	Mann	A&K 1990; 45-6. Nr. 4381.	Skjelettgrav sentral i en gravhaug: 1 sverd med treslire, 1 fibula, 1 spiralarmring i gull, 1	Etui: 1 sigd, 1 bit forvitret svovelkis, 1 ildslagningsstein, 1 rakekniv i bronse med håndtak formet som et hestehode, 1

					leirbeger.	bronsepinnsett, fragmentert tykk ulltråd, 2 synåler, 1 nål med rester av harpiks, 1 oksidert nål, fragmenter av 1 trenål, biter tvunnet av bronsetråd, små rester av rav, rester fra 1 beinkam, 1 oval skive selenitt.
6	Fridhem (V-VI)	Sverige, Malmö	?	Runcis 1999, i Goldhahn 2007: 176-178.	I gravrøysen var det 134 gram kremert bein fra et ungt individ strødd, og deponert sammen med slått kvarts i et område. Videre eksisterer det i en overbygd grop ved siden av, en branngrav med en mengde bein (1501,6 gram) fra et voksent individ.	I gravgropen, samlet på et lag av organisk materiale (trolig lær) var det: noen bronsefragment, 1 svanehalsformet nål (22 cm lang), 40-talls bronsehylser på en dobbeltråd fremstilt av lær eller sener. Det organiske materialet kan være fra en pose til oppbevaring, som kanskje skulle henge i et smykke.
7	Garderhøj (III)	Danmark, Hovedstaden, Gentofte	Mann	Boye 1896: 135	Skjelettgrav sentral i en gravhaug: 1 vridd arming i gull på venstre håndledd, 1 grepspissverd med treslire, 1 dobbelknapp.	Læretui i bruddstykker, der største bit er 13 cm langt og anbrakt med 1 dobbelknapp, 1 nål (17 cm lang) til å lukke etuiet med: 1 bronsepinnsett, 2 bronsekniver, 1 del av bronsespenne, 1 ildslagningsstein som har vært innsydd i lær, 1 trepinne (3.5 cm lang) omviklet med skinnstrimler, 1 hylster av lær (3,7 cm lang) omviklet med snor og 1 lignende hylster (3,5 cm lang).
8	Gladaxe (II)	Danmark, Hovedstaden, København	Mann	Lomborg 1956: 179-180	Skjelettgrav sekundær i en steindyngje i en gravhaug: 1 dolkklinge av bronse.	Ved beltestedet lå det flere saker i en organisk masse (mulig læretui): 1 rakekniv i bronse med spiraloppullet håndtak, 1 bronsepinnsett, 1 ildslagningsstein i flint, 1 bruddstykke av et tynt organisk materiale (mulig svovelkis) omviklet med snor i flere lag.
9	Gudum (III)	Danmark, Midtjylland, Lemvig	Mann	Aner og Kersten 1995: 98-99. Nr. 4857 b.	Kremasjonsgrav sekundær i en gravhaug: små trebiter, 1 dolkblad med rester av treslire kledd med pels og dekket av skinn.	Etui av pels med hår vendt innover: 1 rakekniv i bronse med håndtak formet som et hestehode, på etuiet lå det tre bearbejdede trepinner av bjørk (10 cm lange, 2-5 mm tykke med avrundede/ spisse ender dekket med rester av lær).

10	Hasmark (II)	Danmark, Syddanmark, Otterup		Aner og Kersten 1977: 120-1. Nr. 1820.	Skjelettgrav i en gravhaug: 1 flintskrape ved venstre side av hode, 1 kort sverd med rester av treslire, fragment av 1 sterkt oksidert fibula, bøyde stykker av bronseplate (som trolig hørte til tynn ring).	Pelsetui ved høyre hoft: 1 rakekniv i bronse, 1 ildslagningsstein.
11	Hollund (III)	Danmark, Midtjylland, Ringkøbing-Skjern	Mann	Lomborg 1956: 183	Kremasjonsgrav sekundær i en gravhaug: 1 greptungesverd med feste og slire.	I en gruppe: 1 rakekniv i bronse med håndtak formet som et hestehode i skinnslire, 1 bronsenål (mulig til etui).
12	Hvidegård (III)	Danmark, Hovedstaden, Kongens Lyngby	Mann	Herbst 1848; Lomborg 1956: 178; Randsborg 1993: 122	Kremasjonsgrav sentral i gravhaug: 1 draktnål, 1 spiralarmring i bronse, 1 bronserør, stumper av tre, 1 sverd med slire.	1 bronsenål med levninger etter et sylindrisk læretui, 1 bronsepinsett, 1 rakekniv i bronse med håndtak formet som et hestehode, 1 kniv i bronse med læreslire, 2 biter rav, 1 rød stein, 2 biter skall fra to middelhavsnegler, 1 terningformet trebit, 1 barkbit, 1 flintbit, røtter, 1 klo av rovfugl (mulig falk), 1 hale fra firfirsle/slange, 1 ildslagningsstein i flint dekket av tarm/ blære sammensydd med lærstropp, 1 lærpose på fire cm sammensydd på ene siden med innhold av: venstre del av underkjeven og 2 tenner av ekornunge og en del småstein, og 1 liten tarm/blære med småstein, og samme type stein liggende løst.
13	Hårup (II)	Danmark, Midtjylland, Århus	Mann	Goldhahn 2013: 394.	Ingen levninger etter avdøde, sentral i en gravhaug: 1 bronstedolk og noen ravstein.	Skinnetui med låsmekanisme (6x15 cm): 1 bronsepinsett, 1 ildslagningsstein, ca. 30-40 biter ubearbeidet rav.
14	Karlstrup I (II)	Danmark, Sjælland, Solrød	Mann	Aner og Kersten 1973: 185-186. Nr. 518Q	Skjelettgrav sekundær i en gravhaug: 1 bronsesverd med treslire foret med pels, 1 bronsespenne, 2 bronsefibula, 1 dobbel bronseknapp med innlagt rav og gull.	Mellom arm og bekken lå det trolig et etui: 1 bronsekniv, 1 bronsepinsett, 1 ildslagningsstein, 1 rakekniv i bronse med håndtak formet som et hestehode, 1 bronsefiskekrok med snor viklet rundt, 1 snelle med snor, 1 flettet snor.

15	Karlstrup II (II)	Danmark, Sjælland, Solrød	Mann	Aner og Kersten 1973: 185-186. Nr. 518Q	Skjelettgrav sekundær i en gravhaug.	Over bekkenet var det plassert: 1 rakekniv i bronse med håndtak formet som et hestehode, 1 ildslagningsstein i flint, 1 bronsesyl, 1 bronsebit.
16	Kirketoft (II)	Danmark, Midtjylland, Samsø	Mann	Lomborg 1956: 183	Skjelettgrav sentral i en gravhaug: 1 dolkblad i bronse med rester av organisk feste og skinnslire.	Omtrent midt i graven: 1 ildslagningsstein, gullfarget pulver av svovelkis, et par steder bevart rester av en mørk organisk masse (mulig lær).
17	Kirke Værløse (II)	Danmark, Hovedstaden, Furesø	Mann	Aner og Kersten 1973: 123. Nr. 364	Ingen levninger av avdøde, sentral i en gravhaug: fragmenter av 2 bronsefibula, 1 ildslagningsstein, 1 rakekniv i bronse med spiralhåndtak, 1 sverdblade i bronse med treslire, 1 beltekrok i bronse, 1 ravperle og 2 små dobbeltøksformede amuletter.	Midtre del av graven, der det mulige etuiet er helt formudret lå det: noen bronsefragmenter (mulig fra 1 pinsett) og fragmenter av 1 stor bronsenål.
18	Koldkur (EBA)	Danmark, Midtjylland, Viborg	Mann	Lomborg 1956: 182	Ingen levninger etter avdøde, sekundær i en gravhaug.	Plassert ca. ved midten av graven: 1 ildslagningsstein, bruddstykker av 1 bronseplate, gullaktig pulver (mulig svovelkis), over og under tingene lå en tynn, brunrød organisk masse, mulig lær.
19	Lillevang (III)	Danmark, Hovedstaden, Frederikssund	Mann	Lomborg 1956: 183-4	Kremasjonsgrav sekundær i en gravhaug: 1 bronsedolk med slire.	1 rakekniv i bronse med håndtak formet som et hestehode som var plassert under dolken, sammen med 2 parallelt bearbejdede liggende pinner i en brunsort organisk masse med tettliggende glatte hår på innsiden (mulig læretui).
20	Maglehøj (III)	Danmark, Hovedstaden, Frederikssund	Kvinne	Boye 1889: 318-334	Kremasjonsgrav sentral i en gravhaug: 1 dobbelknapp av bronse, 1 fibula og 1 mindre enegget kniv.	Belteboks av bronse, lukket med en pinne: 2 deler av tenner fra hest, en del knokler fra røyskatt, 1 klo fra gaupe, 1 del av knokkel fra lam/ rådyrkalv, 1 del fra luftstrupen av en fugl, beinrester fra 1, eller flere ormer, 1 rognekvist, 1 stykke trekull, 1 bit brent leire, to biter kvarts, to biter svovelkis, 1 bronsetråd, bronsebit fra 1 kniv, et par brente

						knokkelstumper av menneske.
21	Mølløse (II)	Danmark, Hovedstaden, Hillerød	Mann	Broholm 1943: 40	Skjelettgrav sentral i en gravhaug: 1 sverdklinge i bronse, rester av lærreim, 1 knapp, 1 beltekrok i bronse, 1 pålstav, fragmenter av 1 bøyleneål.	1 bronsepinnsett adskilt av et trestykke, fragment av 1 nål, 1 ildstein (flintdolk), 1 flint bor og bark.
22	Mølgård (II)	Danmark, Nordjylland, Hjørring	Mann	Lomborg 1956: 183	Ingen levninger etter avdøde, sentral i en gravhaug: 1 bronsedolk.	Ovalt parti av et rødbrunt stoff: 1 ildslagningsstein av flint, 1 krok av bronse, 7 bruddstykker av 1 bronsepinnsett, bruddstykker av 1 hvelvet knapp og av 1 bøyd stang i bronse, noen bronsefragment, rester av tre.
23	Petersdal I (II)	Danmark, Sjælland, Stege	Mann	Lomborg 1956: 186	Skjelettgrav sentral i en gravhaug: 1 dolk i bronse med rester av treslire, 2 tutulus, 1 bronsestykke.	En gruppe ved beltestedet: 1 ildslagningsstein, 1 rakekniv i bronse med håndtak formet som et hestehode, 1 bronsespiral mulig tilhørende bøyleneål, fragmenter av 1 bronsenål, 1 bronsepinnsett, 1 dyretann, 3 biter rav.
24	Petersdal II (III)	Danmark, Sjælland, Stege	Mann	Lomborg 1956: 186- 87	Skjelettgrav sentral i en gravhaug: organisk stoff, 1 bronsesverd med treslire, 1 bøyleneål, 1 dobbelknapp av bronse.	Gruppe oldsaker: øverste del av 1 bronsenål, 1 bronsekniv, 1 rektangulært stykke gullblikk dekorert med tre sirkulære motiv.
25	Rågelund (II)	Danmark, Syddanmark, Odense	Mann	Lomborg 1956: 181- 182	Ingen levninger etter avdøde sentral i en gravhaug: 1 øks av stein, 1 dolkblad av bronse med slire, 1 avrundet grepplate.	Organisk masse, mulig lær: 1 ildslagningsstein, 1 stykke svovelkis, 2 små stykker av en ravperle, bruddstykker av 1 bronsenål.
26	Saltvik (II)	Sverige, Oskarshamn	Mann	Fosstrander 1934, i Oldeberg 1974: 7-8.	Graven er en fellesgrav i en gravrøys, med flere skjeletter i ødelagt tilstand, i tillegg til en rekke steinalder gjenstander.	Omtrent 1.m øst for en av hodeskallene ble det funnet rester av 1 etui laget av pels, bark eller lignende materiale, samt følgende gjenstander: 1 bronsekniv, 1 rakekniv i bronse med håndtak formet som et hestehode, 1 bronsesyl, og 1 pinnsett av bronse.

27	Sevel (II)	Danmark, Midtjylland, Holstebro	Mann	Ørnes-Christensen 1952: 15-22.	Skjelettgrav i steinrøys: 1 skafthuløks av stein, 1 bronsedolk med treslire.	Funnet som gruppe midt i kisten: 1 ildslagningsstein, noen klumper svovelkis, 1 bronsekniv, spissen av 1 beinnål, 1 trekantet flintpilspiss.
28	Slusegård (II)	Danmark, Hovedstaden, Bornholm	Mann	Vedel 1897, i Lomborg 1956: 188.	Skjelettgrav sekundær i en gravrøys: 1 greptungesverd, 1 dobbelknapp.	I en gruppe: 1 rakekniv i bronse, 1 pinsett og 1 bronseplate (mulig del av dobbelknapp).
29	Smidstrup (YBA)	Danmark, Hovedstaden, Gribskov	Mann	Aner og Kersten 1973: 10-11. Nr. 26C.	Skjelettgrav sentral i en gravrøys: 1 dolkblad av bronse med rester av treskaft og treslire, 2 biter bein, 1 pilspiss av flint, 1 dobbelknapp i bronse.	Mellom et dobbelt knokkelpar: 1 beltekrok i bronse, 1 konisk rav knapp, og rester av en lærveske med maljer av bronse og en bronsenål.
30	Smørumovre (II)	Danmark, Hovedstaden, Egedal	Mann	Aner og Kersten 1973: 120. Nr. 353.	Mulig skjelettgrav sentral i en gravhaug: 1 fingerring i gull, 1 sverd av bronse, 1 dolk av bronse, nedre halvdel av 1 øks i bronse, 1 meisel i bronse, 1 rakekniv i bronse med håndtak formet som et hestehode, 2 fragment av 1 beltekrok i bronse, 1 armring i bronse, 1 kuppelformet bronsespenne, 1 bronsepinsett, rester av 1 kuleformet hette, noen bøyde lærbiter, noen små trebiter og en liten rest av hår.	1 tykk bronsenål, mulig til etui. Det er ikke sikkert hvilke gjenstander i graven som kan ha vært plassert i etuiet.
31	Sonnerup (II)	Danmark, Sjælland, Lejre	Mann	Lomborg 1956: 188.	Skjelettgrav sekundær i en gravhaug: 1 bronsesyl med rester av treslire, 1 ravperle, 1 perle av blått glass, oppløst bronse ved beltestedet, 1 liten tutulus i bronse.	I en sammen kittet klump ved venstre hoftelå: 1 ildslagningsstein av flint, 1 klump forvitret svovelkis, 1 kniv av bronse, 1 bronsenål.
32	Stora Lycke (II)	Sverige, Skara	Mulig kvinne	Sahlström 1939: 40-41.	Kremerte og ikke-kremerte bein i en gravrøys: 1 liten dolk av bronse, 1 stor belteplate i bronse. 3	Bronsenålen opptrer ikke i umiddelbar nærhet til andre gjenstander, og vil derfor være holdepunktet som viser at det kan ha vært et etui til stede i graven.

					meter nordvest for dolken ble det funnet en grov bronsenål, og i samme lag adskilt fra hverandre ble det funnet deler av urne, 1 stykke harpiks, noe kull, 1 pilspiss, 1 bit av skaftet til en flintdolk, 1 hjerteformet pilspiss av flint.	
33	Store Salby (III)	Danmark, Sjælland, Køge	Mann	Lomborg 1956: 187-188.	Skjelettgrav sekundær i en gravhaug: 1 grepspissdolk, 2 dobbelknapper, fragmenter av 1 bøyleneål, 1 hjulformet underdel av dobbelknapp (mulig belte lukke).	Ved venstre lårbeinshode: 1 ildslagningsstein, 1 rakekniv i bronse, 1 pinsett, 1 stykke svovelkis, 1 kniv med bronseskaft.
34	Thorup (II)	Danmark, Nordjylland, Jammerbugt	Mann	Thomsen 1915: 126-130; Lomborg 1956: 184-5.	Ingen levninger etter avdøde sentral i en gravhaug: 1 sverd med rester av slire, 1 leirkar og 2 bronsenagler (mulig til klappstol).	Ved beltestedet liggende oppå hverandre: 1 rakekniv i bronse med håndtak formet som et hestehode, 1 bronsepinnsett, 1 stor og 1 liten syl i bronse, 1 enegget kniv med lærslire, 1 stykke gulltråd, små stykker bronse, 1 liten lærreim, noen ravperler, 1 nålformet gjenstand (av horn), 1 gjenstand av lett materiale surret inn i med tråd, 1 skall av insekt, fragmenter av tenner, 2 pinner som kan ha blitt brukt som lukke på etuiet.
35	Thinghøj (II)	Danmark, Nordjylland, Vesthimmerlands	Mann	Lomborg 1956: 180-181.	Skjelettgrav sentral i en gravhaug: 1 bronsepinnsett.	2 halvmåneformede skiver av et skinnetu med ulltråd: 1 flatt stykke bronse (mulig rakekniv).
36	Tjugby Kulle (IV)	Sverige, Ödeshögs	Mann	Nerman 1936: 69-72.	Skjelettgrav i en gravhaug: 1 dobbelknapp av bronse med gullbelegg, 1 bronsedolk, 1 skrinhåndtak og 1 jernøks (de to siste er trolig gjenstander etter plyndring i jernalder eller moderne tid).	1 bronsenål, mulig tilhørende etui.

37	Valleberga (II)	Sverige, Laholm	Mann	Strömberg 1975: 30- 33.	Skjelettgrav sekundær i en gravhaug: 1 bronsesverd, 1 skiferanheng, 3 flintavslag, 2 fibula av bronse, 6 tutulus av bronse, 1 våpenøks av bronse, 1 rød stein av hematitt (1,75 cm lang), 1 dobbelknapp, 1 ildslagningsstein av flint, 1 knapp av rav.	I en gruppe: 1 nål (17 cm lang) til etuiet, 1 knapp med hемpe, 1 bronsesyl og 1 bronsepinnsett.
38	Vellinghøj (II)	Danmark, Nordjylland, Hjørring	Mann	Boye 1896: 140; Lomborg 1956: 189.	Skjelettgrav sentral i en gravhaug: rester av dyreskinn, 1 bronsedolk med rester av slire, 1 bøyleneål og 1 beltekrok.	I en gruppe: 1 ildslagningsstein, 1 klump svovelkis, 2 små forvredne stumper gullblikk, 1 kniv.
39	Vridsløselille (II)	Danmark, Hovedstaden, Albertslund	Mann	Lomborg 1956: 187.	Skjelettgrav sentral i en gravhaug: 1 bronsedolk med rester av slire og feste.	I en gruppe: 1 ildslagningsstein, 1 klump svovelkis, rester av 1 rakekniv i bronse med håndtak formet som et hestehode og 1 bronsepinnsett.
40	Årestrup (EBA)	Danmark, Nordjylland, Rebild	Mann	Lomborg 1956: 188- 189.	Ingen levninger etter avdøde i en steindyng under haug: 1 flintskraiper.	Litt vest for gravens midtre lå det tett sammen i en gruppe: 1 stykke forvitret svovelkis, spissen av 1 flintdolk, og 1 sag av flint.

Hvidegård (III)

Sted: Danmark, Hovedstaden, Kongens Lyngby

Da utgravingen startet, hadde haugen en diameter på seks meter og var to meter høy (Goldhahn 2009b: 52; Goldhahn 2019: 73). I midten av haugen, under noen steiner var det plassert en firkantet lang steinkiste med en lengde på 2.14 meter, den var 55 cm bred og med en dybde på 45 cm (Herbst 1848: 337-339; Aner og Kersten 1973: 143, no. 399). Graven ble datert til tidlig periode III (Aner og Kersten 1973: 145, no.399).

Innhold: Kistens bunn var dekket av små flintstein, og over flinten var det lagvis plassert okseskinn med hårsiden opp, og et brunt, ganske oppløst stoffstykke i ull (ca. 1,75 cm langt). I stoffstykket var det innsvøpt en haug med brente ben tilhørende en voksen mann, og i den mer sørlige delen av kisten ble det funnet en del ryggvirvler (Herbst 1848: 339-340; Lomborg 1966: 3-4; Aner og Kersten 1973: 143; Lomborg 1981: 73; Randsborg 1993: 122; Jensen 2002: 301). Blant de kremerte benene ble det funnet flere keramikkbiter, opptil tre cm store, som kan stamme fra kar som fulgte den avdøde på bålet (Goldhahn 2009a: 97). De kremerte benene var plassert midt i kisten, og blant dem var det også en fibula (Herbst 1848: 339-340; Lomborg 1966: 3-4; Aner og Kersten 1973: 143; Lomborg 1981: 73; Randsborg 1993: 122; Jensen 2002: 301). Blant benene lå det også et fragment av en spiralarmering i bronse, samt et bronserør som kan ha tilhørt et snorskjørt (Randsborg 1993: 122; Jensen 2002: 301; Jensen 2013: 443). I den vestlige enden av kisten var det småstumper av tre, antagelig etter et barksjann tett med harpiks (Herbst 1848: 338, 341, 343; Lomborg 1956: 178; Lomborg 1966: 4; Aner og Kersten 1973: 143; Lomborg 1981: 73; Randsborg 1993: 122). På nordsiden av kisten var det et sverd i bronse med sporrester av horn og tre på håndtaket. En tilhørende treslire, dekket med lær og med spor etter et sverdheng eller belte, ble også funnet. I umiddelbar nærhet til sverdet befant det seg et sylindrisk formet læretui, rundt 14 cm langt og 5 cm bredt, som ble lukket med en bronsenål som gikk gjennom små lærløkker på den ene siden av tuiet (Herbst 1848: 338, 341, 343; Lomborg 1956: 178; Lomborg 1966: 4; Aner og Kersten 1973: 143; Lomborg 1981: 73; Randsborg 1993: 122).

Læretui: en bronsepinsett, en rakekniv i bronse med håndtak av et hestehode, en enegget kniv i bronse med lærslire, en bit ubearbeidet ravbit, et fragment av en gjennomboret ravperle, deler av en rød stein, to skallbiter fra en større og en mindre middelhavsnegle (*Conus Mediterraneus hwass*), der den minste var gjennomboret, en terningformet trebit i bartre, en barkbit, en liten flintbit, røtter av ukjent art, halen av en firfirsle eller slange, en klo av rovfugl

(muligens falk), en ildslagningsstein av flint dekket av tarm eller blære sammensydd med lærstropp, en liten lærpose på 4 cm sammensydd på ene siden, og inneholdt: venstre del av underkjeven til en ekornunge med to tenner, en del småstein, samt en liten tarm/blære med småstein, og småstein av samme slag som i blæren liggende løst (Herbst 1848: 341-344; Lomborg 1956: 178; Lomborg 1966: 4; Aner og Kersten 1973: 145; Lomborg 1981: 73-75; Glob 1970: 93; Randsborg 1993: 124; Kaul 1998: 17; Jensen 2002: 301-302; Goldhahn 2007: 181; Goldhahn 2009b: 58; Jensen 2013: 444; Goldhahn 2019: 75-76).

Maglehøj (III)

Sted: Danmark, Hovedstaden, Frederikssund

Før utgravingen hadde gravhaugen hadde en diameter på 19.5 meter og var 4 meter høy (Boye 1889: 318). I midten av haugen var det en sentralgrav formet som en mindre rektangulær steinkiste, som målte 63 cm i lengde, 39 cm i bredde og en innvendig dybde på 52 cm (Boye 1889: 319). Graven var en branngrav (Lomborg 1966: 5), og ble datert til sen periode III (Aner og Kersten 1973: 55, no. 183).

Innhold: Gravrommet bestod av fire flate sidesteiner, der sprekker og åpninger ble forseglet med flate småstein, og kistens bunn belagt med flate stener dekket av et tykt lag kull (Boye 1889: 318-319; Goldhahn 2019: 189). Over kullaget var lå det et ujevnt lag med strandvellet stein, og deretter et tykt lag av kremerte menneskelevninger med rester av trekull fra furu og eik, innsvøpt i brunt ulltøy. Blant de benene var det plassert fire gjenstander av bronse: en dobbelknapp, en fibula, en mindre enegget kniv, og en belteboks med innhold (Boye 1889: 318-324; Aner og Kersten 1973: 53-54). Kisten ble til slutt dekket av en steinblokk, 18,5 cm tykt lag med sand og grus, en stor mengde bendeltang (*zostera marina*), toppet med en dyngestein (Boye 1889: 319).

Etui av bronse: en flekket og blankpolert fortann fra overkjeven av en hest, et bruddstykke av tannkronen fra en gammel hest, en del knokler fra røyskatt (*Mustela Erminea*), (to avbrutte halvdeler av underkjeven med tenner, et skulderblad, enkelte knokler fra bak- og framfot), en klo fra gaupe, en del av en knokkel fra et lam eller rådyrkalv, en del av luftstrupen fra en fugl (1 cm lang), levninger av en orm av arten æskulapsnok (ryggvirvler, virvler fra kroppens midtre, og virvler fra halen), en rognekvist (5.5 cm lang), et bit trekull av osp, en mindre bit brent leire, to mindre biter av kvarts, to mindre avslåtte biter av svovelkis, en bronsetråd (3.4 cm lang), en bronsebit fra en kniv, og et par små brente knokkelstumper av et menneske (Boye 1889: 321-324; Glob 1970: 132; Aner og Kersten 1973: 54; Kaul 1998: 16; Jensen 2002: 302; Goldhahn 2007: 188; Goldhahn 2019: 191).

Ting i etui	Ting i antall etui
Gull og bronse	
Gullsmykke i løpende spiral	1 (2,5%)
Rektangulært stykke gullblikk	1 (2,5%)
Gulltråd	1 (2,5%)
Stumper i gullblikk	1 (2,5%)
Bronsetråd	2 (5%)
Bronserør	1 (2,5%)
Krok i bronse	1 (2,5%)
Levninger av dyr, insekt og menneske	
Tenner fra dyr	4 (10%)
Knokler fra røyskatt	1 (2,5%)
Klo fra gaupe	1 (2,5%)
Knokkel fra lam/rådyrkalv	1 (2,5%)
Luftstrupe av fugl	1 (2,5%)
Klo fra en rovfugl	1 (2,5%)
Beinrester fra orm	2 (5%)
Knokkelstumper av menneske	1 (2,5%)
Middelhavssnegle	1 (2,5%)
Underkjeve fra ekornunge	1 (2,5%)
Skall fra insekt	1 (2,5%)
Stein og mineraler	
Svovelkis	14 (35%)
Rav	7 (17,5%)
Rød hematitt	1 (2,5%)
Småstein (granitt og kalk	1 (2,5%)
Selenitt	1 (2,5%)
Kvarts	1 (2,5%)
Innpakkede gjenstander	
Ildslagningsstein innsydd i lær	1 (2,5%)
Ildslagningsstein dekket av tarm/ blære sammensydd med lærstropp	1 (2,5%)
Trepinne omviklet med lærstrimler	1 (2,5%)
Hylster av lær omviklet med snor	1 (2,5%)

Svovelkis (mulig) omviklet med snor	1 (2,5%)
En ukjent gjenstand surret inn i tråd	1 (2,5%)
Lærpose med tenner, småstein, og liten tarm eller blære med småstein	1 (2,5%)
Fiskekrok i bronse med snor viklet rundt	1 (2,5%)
Annet organisk	
Rognekvist	1 (2,5%)
Et stykke trekull	2 (5%)
En bit leire	1 (2,5%)
Terningformet trebit	1 (2,5%)
Barkbit	2 (5%)
Røtter	1 (2,5%)
Tre små ruller med bjørkebark	1 (2,5%)
Snelle med snor	1 (2,5%)
Flettet snor	1 (2,5%)
Ulltråd	1 (2,5%)
Beinkam	1 (2,5%)

Borum Eshøj grav A (II)

Sted: Danmark, Syddanmark, Kolding.

Kisten var på bunnen av haugen, og var kisten haugen opprinnelig var bygd over (Glob 1970: 26).

Innhold: Eikekisten hadde en lengde på 2,7 meter, og inneholdt levningene av et ubrent lik, med noe bevarte muskler og kjøttdeleer fra en mann som regnes å være rundt 50-60 år, ca. 171 cm høy (Glob 1970: 29). Personen hadde stort, mørkt hår (lyst når han levde), og ingen spor etter skjegg. I kisten er det lagt ned brunt ulltøy av toskaftet veving. Liket var lagt på kuhud, og på hodet satt en lue. Kroppen var i ført et skjørt og et livbånd som holdt skjørtet sammen, og over liket var det breidt over en kappe med oval form. I graven var det også plassert en trenål inn i kappens side, og til slutt to firkantede avlange tøyestykker av ull ved føttene (mulig fottøy) (Boye 1896: 53-55; Glob 1970: 29).

Borum Eshøj grav B (II)

Sted: Danmark, Syddanmark, Kolding.

Innhold: Eikekisten hadde en lengde på 2,4 meter, med levningene av et ubrent lik av en ung mann i ustrakt stilling, regnet å være 17-20 år gammel (Boye 1896: 31) og ca. 166 cm høy (Glob 1970: 31). Mannen hadde tykt og mørkt hår (blondt når han levde) og ingen spor etter skjegg (Boye 1896: 56-57; Glob 1970: 31). I graven ble det funnet brunt ullstoff av toskaftet veving, et firkantet skjørt og en dobbelknapp av tre. Det var levninger etter et lærbelte fra høyre skulder og tvers over brystet. I den venstre oppadbøyde armen lå en dolk av bronse, stukket ned i en sverdslire av tre. Under likets høyre skulder var det plassert en kam, litt over høyre side av den avdødes hode var det en eske av bark eller spann, og ved føttene var det rester av lær (mulig fottøy). Liket var delvis dekket av en oval kappe av ull og det ble funnet en trenål. Over kappen var det breidt et stykke kuhud som var stukket inn under sidene av liket sammen med et stykke ullbånd (Boye 1896: 56-57; Glob 1970: 31).

Borum Eshøj grav C (II)

Sted: Danmark, Syddanmark, Kolding.

Innhold: Eikekisten hadde en lengde på 2,5 meter, med ikke-brent lik tilhørende en tettbygget middelaldrende kvinne, der knoklene viste tegn på fysisk tungt arbeid (Boye 1896: 58). Kvinnen hadde vært ca. 50-60 år gammel og rundt 157 cm høy (Glob 1970: 36). Hennes hodehår var delvis bevart, som viste at hun var blond da hun levde. På kistens bunn var det flere bevarte bruddstykker av kuhud. Håret var satt opp med en hornkam, og samlet i et

hårnett. Hun var i ført en trøye med ermer i ull av toskaftet veving, der en fibula holdt sammen bryståpningen. Hun hadde også et fotlangt skjørt i ull av toskaftet veving, som ble holdt sammen av et livbelte. Utenfor trøyen og skjørtet var det svøpt en kappe eller et annet klesstykke av ull, holdt sammen med et annet livbånd. Omtrent i midten av kisten var det et leirkar med innhold av sort mudder. Det ble også funnet et nett med store masker (mulig et nett til å bære ulike gjenstander), samt et tykt stykke av ulltøy. Andre gjenstander lagt ned i kisten var en belteplate, en snurret halsring, to armringer, to spiralfingerringe, to små runde bronseplater, en tjuefem cm lang dolk av bronse, og en ødelagt spanneske (Boye 1896: 58-61; Glob 1970: 33).

Trindhøj (II)

Sted: Danmark, Syddanmark, Kolding

Gravhaugen på Trindhøj hadde et tverrmål på 33 meter og en høyde på 3,8 meter, og på gravhaugens bunn var det plassert fire eikekister (Boye 1896: 88). Eikekisten som betegner grav nummer A, var 3 meter lang og plassert en meter sydvest for haugens midtre.

Innhold: På kistens bunn lå det et ubrent lik av en mann i utstrakt stilling, der likets kjøttdele var omdannet til et brun og bløt masse. En del av hodehuden og hodehåret, som var tykt og mørkt (blondt da han levde) var til stede, det var ikke spor etter skjegg, hjernens form var gjenkjennelig og knoklene var til stede som små stumper (Boye 1896: 88). Den avdøde var lagt på kuhud, og på hode var det plassert en halvkuleformet lue (Boye 1896: 89). Liket var i ført en klesdrakt av brunt tøy av toskaftet veving, der han hadde på seg et skjørt, holdt sammen av et ullent belte som endte i frynser i begge ender (Boye 1896: 88, 90). Føttene var omgitt av to strimler ulltøy, i tillegg til småstykker av lær som kan ha vært levninger etter sandaler (Boye 1896: 90). Det var også to tøyestykker av et mulig sjal, og det var bredt en kappe utover, og stukket inn under den ene siden på avdøde (Boye 1896: 91). Videre var det plassert et bronsesverd i en slire av tre ved avdødes venstre side, under kappen. Ved avdødes høyre fot, utenfor kappen var det plassert en sylinterformet eske av tre, som inneholdt: en liten sylinterformet eske av tre, en lue som til dels var stukket inn i den lille esken av tre, en bronsekniv og en hornkam (Boye 1896: 91).